

La construcció medial de la muntanya a Catalunya (Segles XV-XX)

**Una mirada al paisatge
des de la geografia cultural**

Francesc Roma i Casanovas

Programa de doctorat en geografia humana
Departament de Geografia, UAB. Desembre de 2000
Tesi doctoral dirigida per **Abel Albet i Mas**

3. 6 - El desconeixement de la part occidental de Montserrat i dels cims en general

Hem vist que *les muntanyes* modernes, quan eren vistes, ho eren *en tant que* meravelles. Per això, com a mostra d'un espai discontinu i en relació amb el món sagrat, la muntanya de Montserrat, per posar un exemple, tenia una imatge molt diferent de la que en tenim avui dia, després de passar d'una percepció qualitativa de la realitat a una de quantitativa. Aquest capítol, a través de representacions escrites, de mapes i gravats, vol analitzar què era allò que es definia com a Montserrat.

3. 6. 1 - La regió d'Agulles

Com a resum del que hem vist en el capítol anterior, i avançant una mica el que veurem més endavant, direm que les muntanyes eren uns objectes geogràfics vistos "en tant que" meravella, coses extraordinàries que, si més no per al cas català, donaven a veure el poder diví. Una meravella (que, com veurem, no era un miracle, però hi tenia una certa relació) era una mostra d'un espai sagrat que, com ha mostrat Mircea Eliade¹, és un espai discontinu, amb centres d'alta significació i altres llocs que és com si no existeixin. La imatge que mostren les cartografies i els gravats estudiats deriven d'aquesta concepció: Montserrat es reduïa a un cercle que, tenint el centre al monestir, allargava el seu radi fins al cim de Sant Jeroni: tot el que hi havia més a l'oest "no hi era", i la cartografia especialitzada del massís, quan sorgeixi al segle XIX, en donarà una clara mostra. Mostra que, d'altra banda, la literatura del període modern ja havia intentat comunicar.

El *Libro de la historia y milagros* de Pere de Burgos comença a descriure les ermites per la més alta, Sant Jeroni. Aquest edifici no s'acostuma a habitar a causa del fred, el vent i la humitat, però a més,

*"Desde alli a la parte de poniente es todo barrancos, peñascos y riscos tan fragosos, que no se puede andar por alli sino con gran dificultad"*².

Aquesta descripció, per a la mentalitat (de l'élite) de l'època duia aparellada la idea que a l'oest de Sant Jeroni no s'hi podia viure i per això no tenia massa interès. La muntanya-desert eremític que era Montserrat tenia un límit físic molt clar. Límit que Brenach deixarà veure ben clarament.

El monjo de Montserrat Antoni Brenach, en el seu poema *Saxia*, diu que la part de ponent de Montserrat és deserta, que,

"No ha triar per sojorn cap eremita/ aquests penyals difícils i roquissos/ espadats, ni hi fa vida en ses valls fondes./ Per molts la solitud d'aquest

¹ Eliade, Mircea *Lo sagrado y lo profano* Barcelona, Edt. Labor, 1992. Pàg. 25-62.

² *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat*. Barcelona, 1556. Pàg. 15.

*paratge/ devé tan espalmant, que els qui s'agosen/ d'atansar-s'hi, ben tost portats es creguin/ al país dels Etiops o dels Indis*¹.

A principi del segle XVII Antonio Yepes cita *Las relaciones de los Milagros de N. Señora*, en què es repeteix que a ponent de Sant Jeroni tota la muntanya és inhabitable a causa de la morfologia de la muntanya². Tres dècades més tard, quan Sant Jeroni tornarà a ser habitat, Lluís Montegut dirà el mateix:

*“Au couchant de cet Hermitage, tout le Mont-Serrat est inhabité, parce que ce côté est trop éloigné du Monastere; on y voit de fort grands rochers & de petits vallons fort agréables”*³.

També és de mitjan segle XVII aquest retall de l'obra de Juan de Campos. De Sant Jeroni a ponent,

*“(...) es toda la montaña inabitable, por ser peñascos, y riscos tan fragosos, y asperos, que si se camina por ellos es con mucho peligro, y dificultad grande”*⁴.

Al segle XVIII, Serra i Postius parla també de la part de ponent de Montserrat i afirma que no és *“tratable a planta humana”*⁵. Aquesta tendència no s'invertirà fins al segle XIX com es desprèn d'un text, publicat a l'inici del segle XX, en què el botànic Joan Cadevall escrivia que *“(...) la mayor parte de los visitantes limitáronse á recorrer el trayecto comprendido entre Monistrol y el Monasterio, siguiendo la carretera ó el atajo, para emprender desde allí pequeñas y cómodas excursiones (...) Pero ni han sido cuidadosamente recorridos los innumerables pliegues de la montaña, ni las estribaciones septentrionales, ni apenas visitados los accidentes orográficos de la región occidental (...)”*⁶.

Aquesta realitat també la reflectirà la cartografia: el mapa de Gaietà Cornet i Mas, publicat l'any 1858, dins del llibre *Tres días en Montserrat*, malgrat que intenta representar el conjunt del massís fins a can Massana, la zona entre Sant Jeroni i aquest coll ocupa una petita part de la representació. I és que Cornet, quan parla dels Ecos, diu:

“Por la parte opuesta preséntase á los pies del viajero un grupo imponente y horroroso de montes agudos, y profundos precipicios; despeñaderos que

¹ Brenach, A.: *Saxta poema heroic-descriptiu de la muntanya de Montserrat*. Op. cit.

² *“Desde esta ermita a la parte de poniente es toda la montaña inhabitable, por ser sus peñascos y riscos tan fragosos y ásperos que si se camina por ellos es con mucho peligro y dificultad grande”*. (Yepes, Fray Antonio. *Cronica general de la orden de San Benito*. Madrid, Ediciones Atlas, 1959. 3 Toms Edició original de 1609. Pàg 189.)

³ Montegut, Lotúis: *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat, avec la description de l'Abbaye, & des Hermitages*. Toulouse, Imp. de N. Caravone fils, 1739. Pàg. 6.

⁴ Campos, Juan de: *Descripcion general de la montaña de Montserrat, y descubrimiento de la Imagen de Nuestra Señora. Dedicada al Illmo. Señor Don Diego Escolano Obispo de Mallorca, del Consejo de su Magestad*. Mallorca, Imp. Vidua Piza, 1657. Pàg. 48.

⁵ *“Por el lado Occidental hasta casi media falda, ofrece à la vista un objeto comun à los demás montes, pero de media falda arriba le visten los peñascos Piramidales como en las demas partes; aunque con mayor fragosidad, y aspereza; pues no solo se vè en ella Hermita alguna; pero ni se permite tratable à planta humana”*. (Serra i Postius, Pedro. *Epitome histórico* Op. cit. Pàg 7.)

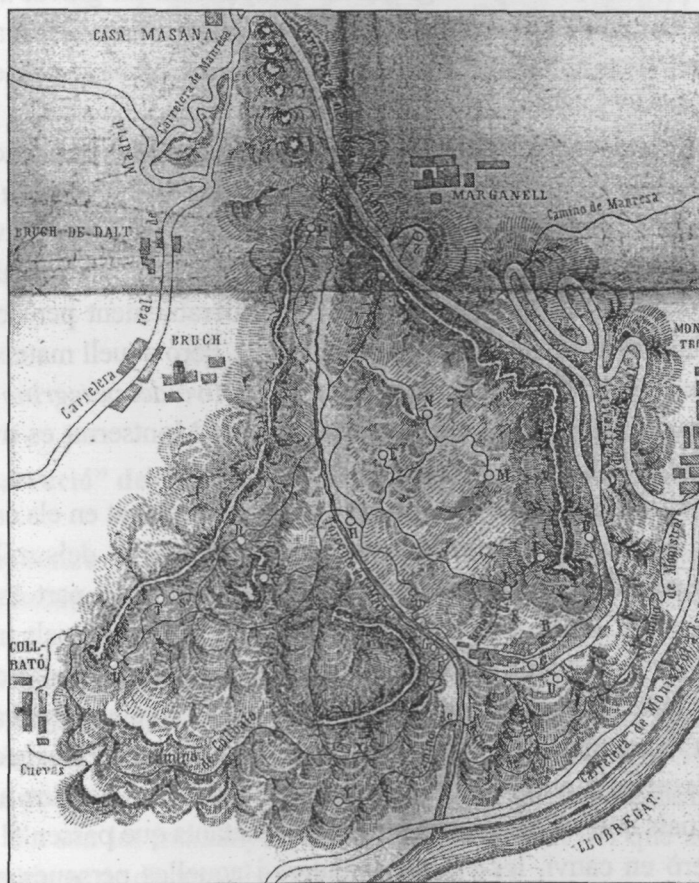
⁶ Cadevall y Diars, Juan: *Plantas citadas en Montserrat de existencia dudosa*. Saragossa, Mariano Escar, Tipógrafo, 1904. Pàg. 2.

*sorprenden y espantan, rocas salientes y como amenazando engullir al que se atreva á mirarlas*¹.

Això demostra que, malgrat saber que existia un “altre cantó”, Montserrat havia estat assimilat durant segles només a l'espai al voltant del monestir i a poca cosa més. Aquest estat de coses no va començar a canviar fins al segle XIX. En aquest sentit hem de dir que el volum segon de l'*Album pintoresch-monumental*, publicat per l'ACEC l'any 1881, encara donava l'Albarda Castellana com a centre topogràfic de la muntanya, alhora que en parlar de l'hostal de can Massana deia que s'havia de considerar com,

*“(...) la mellor estació pera visitar la part S. y SO. del Montserrat, fins ara poch atesa, empero molt notable*².

També la *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat*, publicada en 1896 donava l'Albarda Castellana com “*el centro de la montaña*”³.

Mapa de Gaietà Cornet i Mas, 1858.

¹ Cornet y Mas, Cayetano: *Tres días en Montserrat. Guía histórico-descriptiva de todo cuanto contiene y encierra esta montaña*. Barcelona, Lib. Plus Ultra, 1863. 2ª edició. Pàg. 326.

² ACEC: *Album pintoresch-monumental de Catalunya*. Barcelona, ACEC, 1881. Petita edició, volum II, Montserrat. Pàg. 14.

³ P. S.: *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat*. Barcelona (?), Imp. Henrich i Cia, 1896. Pàg. 128.

L'*Album pintoresch-monumental* ja havia donat per conegut i recomanava l'excursió al cim del Montgròs. Més enllà hi havia "(...) *la confusió fantàstica de Las Agullas (...)*", un indret que aquells primers excursionistes convidaven a visitar.

*"Acabarém fent notar que lo Monserrat ofereix tal abundancia d'accidents admirables, que be's pot assegurar, á lo menys per lo que toca á sa meytat de ponent, qu'es enterament desconegut dels excursionistas. Excitem, donchs, als aficionats á que, fentse acompanyar de bons guías, se fixen en lo no explorat, segurs de que, en la sens igual montanya, hi trobarán inesperadas, vivas y agradables emocions"*¹.

El mateix trobem en el mapa publicat l'any 1920 dins del manual de Karl Baedeker²: el mapa de Montserrat que hi apareix talla just pel cim de Sant Jeroni i en línia recta fins a Santa Cecília, oblidant la part occidental de la muntanya.

El mapa de Cornet, del qual hem parlat més amunt, va ser el primer que detallava la muntanya de Montserrat (tot i que segurament s'inspirés en un gravat aparegut dins el llibre de viatges d'Alexandre de Laborde). Estem convençuts que aquest mapa de Cornet i Mas va ser copiat per Francesc Criach³ per il·lustrar l'excursió que la Societat d'Escultors Figuristes va fer l'any 1915 a la muntanya de Montserrat. Tampoc aquí la part occidental no existeix o és infrarepresentada: de Sant Jeroni al coll de can Massana pràcticament no hi ha res. I això en un moment en què ja s'havia publicat el mapa de la *Revista Montserratina* (1909), un mapa a escala 1: 20.000 delinat per Joan Cabeza en què s'indicaven els tipus de roques, i l'existència d'horts, boscos, matolls, etc. Aquest mapa és força "real" i la distància entre Sant Jeroni i can Massana s'ha incrementat considerablement per donar entrada al que fins llavors havia estat inexistent (per no representat). Però aquell mateix any (1909) la *Revista Montserratina* publicava la *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat* en què també s'afirmava que el centre de la muntanya de Montserrat es trobava entre el monestir i Sant Jeroni, al voltant de les ermites.

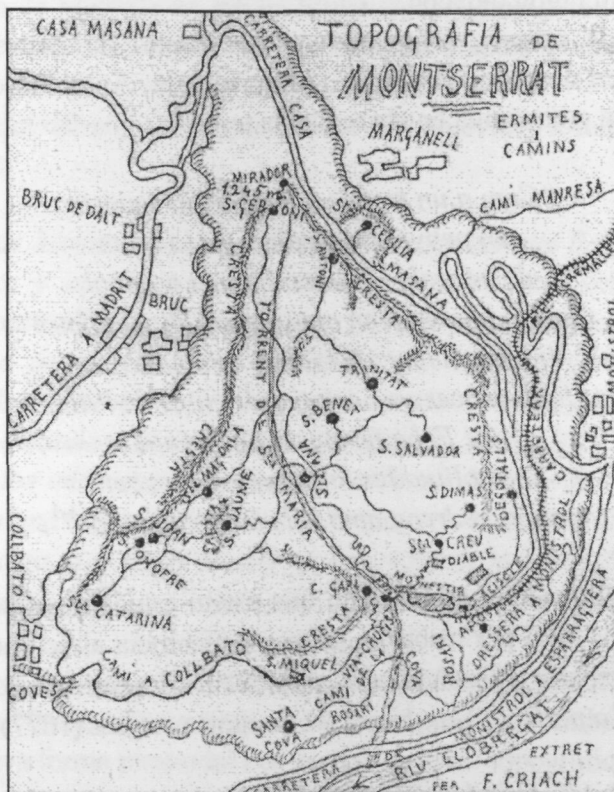
L'oblit de la part occidental de Montserrat que hem repassat en els casos anteriors i la seva relació amb la part que rodeja el monestir ens mostren un dels millors exemples que coneixem de la situació de la muntanya a l'edat moderna. La part est és coneguda pertot Europa, mentre que la part occidental és desconeguda, excepte pels habitants de les zones dels contorns. Però, a banda d'aquesta diferenciació entre un espai central sagrat i una perifèria profana, adonem-nos que l'élite que estem estudiant ignora totalment la realitat de la zona oest: certs indrets, com ara la regió d'Agulles, són inexistents perquè no se'n parla. Indicibles perquè no són objecte de discurs, aquestes agulles no arriben ni a posseir qualitats textuais que les facin presents per als visitants que passen al seu costat per anar al monestir. Però en canvi, les classes populars i aquelles persones que viuen a la rodalia saben que allà hi ha alguna cosa, que existeix un sector que s'estén més enllà de Sant Jeroni i de l'Albarda Castellana, un seguit d'indrets que artigaven i utilitzaven per a sobreviure: el coneixement geogràfic sempre depèn de la situació social dels diferents agents investigats. Però no només era la part occidental de la muntanya el que no existia

¹ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Barcelona, ACEC, 1881 Pàg 16

² Baedeker, K *Espagne et Portugal Manuel du voyageur* Leipzig, K. Baedeker editor, 1920

³ Criach, Francesc *Montserrat Desertació sobre geologia, historia i art de la cèlebre muntanya* Barcelona, Est. Tip. Catalonia, 1916

per a l'élite que estem estudiant: els cims de les muntanyes eren igualment ignorats. Ho veurem en l'exemple del Cavall Bernat.

Mapa de Francesc Criach, 1916.

3. 6. 2 - La “invenció” del Cavall Bernat

Posar el centre de la muntanya a la zona de l'Albarda Castellana, és a dir, entre Sant Jeroni i el monestir, equival a acceptar el que ja la literatura ens ha deixat veure: la diferència radical entre un espai central (sagrat) i un món liminar dotat d'una altra essència, i el fet que la part important i més real és aquest espai central. Ara bé, dins d'aquest Montserrat restringit, tampoc no tot hi era representat: aquest és el cas de la majoria de cims. Aquí trobem una altra qüestió molt interessant d'estudiar: com Montserrat era alguna cosa que tenia poc a veure amb els cims¹. Els cims de les muntanyes (allò que per a nosaltres avui dia són les muntanyes) també formaven part del que anomenem indicible, allò que no és objecte de discurs ni es constitueix en text.

Podem començar aquest apartat recordant que si bé el poeta Joan Maragall parlava de Montserrat com la “(...) muntanya santa, la muntanya de cent cims”, cal no oblidar que Maragall escrivia al segle XX. Des del punt de vista que aquí ens interessa cal dir que no sempre aquests cims (que alguns autors allarguen fins al miler) foren individualitzats. En general, quan l'élite cultural les produccions de la qual estem estudiant parlava d'un massís -cosa que gairebé mai no passava en el mateix sentit que nosaltres ho fem avui dia- es

¹ Vegeu per al cas alpi, Joutard, Ph.: *L'invention du Mont Blanc*. Op. cit.

referia al tot i no tant als seus cims presos per separat. Per veure-ho una mica més clar, en aquest apartat, estudiarem el cas del Cavall Bernat de Montserrat, perquè ens sembla un cas molt representatiu i molt didàctic.

Sabem que la primera referència que en tenim no s'atreveix a anomenar-lo, segurament perquè en desconeixia el nom. Efectivament, Antoni Brenach, quan escriu el seu *Saxia*, parla d'una gran agulla en els següents termes:

*“Com a un tret de sageta se'ns amostra
un penyal admirable, de la resta
de penyals i turons talment escàpol,
que el contemplen com s'acastella en l'aire
i com s'alçura fins a tres-cents colzes.
És l'alcàcer que estotja els raigs de l'Alba
i de Febe formós, i clares voltes
sa solitud les multituds contorben,
ans es redreça amb llibertat omnímada”¹.*

Suposant que Brenach parli del cim que estem estudiant, aquesta seria la primera vegada que és descrit. Però per trobar la primera referència al seu nom en un document publicat² ens hem d'esperar a l'arribada del segle XVIII. La primera constància escrita que en tenim apareix en *La perla de Catalunya*, de Gregorio Argaiz (1677). Argaiz diu:

“Enfrente del Mirador [de Sant Antoni] está una peña llamada Caball Bernat, en forma de pilon de açucar, donde crian los Alcones, y les tiene la naturalesa hecho el nido”³.

El Cavall Bernat també apareix citat en un manuscrit de Pere Serra i Postius (1671-1748). En aquest document es llegeix:

“A un tiro de vallesta de esta Hermita [l'autor està parlant de Sant Antoni, tot i que ha saltat a Sant Jeroni] esta sola [tatxat deia hai] una grandiosa peña, que va subiendo en forma piramidal cosa de doscientas varas aquien llaman: Cavall Bernat [tatxat Pernal]”⁴.

Al tractar-se d'uns apunts per a la redacció del seu *Epitome histórico*, hem de suposar que l'aparició del topònim que ens interessa és anterior a 1742, data en què aquesta obra va ser publicada. Remarquem, però, que Serra i Postius no en diu res, només esmenta el cim i en dóna el nom. D'altra banda, això és el mateix que fa en l'*Epitome*⁵. A la darrereria del segle XVIII, Philip Thicknesse cita el “*Caval Hernot*” en el seu *A year's journey*

¹ Brenach, Antoni *Saxia poema heroic-descriptiu de la muntanya de Montserrat* Monestir de Montserrat, 1927 Pàg 45

² Pel que fa a la cultura popular i local, tenim constància documental de l'existència d'aquest topònim des de l'any 942 (Buch i Parera, Josep *El Cavall Bernat de Montserrat* Op cit Pàg 24)

³ Citat en Buch i Parera, Josep *El Cavall Bernat de Montserrat* Op cit Pàg 25

⁴ *Manuscritos de Dn Pedro Serra y Postius Apuntes para el Epitome historico del portentoso santuario y real monasterio de N S de Monserrate* Manuscrit AHCB Ms A-89

⁵ Serra y Postius, Pedro *Epitome histórico, del portentoso Santuario, y Real Monasterio de Nuestra Señora de Monserrate* Barcelona, Josep Giralt impressor i llebreter, 1742

*through France and part of Spain*¹. El Cavall Bernat i la Roca Foradada, considerades com les penyes més grans de Montserrat, també varen ser anotades en el *Calaix de sastre* de les excursions del Baró de Maldà² i un dibuix titulat *Cavall Barnat* fou realitzat per Pere Pau Muntanya i Francesc Remart l'any 1790 en els seus *Planos y vistas de la montaña de Montserrat*³.

Serà a principi del segle XIX quan Jaime Villanueva en tornarà a parlar i en donarà unes primeres idees:

*“El monte de Monserrate (...) es uno de los objetos que llama la atencion de naturales y extrangeros, y admira aun á los acostumbrados á ver rarezas y maravillas de la naturaleza. No hay pincel ni pluma que pueda explicar las perspectivas que ofrece al que se interna en él. Grupos continuos de cilindros y conos de varios tamaños, unidos con mas ó menos estrechez, dejando en su union las grietas suficientes para que la naturaleza los adorne, y digamos los borde con sus verdes producciones, que ofrecen una labor vistosisima. Es singular la magnitud de uno de estos conos que digo, que se eleva solo en la cresta de la montaña, y llaman el Cavall Bernat (...)”*⁴.

La descripció del cim que acompanya aquest text, en llatí, és la del pare Brenach. Res de nou, encara. Haurem d'esperar a mitjan segle perquè el també sacerdot Joan Martí i Cantó parli de la seva forma piramidal i de la seva situació topogràfica:

*“Frente al mirador [de Sant Antoni] y á un tiro de ballesta de la ermita, se vé la peña dicha Cavall bernat; roca altísima y escarpada en la cual nadie ha podido subir hasta el dia, hecha en forma piramidal y plantada mas allá de las otras sobre Monistro”*⁵.

De fet, Martí tampoc no en dóna massa informació, ni a nivell qualitatiu ni quantitatiu. Posteriorment, Cornet i Mas el cita al principi dels seus *Tres dias en Montserrat*⁶ i, més endavant, en parla com de,

*“(...) una peña, de forma cónica llamada Cavall bernat, roca altísima y escarpada, aislada de todas las demás en forma del dedo pulgar en la mano”*⁷.

Cornet és el primer autor que a més es preocupa per donar una explicació al seu nom, el qual derivaria de la semblança amb un cert joc infantil de saltar. Segons informa,

¹ Thicknesse, Philip *A year's journey through France and part of Spain* London, R. Cruttwell, 1777 2 vol Pàg 206

² Centre Excursionista de Catalunya *Excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senjust* Op cit Pàg 132

³ Podeu veure la reproducció d'aquestes imatges en Zamora, Francisco de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit SP

⁴ Villanueva, Jaime *Viage literario a las iglesias de España* Valencia, Imp Oliveres, 1821 Tom VII pàg 136

⁵ Martí y Cantó, Juan (preb) *Més lirico de Maria o los cancioneros de Monserrat* Barcelona, Imp de José Gorgas, 1856 Pàg 160

⁶ Cornet y Mas, Cayetano *Tres dias en Montserrat guia histórico-descriptiva de todo cuanto contiene y encierra esta montaña* Barcelona, Lib Plus Ultra, 1863 2ª edició Pàg 34

⁷ Cornet y Mas, C *Tres dias en Montserrat* Op cit. Pàg 330

la tradició popular estableix que si se'l pot saltar per sobre es canviarà de sexe¹. També recorda l'existència d'uns versos manuscrits del pare Antoni Brenach.

A la segona meitat del segle XIX ja és normal de citar el cim del Cavall Bernat en les publicacions dedicades a Montserrat: el trobem un altre cop en Martí i Cantó², en *El amigo del viajero en Montserrat*, obra publicada pel mateix monestir l'any 1865, en les *Vistas de Montserrat*, en el *Barcelona y su provincia* de Martí de Solá³, en els estudis geològics de Jaume Almera⁴, o en les excursions dels científics Artur Bofill⁵ o Adeodat Marcet⁶.

També el trobem entre les fotografies que formen l'*Album pintoresc-monumental de Catalunya*, publicat l'any 1881 per l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, junt a altres cims i fotografies paisatgístiques⁷. En el text (en castellà, francès i català) que acompanya l'*Album* s'hi pot llegir que sortint de Monistrol es troba “(...) un enorme dit pólzer que senyala al firmament (...)”⁸, el qual forma,

“Bella perspectiva sobre lo poble y lo riu y part de la Montanya, fentshi notar la roca coneguda per lo Cavall bernal”⁹.

Aquesta obra de divulgació, que sorgeix del clos excursionista, ofereix molts altres topònims de la muntanya que han seguit una història més o menys semblant a la del Cavall Bernat: recuperats per l'élite cultural des del segle XVIII, cada cop més es faran populars entre els habitants de les ciutats allunyades de Montserrat. Es el cas, entre altres, de la Roca Foradada, els Flautats, l'Albarda Castellana, el Montgròs, el Gegant Encantat, el Cap de Mort, etc., totes elles agulles relativament properes a la zona oriental de la muntanya o al seu vessant nord.

Una altra forma, molt més clara si això és possible, de popularització d'aquest cim la trobem en el diorama que l'any 1888 es va muntar a Barcelona en el qual es podia contemplar una perspectiva de la muntanya en què el Cavall Bernat era clarament visible, com ho indica el text que presentava el diorama¹⁰. Es tracta d'un panorama que l'empresa *Montserrat* va muntar amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona, tot intentant de,

¹ “Se le ha llamado Cavall bernal por la semejanza que tiene con aquellos pilares que los muchachos saltan por juego, cantando Cavall bernal tente fort etc. Por esta semejanza y por la imposibilidad de saltarlo, se dice que el que lo logre cambia de sexo, esto es, si es hombre se convierte en mujer y vice-versa” (Cornet i Mas, C. *Tres dias en Montserrat* Op cit Pàg 330)

² Martí i Cantó en torna a parlar més tard en la *Historia de la imagen y santuario de Ntra. Sra. de Montserrat* Barcelona, imp de Magriñá y Subirana, 1864

³ Martí de Solá, Modesto *Barcelona y su provincia. Guía itinerario descriptiva, estadística y pintoresca* Barcelona, Est Tip La Academia, 1888

⁴ Almera y Comas, Jaume *Estudis geològics sobre la constitució, origen, antiguetat y pervenir de la montanya de Montserrat* Vic, Imp i Llib de R. Anglada, 1880

⁵ Bofill, Artur *Una excursió á Montserrat* Barcelona, Estampa de J. Jepús, 1882 Separata de l'Anuari de l'AEC

⁶ Marcet, Adeodato F. “Montserrat sus bellezas naturales” *Revista Montserratina*, 4 8 d'abril de 1907 Pàg 112-114

⁷ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Barcelona, ACEC, 1881 Petita edició, volum II, Montserrat

⁸ *Album pintoresch-monumental* Op cit Pàg 15

⁹ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Op cit Pàg 7

¹⁰ *Catálogo explicativo del panorama diorámico excursión a Montserrat. Une excursion panorama dioramique. Catalogue explicatif* Barcelona, Imp de L. Tasso, 1888 Està datat a 31 de maig de 1888, el text està escrit en castellà i en francès

“(…) trasladar, si así nos es permitido decirlo, al recinto de la misma la más original y característica de las bellezas naturales que singularizan el suelo catalán”¹.

El diorama havia estat construït pels artistes Fèlix Urgellès i Miquel Moragas, distingits escenògrafs del moment. El mateix 1888 es publicava la guia de Barcelona i la seva rodalia de Josep Coroleu, obra en què apareixen dos dibuixos a color de Montserrat, un dels quals representa el cim que ens interessa².

Aquesta popularització del cim s'autoalimentarà, perquè serà la causa i alhora tindrà com a conseqüència l'increment de la seva anomenada. Això és el que passa quan apareix citat en el *Barcelona en la Mano* de Roca i Roca³ o en la *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat*⁴.

L'autor d'aquesta darrera obra es nota que ha llegit, perquè la seva descripció recull molts dels tòpics que hem anat veient fins ara:

“(…) peña altísima, escarpada, de forma cónica, que mirada por detrás, algo tiene del cuadrúpedo del que tomó el nombre; peña aislada de todas las demás, que mereció ser cantada en cadenciosos versos exámetros en el poema latino Saxia de nuestro insigne monje, Fr. Antonio Brenach, de Vilafranca de Conflent, gloria literaria de Cataluña á principios del siglo XVI”⁵.

El *Cavall* també apareix en la *Guia diamante* de García del Real⁶, la qual conté un text en francès. Un altre document del mateix estil es va publicar a la fi de segle sota el títol de *Vistas de Montserrat*. En ell es llegeix:

“Entre tantas caprixosas formas com s'hi vèuen en quiscún dels turons d'aquesta montanya, sempre ha sigut admirat de tothòm el Cavall Bernat. Molts han sigut los qui, imitant á una de les glòries catalanes del segle XVI, á nostre cèlebre monjo montserratí P. Brenach en son poema Saxia, contemplant la bellèsa d'eix pic han axamplat á plèr llur imaginació. Si'l mirau des de la carretera de Monistrol, lo veurèu axecarse còm atrevit gegant que pretend assolir la regió dels nívolos que d'ordinari's retorcen á sos peus ó besen son front; si des de la carretera de Santa Cecilia, veurèm una grossíssima y solitaria roca, de forma cónica, que allí s'hi está ja fa segles desafiant la furia de les tempestats. Y, per fi, si ens la mirèm despay

¹ Catálogo explicativo del panorama diorámico Op cit

² Coroleu, Josep *Barcelona y sus alrededores Guia histórica, descriptiva y estadística del forastero* Barcelona, Jaime Seix, 1887

³ “Con la ascensión va ensanchandose el panorama y van tomando cuerpo los raros y caprichosos accidentes de la montaña, entre cuyas peñas se distingue la inhiesta y adelgazada conocida por Caball Bernat” (Roca y Roca, J *Barcelona en la mano Guia de Barcelona y sus alrededores* Barcelona, E López editor, 1895 Pàg 360)

⁴ “A medida que vamos subiendo, se nos presenta la célebre roca conocida por el Cavall-Bernat, erguida y amenazante, como para echarse encima del temerario que se atreva á ponerse á su alcance” (P S *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Barcelona (?), Imp Henrich i Cia, 1896 Pàg 22)

⁵ P S *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Op cit Pàg 136

⁶ García del Real, L *Montserrat Guia Diamante Metódica descripción de la montaña y del Monasterio, ilustrada con varias vistas en fotografado Guide Diamant Description méthodique de la montagne et du Monastere, illustrée avec quelques photographures* Barcelona, Lib de F Puig, 1898

*des del camí de Sant Geròni, com qui vulgués pujar cap a l'ermita de San Antón, veurèm per sa figura quan be li escau el nòm de Cavall Bernat que li dona la història*¹.

I encara una altra guia, la de l'excursionista Eudald Canibell. Oblidant igualment l'evidència del silenci dels segles anteriors, Canibell afirma que,

*“Cuando el excursionista sube la montaña desde Monistrol, uno de los accidentes naturales de la rara conformación geológica del Montserrat, que desde luego llaman su atención, es un pico alto, aislado; enorme gigante que se yergue majestuoso por encima de los demás picachos que le rodean, centinela vigilante entre aquella reunión de fantásticas rocas*²”.

En aquest punt, Canibell entra en un conflicte dialèctic amb Cornet en demanar-se l'origen del topònim³. Deixant de banda el tema del nom del cim, al qual el mateix Canibell considera impossible de pujar, l'autor en diu que hi ha altres cims famosos a Montserrat:

*“(…) Las Flautas, la Roca dels Angels, la Roca Foradada, el Gegant Encantat, la Roca de la Aurenetas, etc., pero el más importante de todos es sin duda el que reproducimos en nuestro grabado, aunque la cámara fotográfica, dado el punto de vista y la extraordinaria elevación del pico, no pudo alcanzarle en toda su altura*⁴”.

Evidentment, el cim reproduït és el Cavall Bernat i, efectivament, en la fotografia el pic ha sortit tallat. De tant “petit” com era, al principi, no se'l percebia. Ara, el Cavall Bernat és massa gran i no és possible de captar-lo completament en una única fotografia. Aquest és el procés d’“invenció” d'un dels cims més característics de Montserrat. Abans del segle XVIII ningú no el coneixia; avui dia és difícil de no re-conèixer-lo només arribar al peu de la muntanya. La seva sortida del món de l'indicible i la seva constitució en text

¹ *Vistas de Montserrat* Barcelona, Tip la Académica, [1898?]

² Canibell, Eudaldo (excursionista) *Montserrat Album-Guia-plano-historia de la célebre montaña catalana* Barcelona, tipografia la Académica, 1898?

³ “Pero, ¿á qué vienen esta denominacion? se preguntan algunos Y los libros que de Montserrat tratan, ni siquiera indican remotamente cómo ni por qué á un pico cilíndrico se le daría el nombre de caballo cuando son tan opuestas la configuración de uno y otro Resulta incomprensible la adopción del nombre referido como nacida en el alma del pueblo, sin que ésta haya justificado por medio de tradición alguna el uso de un nombre tan particular Ni una sencilla anécdota se cuenta, y á fe que tras el nombre propio “Bernat” (Bernardo), podría cuadrar bien. Famoso es el nombre de Bernardo en la tradición española, y particularmente en Cataluña un conde Bernardo figura en los albores de la nacionalidad catalana”

“La musa popular, fecunda en todas partes, no habría dejado sin justificación el nombre de este gigante, si tal como lo escribimos hubiese brotado espontáneo de los ingenios labios del pueblo”

“Hay aquí, pues, un contrasentido, pero seguramente no proviene del pueblo, como lo da á entender el silencio de los libros sobre el particular”

“Las costumbres de nuestros tiempos no consienten estampar con exactitud la voz orográfica catalana del “Cavall Bernat”, si nos sentimos bastante ingeniosos para insinuarla Al estudioso diremos que busque en el folklore catalan el nombre popular de esta clase de accidentes geográficos, en otras comarcas del país, en la seguridad que al restituir á este peñasco su verdadero nombre no hallará contradicción alguna en la labor de la musa popular, que, siempre sabia, á veces suele también ser picaresca” (Canibell, E. *Montserrat Album-Guia-plano-historia* Op cit)

⁴ Canibell, E. *Montserrat Album-Guia-plano-historia* Op cit

varen ser uns fets dels segles XVIII i XIX. . Un cop “descobert”, comença la història de la seva conquesta, essent escalat per primera vegada just abans de la Guerra Civil¹.

3. 6. 3 - La mesura qualitativa de les coses

Amb tot el que hem repassat sobre Montserrat creiem que es veu ben clarament la concepció espacial discontinua i la visió de la muntanya que existien abans de la modernitat. La “muntanya” no era tot el massís, sinó només una part on es concentraven una sèrie d'elements espacials (i especials); la muntanya eren els llocs on havien succeït certes llegendes o bé aquells que tenien alguna cosa que entrés dins de la categoria del meravellós. Des d'aquest punt de vista, petits turons podien adquirir categoria de muntanyes, com es veu en els casos de Cardona o de Montjuïc. Tanmateix les muntanyes més conegudes podien ser considerades alhora les més altes i, en aquest sentit, no mancà qui arribà a afirmar que el Canigó, Montserrat i el Montseny eren els cims culminants de Catalunya: deixant de banda el Canigó, l'any 1677 Gregorio de Argaiz deia que,

“Dos montes reconocen los Autores Catalanes por los mas altos de todo el Principado el Monsen, y el Monserrate (...)”².

Una setantena d'anys més tard, Pere Serra i Postius repetia més o menys el mateix però hi afegia, inspirat en Pujades, Sant Llorenç:

“En el juicio de muchos Autores los Montes de Monserrate, y del Monseny, son los mas encumbrados de Cataluña, à que añade Pujades el de san Lorenzo (...)”³.

Pel que a nosaltres ens interessa, Pujades diu que el Montseny, Sant Llorenç i Montserrat són braços del Pirineu, “(...) tots famosos en Cathalunya, si be ninguna, o poca cosa se escriu dells”⁴. Des d'aquest punt de vista, si res no se n'escrivia en la seva època, creiem que podria pensar-se que va ser Jeroni Pujades, segurament sense ser-ne del tot conscient, qui va fer “veure” Sant Llorenç quan el descrivia en la seva crònica. Però cal remarcar que aquest “donar a veure” Sant Llorenç no va passar més enllà dels mots anteriorment reproduïts de la seva crònica perquè la descripció concreta del massís, així com la de Montserrat, varen restar inèdites i el manuscrit no fou conegut fins entrat el segle XVIII⁵. En aquest manuscrit, Pujades parla, potser per primera vegada, en termes paisatgístics d'aquesta muntanya; també en descriu algunes coves, els boscos i el monestir. Tampoc en el camp de la cartografia no serà fins al segle XVIII que Sant Llorenç apareixerà, en el sentit muntanyenc que ens interessa, en els mapes⁶. Després de Pujades i

¹ Actualment existeix un grup d'amics del Cavall Bernat, els quals mantenen un museu sobre l'agulla montserratina, i han ajudat a la publicació d'una monografia sobre el cim. Cal dir que anteriorment se n'havia editat una altra. Actualment, Publicacions de l'Abadia de Montserrat té una col·lecció intitolada *Cavall Bernat*

² Argaiz, Gregorio de *La perla de Cataluña, historia de nuestra señora de Monserrate* Madrid, Impremta de Andrés García de la Iglesia, 1677 Pàg 1

³ Serra i Postius, P. *Eptome histórico* Op cit Pàg 3

⁴ Pujades, H. *Coronica* Op cit Pàg 4

⁵ El manuscrit de la segona part es va dipositar a la Biblioteca Nacional de Paris, on va ser dut per Pere de Marca

⁶ Vegeu quadre adjunt o Barella i Miró, A. “Matadepera i Sant Llorenç del Munt a la cartografia antiga de Catalunya” *Treballs de la*

de la cartografia setcentista vindrien la monografia de Vergés i Mirassó (1871), les ressenyes excursionistes, sobretot l'*Album pintoresch-monumental de Catalunya* (1878), i la cartografia especialitzada.

En tot cas, però, ens interessa detenir-nos en el fet que amb la mirada de Pujades sobre Sant Llorenç, n'apareix una nova visió. En termes generals, aquesta nova visió, més positiva, del món fa presents algunes altres muntanyes i això comportarà una resituació entre elles.

Així, en la *Crònica* de Pujades Sant Llorenç sobrepasa en alçada a Montserrat:

*“Son sus asperezas tan fragosas como las de los mismos Pirineos, y las alturas no menores que las de aquellos: y el sagrado Monserrate aunque vecino, no puede competir con su altura y vista, antes el que estuviere sobre el mas alto collado de este echará de ver claramente quedar mucho mas bajo el de Monserrate y que le humilla”*¹.

Seguint aquest cronista, Pere Serra i Postius, per mantenir l'anomenada de la santa muntanya, dirà de Montserrat, del Montseny i Sant Llorenç que

*“Convengo en que sean los mas altos, pero no los mas elevados; pues es constante que algunos de los Montes Pirineos grandes, descuelgan sus cumbres sobre ellos (...)”*².

Per a ell, el que passa és que aquests comencen de més amunt, com es veu en el fet que els rius s'originen al Pirineu i passen pels peus d'aquestes muntanyes. En resum: al segle XVIII, l'afany per mesurar ha fet “créixer” Sant Llorenç! Fins al punt de fer-lo més alt que Montserrat: tampoc l'abat Miquel Muntadas no dirà altra cosa:

*“Es verdad que los montes Pirineos, el Montseny y San Llorens del Munt superan en elevacion al Montserrat, porqué los terrenos que forman la base de aquellos son mas altos que los de este, como lo indica a simple vista el Llobregat; pero sí es [Montserrat] la Montaña de Cataluña que mide mayor elevacion desde su base hasta la cúspide (...)”*³.

Però, a banda de la seva alçada, real o suposada, l'important era el pes de certes muntanyes. N'hem vist molts exemples, però ens n'interessa un darrer per anar acabant amb aquest tema. Es tracta d'un mapa reproduït a la pàgina 149 del volum 19 de la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Aquest mapa de Catalunya dibuixat l'any 1846 per un tal Charle mostra una imatge del nostre país on es destaca, i molt, Montserrat com un si fos un ou ferrat estavellat sobre el paper. Som a mitjan segle XIX i encara a Catalunya la

SCG, 36. Desembre de 1993. Pàg. 11-24.

¹ *Crónica universal del Principado de Cataluña, escrita a principios del siglo XVII por Gerónimo Pujades, doctor en derecho, natural de Barcelona, y catedrático de su universidad literaria. Tercera parte, que el autor dejó inédita y se publica con real licencia.* Barcelona, Imp de José Tomer, 1831. 8 volums. Llibre XIII, cap. XXXI

Parlant de Montserrat, el mateix Pujades repeteix la mateixa idea “(.) imitando la alteza del monte olimpio se empina y sobrepuja á los demas montes de la tierra, excepto el de S Lorenzo entre Tarrasa y Caldes de Monvuy ()” (Llibre XII cap. XIV).

² Serra i Postius, P.: *Epitome histórico*. Op. cit. Pàg 3.

³ Muntadas, Miguel. *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir. Historia compuesta en vista de los documentos existentes en el archivo del monasterio, por el abad el M. Iltrre Sr. D. Miguel Muntadas.* Manresa, Imp de Roca, 1871.

muntanya més coneguda i reconeguda és la de Montserrat, malgrat no ser (ara especialment) la més alta, ni de bon tros. Remarquem, però, que quan Sant Llorenç ha sortit de l'indicible no han mancat els autors que hi han volgut veure una muntanya prou alta com per competir amb la seva veïna, Montserrat. En aquest cas veiem com la modernitat va possibilitar que es fes el salt de l'anomenament cap a l'alçada. Com més importància havia de tenir Sant Llorenç, més alt havia de ser. Aquest fet era radicalment nou, i ens serveix com a indicador de la nova mediança.

Resum:

Només una part de Montserrat o d'altres massissos era “coneguda” durant l'edat moderna. Es tracta d'aquella part més difícilment equiparable a la realitat quotidiana. Alhora, els mateixos cims no foren representats ni eren considerats importants fins al segle XVIII. Només a partir del segle XIX els cims i l'altura definiran el fet muntanyenc.

El cas de Sant Llorenç ens mostra que la “descoberta” d'aquesta muntanya es va acompanyar de la seva resituació dins d'una escala en què l'altura relativa mesurada qualitativament es féu important. De no ser descrit per ningú, Sant Llorenç va passar a ser fins i tot més alt que Montserrat.

3. 7 - El concepte de meravella

Com hem vist en el capítol anterior, una de les raons que feia que algunes muntanyes fossin conegudes es va basar en la importància que el període modern va donar a la visió meravellosa del món. En un món vist com a meravella, com a retalls de coses excepcionals i inexplicables, algunes muntanyes podien aportar molt material per tal que es parlés d'elles. Aquest capítol pretén estudiar l'*en tant que* de les muntanyes a l'edat moderna, començant per un estudi teòric sobre el concepte de *meravella*.

3. 7. 1 - Definició

Durant l'edat mitjana, en els ambients cultes, era corrent l'ús del mot *Mirabilis* que, més o menys, volia dir “meravellós”. Cal notar, però, que aquesta paraula no representava una categoria mental, sinó que tenia un sentit plural, i incloïa més un conjunt de coses que no pas una única categoria¹. La seva arrel llatina (*mirari*) dóna una connotació visual al seu sentit, com es veu en el fet que d'ella deriven les paraules mirall o mirífic, i també miracle. Les meravelles medievals impliquen admiració i sorpresa² tant en llatí com en les diferents llengües vulgars posteriors.

Per a Jacques Le Goff, durant l'edat mitjana, el Cristianisme va crear molt poc en el terreny del meravellós i més aviat va recuperar allò que ja existia anteriorment. Aquest autor fins i tot parla d'una mena de repudi, o si més no de repressió, del meravellós durant els segles cristians que van del V al XI. Durant aquest període, es detecta una preocupació de l'Església per transformar profundament el meravellós i donar-li un significat diferent. Es tractava d'ocultar les mostres d'una cultura que anomenava “pagana”³. Però, a partir dels segles XII i XIII, Le Goff afirma una irrupció del meravellós en la cultura erudita.

“Le merveilleux du XIIe siècle se caractérise par un curieux mélange de données antiques et de thèmes, de motifs locaux empruntés aux religions païennes plus d'une fois évhémérisées par les clercs chrétiens qui transcrivent des légendes, souvent colportées oralement depuis des siècles, et les christianisent”⁴.

Els temes dels *mirabilia* tendeixen a organitzar-se en una mena de món al revés, un país de Cucanya que es pot considerar una “(...) *forma de resistència a la ideologia oficial del cristianisme*”⁵. La recuperació del món meravellós que va fer el Cristianisme el va dur cap a un vessant simbòlic i moralitzant⁶. Si el paganisme adorava certes parts del medi

¹ Le Goff, Jacques *Lo maravilloso y lo cotidiano en el Occidente medieval* Barcelona, Gedisa, SA, 1994 Pàg 9

² Lecouteux, Claude *Au-delà du Merveilleux des croyances du Moyen Age* París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1995 Pàg 13-14

³ Le Goff, J *Lo maravilloso y lo cotidiano* Op cit Pàg 10-11

⁴ Lecouteux, C *Au-delà du merveilleux* Op cit Pàg 42

⁵ Le Goff, J *Lo maravilloso y lo cotidiano* Op cit. Pàg 15 Lecouteux, C *Au-delà du Merveilleux* Op cit. Pàg 17-22

⁶ Le Goff, J *Lo maravilloso y lo cotidiano* Op cit Pàg 17

natural, el Cristianisme va intentar acabar amb aquesta tendència i va proposar una nova lectura de certs fets geogràfics.

Christian Deluz afirma que la meravella apareix al segle XIII, moment en què es fa inseparable de la imatge del món¹. De fet, la realitat geogràfica, i concretament la muntanya medieval, varen ser incloses dins d'aquest gènere; les muntanyes, "(...) *lointaines, sacrées où singulières, elles s'inscrivent toutes ou presque, dans le genre des mirabilia dont les voyageurs égrènent la liste sans se lasser*"². La muntanya, com també el mar o els boscos, eren "(...) *le théâtre de manifestations extraordinaires; ils sont le domaine du merveilleux*"; "(...) *la montagne est un domaine où tout est possible*"³. Muntanyes, mars i deserts,

"De tels sites, en s'avérant hostiles aux activités humaines les plus quotidiennes, semblaient réservés à l'exceptionnel, à la fois lieux du merveilleux et du maléfique. On retrouve jusque chez les cartographes du XVI et XVII siècles la même croyance naive (...)"⁴.

Un bon exemple d'aquests cartògrafs fou Nicolas de Fer. I és que la història dels fets geogràfics, per donar compte de la realitat, no pot ser només una història dels fets físics, sinó que també ha de prendre en consideració la seva representació. Hem d'entendre que la cartografia no presenta les muntanyes sinó que les re-presenta i que, d'aquesta manera, les mateixes realitats físiques esdevenen "altres" segons la mirada dels humans. Per a la cartografia, i per a l'estudi geogràfic en general, les mateixes muntanyes són "diferents" segons el moment històric. Per això parlem de descobriment o d'invenció de certs fets geogràfics, tot i que hem procurat posar aquests mots entre cometes, perquè el vessant físic de la realitat sempre ha estat, més o menys, el mateix. Aquelles muntanyes modernes eren molt diferents del que són avui dia per a nosaltres i, com tractem de demostrar, la cartografia no podia escapar a la potència de la seva construcció medial. Aquelles muntanyes eren les mateixes i alhora unes altres; per això podien ser descobertes i alhora no ser-ho: mantenint un nivell de la seva realitat immutable, podien canviar radicalment la seva essència en canviar la seva representació.

Si parlar del món és construir-lo i l'ús de certs adjectius ens informa de la representació de la realitat, parlar de les muntanyes en termes de coses meravelloses és remetre-les a un món de sentit determinat en el qual era el meravellós el que feia sentit (i sentir) al món. Aquest fet és especialment clar en aquelles muntanyes que eren "conegudes" (i ho eren pel fet de ser meravelloses): el Canigó, el Montseny i, especialment, Montserrat. Els historiadors humanistes (Pujades, Bosch, etc.) també havien considerat els Pirineus com el domini del meravellós⁵. I per això en parlaven: només l'extraordinari podia sortir del silenci, de l'*indicible* i formar part de la realitat.

¹ Deluz, Christiane "Des lointains merveilleux d'après quelques textes géographiques et récits de voyage au Moyen Age" in *De l'étranger à l'étrange ou la conjoncture de la merveille (en hommage à Marguerite Rossi et Paul Bancourt)* Aux-en-Provence, Univ. de Provence, 1988 (Senefiance, 25) Pàg 157-169

² Jouty, S "Connaissance et symbolique de la montagne chez les érudits médiévaux" *Revue de géographie alpine*, 4 Grenoble, 1991 Pàg 25

³ Lecouteux, Claude "Aspects mythiques de la montagne au Moyen Age" *Le monde alpin et rhodanien*, 1-4 Grenoble, 1982 Pàg 43 i 53

⁴ Meiffret, Laurence "L'ermite et la montagne dans l'art médiéval XIII-XVI siècles" in *La montagne et ses images Du peintre d'Akrésilas à Thomas Cole* Paris, Editions du CTHS, 1991 Pàg 110

⁵ Pons, Joseph-Sébastien *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle* Op cit Pàg 55

La muntanya era vista *en tant que meravella*: no només es veia com una cosa extraordinària sinó que la seva qualitat meravellosa era la condició per a la seva existència, per a la seva representació. No només es tracta que es veiés *com* una cosa meravellosa; sinó que, per ser un fet extraordinari, era tinguda en compte, percebuda i representada. L'ordinari perdia sentit; la meravella, que etimològicament voldria dir allò que cal mirar, que és fa mereixedor de retenir la nostra mirada, implica un fet extra-ordinari digne d'existència. Com diu Serge Briffaud, la meravella esdevé un signe de dignitat i un element d'identificació d'un territori i d'una comunitat humana¹. Ara bé, no podem estar d'acord amb ell quan oposa meravella i visió paisatgística tot dient que el sentiment paisatgístic nega el “*droit de cité*” del meravellós; en aquesta recerca, més aviat considerem que la visió meravellosa va ser una de les raons que va obrir la possibilitat d'una representació protopaisatgística de la muntanya.

Les característiques meravelloses de la muntanya eren la condició necessària, però no suficient, perquè aquestes fossin conegudes. Gairebé totes les muntanyes tenien indrets extraordinaris dels quals la gent del lloc explicaven llegendes, però amb això no n'hi havia prou. Per ser conegut calia, a més a més, que aquest coneixement arribés a l'élite social i que adquirís forma escrita. És clar que Sant Llorenç del Munt tenia llegendes que eren compartides per les classes popular de la regió, però aquestes no foren escrites fins als segles XVII-XVIII; aquesta degué de ser la raó per la qual la muntanya i el seu entorn no foren coneguts amb anterioritat.

Si el medi natural era extraordinari, però no diví, com havia volgut el paganisme, el meravellós no podia ser el miraculós, però sí alguna cosa que hi estigués molt a prop. En aquest sentit calia distingir entre el *miracle*, que implica una intervenció divina directa, i la *meravella*, que seria alguna cosa que no era divina, bo i que sagrada. El miracle era un fenomen extraordinari, esdevingut en l'univers de l'experiència humana i que hom creia que no podia explicar-se per causes naturals, sinó que tenia com a origen immediat la divinitat. En canvi, la meravella restava com una cosa que colpia d'admiració per la seva bellesa, grandesa, etc.; un fet sagrat, però no diví.

A l'edat moderna, Martín del Río, en una obra publicada a Lovaina l'any 1599, distingia entre meravella i miracle. Segons ell, per miracle,

“(....) no entiendo yo en este tratado cualquier efecto admirable, como es la acepción de escritores profanos, sino que sigo a los teólogos. Estos, en sentido más estricto, lo toman como equivalente del tò teras de los griegos, es decir, un efecto producido exclusivamente al margen y por encima de las fuerzas de la naturaleza creada; por ejemplo, devolver la vista a un ciego de nacimiento, o resucitar muertos”.

“En cambio, cuando el efecto responde a las fuerzas de la criatura -por ejemplo, provocar lluvias y vientos, curar de fiebre, etc.-, suelen hablar de tò thaûma: no simplemente el milagro, sino con el añadido según algo, o sea, con relación a nosotros: lo que resulta maravilloso (mirum) o admirable”².

¹ Briffaud, Serge *Naissance d'un paysage* Op cit Pàg 69

² Río, Martín del *La magia demoníaca (Libro II de las Disquisiciones Mágicas)* Madrid, Ediciones Hipenón, SL, 1991 Pàg 217-218
L'obra es va publicar originàriament a Lovaina, 1599

Si el miracle remetia a la divinitat, la meravella es mantenia en l'àmbit de les possibilitats explicatives humanes, i així, Sebastián de Covarrubias, en el seu diccionari de 1611, definia una *Maravilla* com una “*Cosa que causa admiración (...)*”, sentit que queda més clar si sabem que *Maravillarse* “*Es admirarse viendo los efectos e i[g]norando las causas*”¹. Tenint en compte el seu origen, entendrem perquè diem que una meravella era alguna cosa que tenia que veure amb l'àmbit del sagrat, tot i que no tenia perquè ser, en origen, cristiana. Hi havia alguna cosa que “feia veure” allò que avui anomenem muntanyes sota un prisma determinat.

3. 7. 2 - Comparar i distingir

Encara que habitualment el sentit comú és incapaç de fer-ho, per al científic cal distingir clarament el medi ambient de la seva representació, de manera que aquell és vist “en tant que” alguna cosa concreta. Aquest “en tant que” és un dels conceptes més potents de la moderna geografia cultural berquiàna, de filiació clarament heideggeriana. Veure el món com a meravella vol dir privilegiar un angle de representació basat en l'excepcionalitat del coneixement i d'allò que es coneix. El món és ple de fets curiosos, estranys, i cal apropar-s'hi amb una visió distintiva, buscant les especificitats i no intentar en cap cas de fer comparacions. Davant d'una ciència que es plantejarà el món com una extensió qualitativament igual, la visió en tant que meravella buscava les especificitats i fugia de fer comparacions. Si dos llocs participaven d'una mateixa llegenda (els estanys de Nohedes i de Malniu, per exemple), aquest fet, en comptes de fer dubtar de la “veritat” del coneixement, el que feia era reforçar la “realitat” coneguda. Perquè, un altre cop, trobem que no és la realitat dels fenòmens el que és important, sinó la de l'ésser amb què es relacionen de forma transcendent.

Les muntanyes que havien sortit de l'indicible eren vistes en tant que meravella, coses extraordinàries que podien donar a veure el poder diví. Una meravella era una mostra d'un espai sagrat i, per tant, discontinu, amb uns quants centres d'alta significació i altres llocs quasi totalment ignorats. Els gravats i les cartografies que hem estudiat ho han mostrat a bastament i redueixen Montserrat a un cercle centrat en el monestir que allarga el seu radi fins a Sant Jeroni. Com hem vist, en aplicació d'aquesta mediança, per a la cartografia i per a la literatura moderna, la part de ponent “no hi era”.

Dit això, caldria fer un repàs no exhaustiu a una sèrie de textos per mostrar que, en l'edat moderna catalana, la representació de la muntanya -i no només de Montserrat- es vinculava clarament al món del meravellós. Aquest fet és especialment clar en algunes muntanyes que eren “conegudes”.

Així, al segle XVII, Antonio Yepes era conscient que Montserrat era coneguda per les meravelles que Déu hi havia obrat:

“En Europa (y aun en todo el orbe) es conocida la imagen de Nuestra Señora que está en la montaña de Montserrat, por la cual ha obrado Nuestro Señor muchas maravillas, y el mismo sagrado monte en sí parece milagroso; porque siendo toda la comarca alrededor llana algunas leguas

¹ Covarrubias, Sebastián de *Tesoro de la Lengua Castellana* Barcelona, SA Horta, I E, 1943

en contorno, poco antes de llegar, a raiz de ella, comienza a empinar y luego se levanta, y encumbra y está a modo de isla, sin tener otros riscos ni peñascos notables que la rodeen”¹.

Tampoc Josep Vicente del Olmo no s'allunyava massa d'aquesta manera d'entendre la muntanya:

“No solo merece gran lugar entre los Montes mas celebres del Orbe Monserrate, pero le pudiera tener entre sus mayores maravillas, y prodigios (...)”²

Joan Gaspar Roig i Jalpí no ho veurà de cap altra manera:

“Una de las mayores maravillas que se hallan en el Principado de Cataluña, es la Montaña serrada (...)”³.

Durant el segle XVII, doncs, el santuari o la muntanya de Montserrat han estat considerats com la “Primera de los orbos marabilla”⁴ o “(...) la octava marivilla (sic) del Mundo (...)”⁵.

Al segle XVIII les coses segueixen més o menys igual. Així, mentre muntanyes com el Collsacabra o el Montseny són qualificades per Josep Aparici de “(...) muy altas y fragosas”, les de Montserrat són “(...) las más notables de Catalunya por enserrar en ellas el Santuario de la Virgen de Monserrate, y por su figura tan singular (...)”⁶. L'opinió d'Enrique Flórez també va en el mateix sentit de resaltar el caràcter meravellós de Montserrat:

“El cielo parece tuvo aqui una particularisima providencia con fin de hacer una obra maravillosa, y sin igual, pues no conocemos semejante. La naturaleza, y la gracia brillan à competencia: pero no puede el ausente percibir dignamente lo que solo la vista, y experiencia de las maravillosas influencias de la Celestial Patrona que preside aqui, pudieran insinuar”⁷.

Però, com ja hem vist en fer l'estudi de la cartografia, no només es parlava de Montserrat, sinó que altres muntanyes eren igualment representades. I les que es representaven era pel fet que tenien alguna cosa “meravellosa” que les feia “visibles”. El meravellós donava valor a les muntanyes (i a altres coses), les quals adquirien carta de naturalesa pel fet de ser excepcionals. Les meravelles havien de ser conegudes i

¹ Yepes, Fray Antonio *Cronica general de la orden de San Benito* Madrid, Ediciones Atlas, 1959 3 Tomes Edició original de 1609 Pàg 172

² Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* València, 1681 Pàg 459

³ Roig y Jalpí, Juan Gaspar (clergue) *Eptome historico de la muy ilustre ciudad de Manresa* Barcelona, Jaume Surrià, 1692 Pàg 77

⁴ Ortega, Francisco de *Poema heroico* Op cit Pàg 6

⁵ Tristany, Buenaventura *Corna benedictina, adornada de lo mas precioso de sus singulares prerrogativas* () Barcelona, Raphael Figuerò, 1677 Pàg 313

⁶ Aparici, José *Descripción geográfica de Cataluña* Madrid, CSIC, 1946 Edició de Salvador Llobet, extreta d'*Hispania*, XXV Pàg 15-16 El text citat correspon a la part del manuscrit de 1708

⁷ Florez, Henrique *España sagrada Tomo XXVIII Contiene el estado antiguo de la Iglesia Ausonense, hoy Vique* Madrid, imp Antonio de Sancha, 1774 Pàg 36

explicades, ens diu Manuel Marcillo al segle XVII. Però de coses extraordinàries n'hi havia tantes a Catalunya que la llista es faria interminable¹:

*“Las maravillas, y prodigios de la naturaleza, que suelen ennoblecer à una Provincia, son casi innumerables en Cataluña: y assi, ni dezirlas todas es posible, ni callarlas todas es razon”*².

En el nostre estudi només en veurem algunes. Però anotarem, d'entrada, que la llista de “meravelles” que trobem en els escrits de l'edat moderna és extraordinària: fins al punt que podríem dir que muntanyes, coves, fonts o llacs només eren vistos *en tant que coses extraordinàries*, meravelloses, fora del comú. Fer un repàs per les altres meravelles que van apareixent en aquesta publicística, tot i que no sigui exhaustiu, resulta molt interessant.

La primera d'elles serà la “muntanya” de sal de Cardona, de la qual es deia que tot i ser de diferents colors, molt vistosos, un cop molta es tornava blanca com la neu. Lloc comú en tota aquesta literatura era la seva brillantor extraordinària a la llum del sol. També es creia que com més sal s'extreia, més creixia la muntanya, exactament el mateix que s'explicava de la pedra de què estava feta la muntanya de Montjuïc³ i que servia per proveir la ciutat de Barcelona, o d'una part de la muntanya prop del santuari de Núria. Tot plegat eren fets extraordinaris que feien que la gent de l'edat moderna *parlés* d'ells.

Altres autors, com Honofre Manescal⁴, al segle XVII, inclouen la sal de Cardona entre les coses notables de Catalunya: només cal dir que fins i tot en parla el cartògraf Gerard Mercator⁵. També, a la fi de segle, Manuel Marcillo qualifica Cardona en funció de les qualitats extraordinàries de la seva sal:

*“Ni solo por su cantidad, y blancura; sino tambien por su estremada fuerça en salar, y por su sabor, es tenuta por singular, y casi sin yqual”*⁶.

Pere Serra i Postius⁷, en el manuscrit del seu llibre dedicat a les meravelles *rars* de Catalunya, escrivia sobre Cardona, que es tractava d'un miracle de la natura:

“Se mira y admira esta milagro de la Naturaleza en varias montañas vezinas, á dicha Villa, las quales forman un Valle, que a todas partes ostenta sal; como tambien toda la distancia que ay de unas a, otras. En

¹ “Mas que serà si digo, que en Cataluña todos los elementos muestran efetos (sic), ó mas que naturales, ò si naturales, raros, y admirables?” (Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña, hecha por las naciones estrangeras* Barcelona, Imprenta de Mathevat, 1685 Pàg 23)

² Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña, hecha por las naciones estrangeras* Op cit. Pàg 22

³ “() no se conoce su falta, y disminucion en el Monte lo que da a comprehender lo admirable de su crecimiento” (Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963)

⁴ Manescal, Honofre *Sermo vulgarment anomenat del serenissim senyor Don Jaume sego* Barcelona, Casa Sebastia Comellas, 1602

⁵ “In Nuriae montibus, Cadimensibus in Rupibus inventitur crystallum Et quod mirabitur aliquis, ut profecto admiratione dignum, repetitur in Cardonae oppido, nativi saluberriquime salis multicolor mons, contra solem varie refulgens, in quo (sicut de Oromeno Monte Indiae refert Plini) sal caeditur renascens Renasci enim omnibus est perspicuum, imo & eo amplis in altum crescere montem, quo magis sal in ejus caeditur fodinis Aliud etiam in eo mirabile, quod cum locus in quo reperitur sal, sterilis sit nihilq. gignat, pinos tamen ac vites plus habeat hic Mons” (Mercatoris, Gerardus *Atlas srve cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura De novo multis in locis emendatus novisq. tabulis auctus studio Judoci Hondis* Amsterdam, sumptibus Johannis Cloppenburg, 1632 Pàg. 185)

⁶ Marcillo, Manuel *Crisi de Cataluña*, Op cit. Pàg 23

⁷ *Las siete Maravillas de Santos del Principado de Cataluña* Manuscrit, AHCB, S D Ms A-86

todas partes crece, y recibe maravilloso aumento dicha Sal, sinque se le reconozca menguante en tiempo alguno, [al marge: infeliz] como se lee de la muger de Lot, convertida en estatua de Sal, que sigue los movimientos de la Luna, en aumento, por mas que sacan, y corten della, y es cosa digna de toda advertencia, lo que Dios N. S., y la sabia Naturaleza obra en estos montes; que segun Gervasio referido de Pedro Besconi, en su Reductorio moral, que son estas montañas tan fuertes, y la sal tan solida, como qualquier roca (...)”,

de manera que es difícil de partir a cops de martell. Si es fa un forat i s'omple d'aigua de pluja, la sal creix i el torna a tapar. Es de molts colors, fet que causa tanta admiració com les altres meravelles dites. Després d'esmicolar-la es torna blanca. Com veiem, els diferents autors gairebé sempre repeteixen els mateixos tòpics.

En aquest sentit, un altre punt molt comú entre aquells que parlen de la muntanya de sal de Cardona és que aquesta no fa estèrils els camps,

“(...) pues entre las mismas rocas de Sal se ven las vides, y cepas con sus sermientos de enormes pampanos, y quajados de sabrosos, y bien zazonados razimos”.

A més, s'hi veuen pins, roures i altres arbres, fet que és tan estrany que dóna motiu per lloar Déu. També trobem la mateixa concepció de la muntanya de sal en el manuscrit que Josep Iglésies va treure a la llum l'any 1963, per al qual es tracta d'una meravella de la natura:

*“No es de menos maravilla de la naturaleza lo de la Sal de Cardona por lo abundante, por lo fino como por lo hermoso, y vario de sus Colores”*¹.

Aquesta sal, que podria abastar tota Espanya, és meravellosa també pel seu color:

*“Por lo hermoso pues es inexplicable la variedad de Colores que ostenta aquella montaña a la salida del Sol, que parece se ha esmerado la naturaleza tan rara, como admirable y prodigiosa harmonia”*².

Tots aquests escrits s'entenen a la llum d'un paradigma sota el qual, com veurem, la societat de la fi del segle XVII considerava que el més interessant era allò més estrany i extraordinari. És aquesta visió la que trobem també al segle XVIII: Juan Alvarez de Colmenar parla de Cardona i diu que,

“(...) ce qui la rend le plus remarquable, est une montagne de sel, vrai miracle de la Nature, qui se trouve dans son voisinage. Cette montagne est une carrière inépuisable de sel, où il en renait toújours de nouveau, à mesure qu'on en tire.”

¹ Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

² Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

“Ce qu'il y a de plus merveilleux, a mon gré, c'est que cette montagne a été connue dans l'Antiquité; quelques Ecrivains en ont parlé, il y a près de deux mille ans. Cependant elle est toujours inépuisable, & rapporte quarante mille ducats par an au Duc de Cardone. Lorsque le Soleil jette ses rayons sur cette montagne, il ne se peut rien voir de plus brillant; on diroit qu'elle est toute composée de pierreries; & bienque d'ordinaire tous les lieux, où il vient du sel, soyent stériles, cependant cette montagne produit des pins fort hauts, & est plantée de vignes fertiles & excellentes”¹.

El món meravellós fou un dels grans temes de l'edat mitjana² i, com veiem, va continuar essent important durant el període modern. Així, Manuel Marcillo³ parla de la font de Sant Magí, que raja on el sant va plantar el seu bàcul; d'una font a Arles, que raja d'un sepulcre i que només ho fa després de posar-hi alguna peça de roba. També explica que a Cardona (a més d'una muntanya amb la sorra que sembla farina) hi ha una font amb aigua de color de vi; a Banyoles se n'hi troba una altra on tot el que s'hi fica surt de color d'or.

Altres meravelles que cita Marcillo són el sepulcre de Raimon de Penyafort de l'església dels predicadors de Barcelona, d'on es treu pols per curar malalties i el fet més extraordinari és que aquesta no s'acaba mai; els bufadors d'aire fred d'Olot, usats per refredar l'aigua, o les fonts d'aigua calenta, prova del foc intern. En definitiva, tots aquells fets geogràfics que no acaba d'entendre a simple vista. També hi ha altres meravelles que no tenen tant a veure amb la geografia, per exemple l'església de Castelvèdra, a prop d'Oliana, on tots els divendres del mes de març, tres llums de color blau remunten el riu, entren per la finestra de l'església, encenen els llums i tornen al mateix lloc, per després desaparèixer.

Però una de les obres més interessants de la Catalunya moderna, pel que fa a la representació del món en termes meravellosos, són les *Siete Maravillas de Santos del Principado de Cataluña*, manuscrit de principi del segle XVIII escrit per Pere Serra i Postius. Es tracta d'una obra que es va publicar un parell de dècades més tard amb un títol lleugerament diferent i que està formada per una col·lecció de vides de sants. En parlarem més profundament en tractar el tema de la dessacralització del món, però de moment diguem que per a Serra les set meravelles de sants de Catalunya són la *vasija* de sant Gerard, a Tossa, que s'omple d'aigua, es beneeix i es toca amb la relíquia del sant i d'aquesta manera no s'esgota, fets que, recordem-ho, tenen lloc dalt d'una muntanya. La segona meravella és l'aigua de Sant Magí, en una muntanya de Tarragona (Brufaganya). Es tracta d'una font que cura mals i malalties, nascuda d'un cop del bàcul del sant. Una altra meravella és la Santa Veracreu de Besalú: es posen dues portadores d'aigua i s'hi banya la creu. Llavors, per molta aigua que els veïns vinguin a buscar, no s'acaba mai. També té

¹ Alvarez de Colmenar, Juan *Les délices de l'Espagne & du Portugal, où on voit une description exacte des Antiquitez, des Provinces, des Montagnes, des Villes, des Rivieres, des Ports de Mer, des Forteresses, Eglises, Academies, Palais, Bains, &c de la region, des moeurs des habitants, de leurs fêtes, & généralement de tout ce qu'il y a de plus remarquable Le tout enrichi par de Cartes Geographiques, très-exactes & de figures en Taille-douce, dessinées sur les lieux mêmes* Leide, Chez Pierre Vandera, 1715 Pàg 628

² “Cerca de Jwarizm, a unas ocho parasangas, en el camino de Saysin, hay una maravilla Allí, en el monte, hay un camino ancho, y en él, una alta colina, y sobre ella, una especie de mezquita con una cúpula y cuatro entradas con grandes pórticos alargados La mezquita está revestida de ladrillos de oro, bien visibles, que puede contemplar todo el que se detiene junto a ella En torno a la colina y circundándola por todas partes hay un agua estancada, que no crece sino por la lluvia o la nieve en invierno Bajo ella se ve la tierra del fondo La profundidad del agua es de unos dos codos, más o menos, a simple vista Está cubierta de verdín y huele mal Nadie osa meterse en ella ni poner en ella mano ni pie, pues cualquier cosa que se pone sobre aquel agua desaparece y se va, sin que pueda verse adónde La anchura del agua, a simple vista, es de unos cien codos” (Del llibre de viatges de l'hispano-musulmà Abu Hamid (1080-1170) citat per Rubio Tovar, Joaquín *Libros españoles de viajes medievales (Selección)* Madrid, Taurus, 1986)

³ Marcillo, Manuel *Crisis de Cataluña, hecha por las naciones extranjeras* Op cit. Pàg 23 i seg

propietats meravelloses el frontal de l'altar de sant Miquel, que sua gotes d'aigua. En aquesta llista de fonts o llocs lligats a l'aigua, Serra no oblida tampoc la Santa Tomba d'Arles (Vallespir). Es tracta d'una arca de pedra, que sembla que s'aguantí sola a l'aire i de la qual els habitants de la regió treuen una aigua miraculosa.

La setena meravella també té per escenari la muntanya i es tracta de la Maladeta. Aquí transcrivim el text que Serra va publicar vers 1745, quan aquesta meravella ocupà el quart lloc:

“Por quarta maravilla se pondrà una, que la Divina Justicia erigió para escarmiento de los hombres, y admiracion de los siglos, en los inaccesibles Pirineos, en una Montaña de las mas asperas, y encumbradas de Catalunya, entre Castelleon, y puerto de Benasch; y la qual ya por lo que alli sucedió, que presto se dirà, como tambien, por ser casi continuas en ella las horrosas tempestades, lloviendo piedras, y vibrando rayos; es llamada: la Montaña maldecida”.

“Lo que alli sucedió, segun la publica voz, y antigua tradicion de aquellos Lugares vezinos, fuè, que perdido por aquella Montaña un pobre, fatigado del cansancio, y medio muerto de hambre, pidiendo un pedazo de pan à unos Pastores, que en chozas, y cabañas guardavan su ganado, en ninguno hallò piedad, ni caridad; antes bien en algunos tal rigor, è inhumanidad, como enstigarle los perros, à cuya barbaridad acudiò prompto, y severo el Cielo, convirtiendo en piedra Pastores, ganado, y perros”.

“Lo que alli en nuestros dias se vè, son muchos Pastores, millares de ganado, y no pocos perros, todos de dura piedra, en muy diferentes, y admirables posturas, que son las mismas en que se hallavan, quando Dios executò el castigo, y con ellos nos dexò su justicia, tan inaudita maravilla”¹.

Serra i Postius utilitza la llegenda de la Maladeta per explicar la morfologia glacial d'aquesta muntanya, tot i que estem segurs que aquest relat pertanyia originàriament al registre popular². Però tornem al manuscrit i diguem que aquest segueix amb diversos folis parlant de fonts que neixen *miraculosament* i de diverses coves. I és que l'important és el sentit sagrat d'aquestes meravelles: no oblidem que el títol del manuscrit va passar de fer referència a “maravillas de santos” a parlar de “maravillas raras”.

“Amas de las siete maravillas referidas a ilustrado Dios à Cataluña con otras muchas, tambien como estas de Santos, algunas de las quales hallarà el curioso y devoto lector en el Venerable Padre Domenech, en su Historia los Santos de Cataluña (...)”³.

Déu il·lustrava Catalunya amb meravelles, diu Serra i Postius i en aquesta il·lustració hi podem veure una valoració prepaissatgística i transcendent de la realitat

¹ Serra y Postius, Pedro *Siete maravillas raras, del principado de Cataluña Dedicadas al apostol de la primitiva Iglesia, Moyses de la ley de Gracia, martir de los primeros de España, anacoreta del pais catalàn el glorioso san Magin Con un breve extracto de su prodigiosa vida* Barcelona, Pablo Campins, impressor, circa 1745 pàg 32-34

² Vegeu Roma i Casanovas, Francesc *Les Pyrénées maudites* Op cit.

³ *Las siete Maravillas de Santos del Principado de Cataluña* Manuscrit, AHCB, S D

geogràfica. D'aquesta manera, si fem cas d'una frase d'Esteve de Corbera, haurem de dir que en aquesta geografia meravellosa es tractava de singularitzar totes les coses notables del país i les que *l'il·lustraven*, tant si eren naturals com creades de mà humana¹. Així, per exemple, certes pedres extraordinàries seran recollides en el manuscrit que Josep Iglésies va publicar l'any 1963. A la muntanya del Coll, per exemple, s'hi troben unes pedres,

“(...) parditas (...) que no se encuentran dichas piedras por mas que se busquen, â menos que llueva, en cuyo caso las escupe la Montaña con abundancia, de ellas, no puedo insinuar la virtud por no haberse experimentado todavía respecto no ser conocidas de mucho tiempo”².

El manuscrit parla també de Sant Miquel del Fai, on es fa una pedra “*esponjiza*” que en francès es diu *Stalagmites*, i d'Olot, a les rodalies d'on es troba una pedra “*pumicosa*”³.

En el mateix sentit, en el *Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid* trobem un altre tipus de fet geogràfico-meravellós: la climatologia i els seus efectes com a fets extraordinaris lligats a l'alçada derivada de la presència de les muntanyes:

“El que ha visto la tierra de Conflente no se admirará de algunas cosas dificultosas y al parecer de los Europeos increíbles que refieren los que vienen de la India, entre ellas que en algunas vertientes en espacio de una legua ay Invierno y Verano juntamente, pues en el Conflente perpendicularmente ay tierra inhabitable en invierno por estar de continuo nevada y otra tan templada que produze viñas, oliveras, y algunos naranjos: desde la vila de Codolete corte del Abad de San Miguel de Cuxan, hasta la punta del Canigou jendo por arredeos se camina cosa de dos leguas poco mas, empero perpendicularmente y por linea recta siguiendo el atajo que siguen las aves no ay sino una legua, y no cumplida con todo esto nos enseña la esperiencia que la punta del Canigon es inhabitable no solo en invierno sino tambien la mayor parte del verano por el sobrado frio que alli haze: y en Codolete pasan años enteros que no nieva y assi plantan viñas, oliveras, cogen vino insigne y excelente azeyte: estan todos aquellos montes preñados de infinitos thesoros, entre ellos de minas de oro plata, y con maior habundacia de hierro porque cevan mas de treinta herratias que llaman fargas y unas con otras dan cada semana cinquenta quintales de hierro, ay gruesos mercaderes que tratan en el y lo embarcan en Canete, o Colibre y vale todos los años un Perú”⁴.

¹ Per a Corbera, el títol *Cataluña Ilustrada* “() me obliga a singularizar todas las cualidades mas notables, o naturales, o adquiridas que la ilustran ()” (Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 59)

“Todas las montañas al redador de la Villa [Cardona] son peñas de sal clara, y transparente como Cristal, de otras varias colores con que parece que quiere aventajarse la naturaleza heroseada con aquella maravillosa variedad. Son como minas inexhaustas, que por mas que saquen nunca faltan porque van creciendo con el tiempo La superficie de todas ellas es tierra fresca, ya apazible cubierta como la demas de arboles, y yervas, y dentro della entrañada la sal” (Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Nàpols, 1678 Pàg 63)

² Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op cit Pàg 20

³ Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op cit Pàg 21

⁴ [*Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid*] [Perpinyà], S D, 1627 Pàg 50

En un espai no homogeni, com és el sagrat, la quotidianitat de l'espai profà és trencada per aquestes *meravelles* que serveixen per il·lustrar-lo i fer-lo més interessant. De manera que allà on el sentit comú no pot arribar en l'explicació de la realitat, una nova realitat -encara més real, perquè es vincula al sagrat- fa acte de presència per explicar el que existeix. El coneixement reconeix un fet sagrat com a meravellós.

3. 7. 3 - Meravelles i aigua

Entre les rareses (re)conegudes hi havia les aigües minerals i termals, tot i que en aquell moment eren molt desconegudes (especialment a nivell científic). I és que, en general, els llocs aquàtics donen molt joc a aquests (d)escriptors del meravellós. El fet que moltes meravelles tinguin relació amb l'aigua ens fa recordar la lluita entre el paganisme i el Cristianisme per tal de “convertir” certs elements naturals, rius i estanys principalment. En aquest entrellat, les fonts són un dels elements més importants per a aquesta geografia meravellosa: hi ha molts autors que en parlen. Així la *Nueva descripción del Orbe* de Josep Vicente del Olmo parlarà, entre altres meravelles (gegants i pigmeus, per exemple), de les fonts i llacs “*admirables*”¹. En aquest punt cal dir que cap d'elles no es troba ni en terreny de l'estat espanyol ni al Pirineu: per a la naixent geografia que del Olmo representa, les meravelles no semblen tenir un sentit local, sinó quasi universal, perquè no parlen de la “realitat”, sinó de poders sobrenaturals.

En el mateix sentit, el manuscrit transcrit per Josep Iglésies deia que el Principat de Catalunya,

*“(...) es regalado Pahis de fuentes buenas, copiosas, y frias que siendo terreno tan montuoso, no es de admirar”*².

Com ja podem intuir en aquesta cita, les fonts, com més estranyes, millor: a Salses hi havia tres fonts, una d'aigua de color de vi blanc, la segona de *clarete*, i la tercera de negre, fonts que enganyaven els forasters, que es pensaven que el que en rajava era vi³. Nogensmenys,

*“Las fuentes que son dignas de toda atencion, son unas que en el rigor del Verano, á la mayor fuerza del Sol se hiela el agua, luego que destila y cae, como sean los dias muy seremos (sic), siendo de himbierno muy al contrario”*⁴.

¹ Del Olmo parla de les fonts “(...) que parecieren menos vulgares, para azer su relacion mas gustosa, juntandola con la noticia de algunos Lagos extraordinarios” (Pàg. 490). Però, amb tot, no parla de cap llac espanyol ni del Pirineu! A més, l'autor acaba parlant d'altres meravelles, entre elles els diferents minerals que produeix la terra: jaspe, zafir, calcedonia, onix, ametistes, etc. (Pàg. 453) (Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripción del Orbe de la tierra* Valencia, 1681).

² Iglésies, Josep. *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op. cit. Pàg. 25.

³ [Compendio de la vida, muerte y milagros de los gloriosos labradores San Galderique de Canigou y San Isidro de Madrid] [Perpinyà], S. D., 1627. Pàg. 49.

⁴ Iglésies, Josep *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Op. cit. pàg. 26

Per això l'autor d'aquest Manuscrit s'entreté a parlar de la font de Sispony a Andorra, d'una altra més enllà del Valira, de la font del Glaç, a la serra de Boumort, o de la font del Cristall al Cadí. En el mateix sentit, el manuscrit 184 de la Biblioteca de Catalunya (datat en 1603), tot i que afirma que, per no estendre's, no vol parlar de les moltes fonts cerdanes, "*buenas, grandes, frias, y cristallinas*", no pot evitar de parlar "*Solo (...) de una [fuente] maravillosa, que por serlo tanto, sele haria particular y grande agravio, sila sepultase en el profundo silencio*"¹. Es tracta d'una font termal situada al nord de Puigcerdà, a Dorres, i que, per al seu anònim autor, era tan diferent de la resta de sorgències naturals que no podia callar-ne l'existència.

En aquesta sèrie de meravelles aquàtiques no hi podia mancar el Canigó. I en aquest sentit cal precisar que la majoria d'autors, en el moment de parlar del Canigó, s'entretenen especialment en el tema del llac, perquè de fet, i això és molt simptomàtic, la meravella és el llac més que el cim de la muntanya (ja hem vist que els cim de les muntanyes no foren importants durant l'edat moderna, a diferència del que va passar amb els llacs).

En altres passatges d'aquesta recerca ja hem dit que el cas del Canigó és conegut des de les cròniques de Gervais de Tilbury (vers 1214) i Salimbene d'Adamo (entre 1276 i 1285)² i que Francesc Eiximenis també en parla, repetint que si s'hi llença una pedra es desenvolupa una tempesta o que s'hi s'hi pesca cap peix, aquest desapareix en posar-lo a la paella. Doncs bé, l'any 1483, Eiximenis escrivia que tots els fets que se n'explicaven, si no eren un miracle, eren dignes de meravellar-se'n:

*"Si ce n'est pas un miracle, c'est une chose nouvelle digne d'émerveillement et le maître des miracles, Notre Seigneur, d'où vient tout pouvoir et toute merveille qu'il y a entre ciel et terre, doit être glorifié"*³.

Tots aquests fets extraordinaris que ja hem vist que se suposava que hi havien tingut lloc varen fer que se'n parlés a bastament. Entre els autors que ho feren -com ja hem vist- trobem Jeroni Pau Luci Marineu, Joan Boccaccio, Pere Anton Beuter, Reginald Poc, Jeroni Pujades, Honofre Manescal, Andreu Bosch, el Comte de Rochefort i Feliu de la Peña⁴.

Remarquem que els estanys dels quals parlem es troben a Nohedes i no al cim del Canigó, fet que no impedí que fos el Canigó allò que era conegut, precisament, com diu Didier Payré, "*(...) pour les faits merveilleux censés s'y dérouler*"⁵. Aquesta confusió espacial (Canigó-Nohedes) mostra que per a l'espai meravellós l'important no era la situació concreta del lloc, sinó el significat del mite que expressava. En aquest context, el fet que es digués el mateix de diferents llocs, en comptes de desqualificar-los, els feia més certs i "reals". No era un mite del qual dubtar, sinó l'essència mateixa de la realitat, que es podia repetir aquí i allà.

¹ *Description de la tierra y condado de Cerdaña* Manuscrit 184 BdC [1603] SP

² Vegeu capítol sobre l'horror muntanyenc

³ Citat per Payré, Didier *Mémoire de Nohedes Légendes et tradition orale* Aramon, Association gestionnaire de la Réserve naturelle de Nohedes, 1995 Pàg 16

⁴ Payré, Didier *Mémoire de Nohedes Légendes et tradition orale* Op cit Pàg 16-17

⁵ Payré, Didier *Mémoire de Nohedes Légendes et tradition orale* Op cit Pàg 21

En aquest sentit, l'autor del manuscrit que Josep Iglésies va fer publicar es va adonar del paral·lelisme d'aquests estanys i els de Malniu, prop de Puigcerdà, i va afirmar que,

“(...) en cuyos estanques [del Canigó] hay lo raro tan celebrado que arrojándoles piedras grandes se oyen ruidos, y gritos, como elevandose despues vapores y exalaciones malignas de que se forman nubes horribles y sucesivamente truenos, rayos, y piedra con pasmosa tempestad”¹.

Lo raro tan celebrado, vet aquí el que feia importants aquests llacs, muntanyes, fonts, etc. I és que ens enfrontem amb una societat en què, com va dir Josep Vicente del Olmo, “(...) lo mas extraño suele ser lo que mas deleita, y entretiene”², i aquests fets “admirables” fan la “relacion mas gustosa”³. És en aquest sentit que, per posar un altre exemple, l'autor anònim d'una relació de viatges per Espanya de 1612 s'entretindrà a parlar de les “(...) plusieurs choses admirables et des effetz de nature du tout incomprehensibles en leurs causes (...)”⁴. Nogensmenys quan l'autor del manuscrit que Josep Iglésies va publicar fou qüestionat pel metge valencià Andrés Piquer, en una carta datada el 12 de març de 1738 es defensava dient que ell volia fer una història natural del Principat, “(...) buscando de toda la hystoria natural lo curioso”⁵.

Segurament ja en tenim prou per dir que durant l'edat moderna el meravellós era l'important, perquè les meravelles donaven sentit al món, un món discontinu, amb zones amb alta presència d'elements i manifestacions sagrades i una majoria d'espais i llocs neutres, ignorats. En aquest entrellat, les muntanyes foren alguns dels llocs on més fàcilment es mostraren tots aquests elements sagrats, teofànics i, en resum, les muntanyes foren vistes *en tant que llocs on passaven coses excepcionals*. El paisatge, com hem vist, no era important, gens important; i el “paisatge” en conjunt -pres en el sentit col·loquial que el confon amb el medi ambient-, no era important, bo i que sí que ho fossin alguns dels seus elements. En aquest sentit, a Catalunya, un dels casos més importants és el que ja hem referit de la muntanya de sal de Cardona, que de muntanya -tal com l'entendem avui dia- no en té res. Però la idea de Cardona dóna a veure l'important vincle que s'estableix entre muntanya i meravella. El cas de la muntanya de sal és anàleg al del Montseny: quan els autors en parlen, no parlen del Montseny com a muntanya, sinó de certes coses meravelloses que hi ha a la muntanya de sant Segimon: tot allò que podem anomenar *meravelles*.

La visió de la muntanya com a meravella és indissociable d'un univers simbòlic en què la religió té un pes importantíssim. Com diu Serra i Postius, les meravelles són meravelles de sants. D'aquesta manera, el procés de naixement del paisatge és el procés de desencantament d'aquest món sagrat on es manifesta la presència divina, sacra. Aquest univers ecosimbòlic progressivament deixarà pas a un món desencantat, ple d'elements no sacres sinó profans i que no tenen res a veure amb la religió, però que al cap i a la fi són elements morals com els anteriors. L'estètica, el sentiment estètic per la natura que estem

¹ Iglésies, Josep. *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

² Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* València, 1681 Pàg. 442.

³ Olmo, J. V. del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* Op. cit. Pàg. 490.

⁴ “Relatio d'un voyage en Espagne (1612)”. *Revue hispanique*, 136 Desembre de 1923 Pàg. 364.

⁵ Iglésies, Josep. *Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya* Barcelona, Fundació Josep Massot i Palmers, 1963.

parlant, és un conjunt de judicis morals; són judicis de valor perquè tota estètica és alhora moral, però no tota la moral es resumeix en l'estètica (encara que segurament tota moral tingui la seva estètica o les seves estètiques).

Aquest món sagrat i ple de meravelles ens permet entendre algunes coses molt importants en la superestructura ideològica anterior al Renaixement. Ens referim a les qüestions que tenen relació amb la negació del món. El *contemptus mundi* suposa una manera d'entendre la natura que ens permet explicar la inexistència del paisatge en el sentit d'una natura immanent a ella mateixa. La realitat externa és menyspreada perquè no és pertinent; aquesta no és "la realitat" important. La potència sensitiva ha de ser anorreada dins d'aquesta ecosimbologia. Però –com l'edat contemporània s'encarregarà de demostrar-nos- el sentiment immanent de les coses del món no té perquè negar l'existència de realitats transcendents: aquestes es poden trobar en altres llocs. Déu es pot tancar a les esglésies i les persones obrir-se al món exterior a través de l'observació, tot plegat sense negar l'existència d'un àmbit transcendent. Com veurem, justament això és el que va fer el primer pensament racionalista. De fet, les meravelles deixen de ser-ho amb el paisatge, els balnearis i la ciència moderna.

3. 7. 4 - Natura i astrologia a l'edat moderna catalana

La realitat geogràfica vista *en tant que meravella*, que hem estat repassant fins a aquí, ens permet aturar-nos un moment i intentar aprofundir en quin tipus de mediança havia establert l'edat moderna per, d'aquesta manera, plantejar quin fou el gran canvi que el paisatge i la modernitat va suposar per a la nova realitat ecosimbòlica. Començarem per una definició de diccionari que considerem molt simptomàtica.

El *Gazophylacium* de Joan Lacavalleria deia que el concepte de meravella "(...) *se pren ordinariament per les coses meravelloses, que pronostican alguna cosa funesta*"¹. Des d'aquest punt de vista, la visió que les classes populars i també les élites tenien dels fets extraordinaris conduïa a considerar els terratrèmols, cometes, meteors i altres fets que avui dia ens semblen naturals com a fets sobrenaturals, és a dir meravellosos. Aquesta manera d'interpretar la realitat no va desaparèixer amb el Renaixement² i subsistirà encara a la segona meitat del segle XVII, tot i el desenvolupament de la ciència; ara bé, a partir d'aquell moment, la pràctica científica criticarà i devaluarà tant la màgia com els miracles³. En aquell moment, molts homes d'església són autèntics savis, "(...) *mais bien des esprits forts appuient leurs ambitions "naturalistes" sur un savoir qui ressemble beaucoup à de la superstition*"⁴. Aquesta manera d'interpretar el món no pot ser considerada com un pensament naïf, sinó que més aviat l'hem de veure com una mostra ecosimbòlica d'un pensament premodern, ens diu Donald Warren⁵. Puntualitzem que diem *premodern* no en sentit d'anterior a l'edat moderna, sinó d'anterior a la modernitat. En aquesta mediança,

¹ Lacavalleria et Dulach, Ioanne: *Gazophylacium catalano-latimum, dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens, CVI subijctur irregularium verborum elenchus*. Barcelona, apud Antoniu, Lacavalleria, 1696.

² Tocanne, Bernard. *L'idée de nature en France dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, Klincksieck, 1978. Pàg. 115-118.

³ Tocanne, Bernard: *L'idée de nature en France dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Op. cit. Pàg. 133-134.

⁴ Ehrard, Jean: *L'idée de nature en France à l'aube des Lumières* Paris, Flammarion, 1970. Pàg. 25.

⁵ Warren, Donald: "Les prodiges dans le ciel en France dans la deuxième moitié du XVIe siècle" in Jones-Davies, M. T. (dir.): *Monstres et prodiges au temps de la Renaissance* Paris, Uni Sorbonne, 1980. Pàg. 122-128

“La logique, les causes et les effets n'y entrent pas; seules comptent les correspondances et les valeurs symboliques. Le problème de la naïveté ou de la subtilité de cette littérature est mal posé, limité aux préoccupations de la critique littéraire s'occupant surtout de la littérature”¹.

En aquest context, no hi és aliena una certa concepció de la quotidianitat en què la màgia juga un paper important i en la qual existeixen relacions entre l'univers humà i el més enllà. De manera que el món sobrenatural envolta el món quotidià, o com deia el doctor en medicina Joan Solar, seguint sant Tomàs i altres doctors:

“(…) las causas superiores, [de]terminan las causas inferiores, y assi mismo las causas universales, [de]terminan las particulares”².

Existeix una gran quantitat d'obres escrites que reflecteixen aquesta mediança, moltes vegades poc valorades com a fonts d'informació. D'elles, el que més ens interessa és la seva concepció de la realitat i el que s'hi podia trobar. El lector dels opuscles que durant l'edat moderna varen circular per Europa no buscava en ells una representació exacta (immanent) sinó que cercava la imatge mítica i simbòlica d'aquests esdeveniments (el significat transcendent). Com diu Donald Warren, aquesta concepció era inseparable d'una estructura social en què no existia la idea del canvi social i polític. El moviment històric era una conseqüència de les virtuts o els vicis humans i s'intentava de donar realitat corporal a aquestes realitats abstractes.

“Les guerres civiles, les maux sociaux et les rébellions, selon les placards, ne venaient pas d'un ordre politique qu'il fallait changer, mais tiraient leur origine des péchés de certains individus dans l'Etat. Le devoir du gouvernement était de réprimer ces transgressions, rétablissant ainsi la paix et la loi divine, et enlevant la peste, la guerre ou la famine”.

“Chez nos auteurs nous chercherons en vain un catalogue de réclamations sociales; il n'y existe que des exhortations d'ordre moral”³.

En aquesta literatura tampoc no hi ha sentit de l'impossible, no es busquen les causes sinó les raons per les quals els fenòmens s'han produït; no és busca el com, sinó el perquè. A més, no creure en aquests prodigis era gairebé considerat una forma d'ateisme. No serà fins al segle XVIII que aquest gènere entrarà en crisi, si més no a França⁴. Però, cal remarcar que, en el cas espanyol, a diferència del francès, els desastres extraordinaris varen ser atribuïts més a la voluntat divina que no a les obres dels dimonis i bruixes⁵.

¹ Warren, Donald “Les prodiges dans le ciel en France dans la deuxième moitié du XVIe siècle”. Op cit. Pàg. 122.

² Solar, Juan: *Juizio sobre el celeste señal, que sucedió en el dia 23 del mes de Noviembre deste presente Año 1705 que es la confirmacion de aquel prodigioso Señal, que se vió en 25 de Deziembre de 1704 dia de la Natividad de Jesu-Christo Nuestro Señor, que tanto ha dado que discurrir á los curiosos; y otras Influencias Celestes, que he bien observado, todas favorables á la Casa de Austria, y en particular á nuestro Grande Monarca Carlos Tercero (que Dios guarde) que por no avermelo permitido la libertad, las dexava en silencio.* Barcelona, Bartholome Giralt, 1705

³ Warren, Donald “Les prodiges dans le ciel en France dans la deuxième moitié du XVIe siècle”. Op cit. Pàg. 124.

⁴ Warren, Donald “Les prodiges dans le ciel en France dans la deuxième moitié du XVIe siècle” Op cit. Pàg. 125-127

⁵ Ettighausen, Henry (édit): *Noticias del siglo XVII· relaciones españolas de sucesos naturales y sobrenaturales.* Barcelona, Puvill libros, SA., 1995 Pàg. 16.

La manera d'explicar aquests fenòmens recorria en moltes ocasions a la física aristotèlica¹, però per regla general, més enllà de la física, era la metafísica el que jugava com a element explicatiu. De manera que, davant d'una sèrie de terratrèmols i d'inundacions que varen tenir lloc a la ciutat de Roma, en el traspàs de 1703 a 1704, havia corregut la veu que es tractava del judici final. A més, si els físics i les persones de ciència no ho havien pogut preveure, els sants i les seves imatges havien estat clars:

“De todas estas desgracias sucedidas en Italia, ja sen avien tingut los avisos antes, y despues dels flagells: pues parlaren los braços de S. Nicolau de Tolenti, ab tanta sanch que brollaren, la sanch de S. Genaro, en Napolis; lo haver suàt aygua un Sant Christo, en lo Lloch de la Solfara, y un altre Lloch prop de Roma”².

Els emissaris divins havien parlat, però els humans no els havien entès i, per això, el càstig no havia pogut ésser evitat. Ara bé, tampoc la revelació del futur no tenia perquè impedir que aquest es desenvolupés tal i com la voluntat divina havia previst. Com veiem, en aquell moment ecosimbòlic, l'astronomia i l'astrologia es confonien. D'aquesta manera un meteor, possiblement un cometa, que es mostrà l'any 1682 sobre el cel de Girona va ser interpretat com a signe de mals averanys³. El cometa era l'anunci de desavinences, guerres, esterilitats o morts de reis i prínceps que les experiències posteriors sempre acabaven confirmant. L'any 1580 un cometa va significar la sequera i la fam, i més endavant la mort de la reina d'Espanya, deia Blas Bayeta:

“La raxon por la que las (sic) Cometas causan esos efectos es, porque inflaman el ayre, y aquellas inflamaciones causan discordia en los quatro humores, de los quale[s] està compuesto el hombre (porque la enfermedad no es otra cosa que discordia de humores), y como los Cometas procedan de exalaciones calientes, y secas influyen muchas violencias en los ayres, y

¹ Per explicar els terratrèmols cal recórrer a Aristòtil (cap 7 del llibre sobre meteors), que els explica a partir de “() las exalaciones que se engendran de la misma tierra Para lo qual es de suponer, que, de la misma sustancia dela tierra, herida y calentada con los rayos del sol se engendran principalmente el verano, y otoño, en sus mismas entrañas, horacos, y concavidades, varias exalaciones mas, o menos, conforme a la mayor, o menor disposicion de la tierra, donde se crian y producen y asi en las tierras mas temues, mas esponjosas, y sujetas a concavidades, se sulelen experimentar mas frequentemente semejantes movimientos, por engendrarse en ellas las dichas exalaciones mas facilmente, y en mayor abundancia Estas exalaciones, o humos de la tierra, son de su naturaleza muy secas, por lo que tienen de parentesco con ella, o por mejor dezir, porque son de su mesma naturaleza y aunque por esta parte podian ser graves y pesadas, pero por otra parte reciben tanto calor del sol, que vienen a ponerse por extremo sutiles y delgadas de donde les nace estar perpetuamente, como apeteciendo, y aun haziendo fuerça para subir a lo alto, porque esto es propio de las cosas livianas y ligeras y aunque por algun tiempo, con dificultad y violencia, se detienen escondidas en las entrañas y concavidades de la tierra, porque la dureza y densidad desta, no les da lugar para salir a fuera, pero finalmente viene el negocio a rompimiento, o ya porque las exalaciones que se crian, son en tanta abundancia, que no cabiendo dentro salen con rompimiento fuera o ya porque apretandose con el frio de las partes superiores de la tierra, se van apretando las exalaciones que tienen en sus entrañas, hasta que no pudiendo detenerse, salen fuera o finalmente porque las exalaciones que estan dentro de la tierra, con ocasion del frio que ay por aca arriba, se calientan mas, por la contraposicion, o antiparistasis, que llaman los Filósofos y por el consiguiente adquieren mayor raridad y extension De donde les previene, que no cabiendo por su mayor extension, donde estavan quando la tenían menor, salen fuera a buscar lugar mas ancho y capaz En todos estos, y otros semejantes casos, hallandose las dichas exhalaciones como encarceladas y oprimidas, comiençan a forcejar por unas partes y por otras, con gran de impetu y fuerça, que rompiendo las partes de la tierra, por densas y duras que esten, salen por ellas, y acausa aquel ruydo y movimiento que oymos, y sentimos en semejantes casos” (Ortiz de Zunta, Diego *Discurso del origen y causa que pudo tener el terremoto, o temblor de tierra, que se sintió en esta Ciudad de Sevilla y otras partes, Sabado onze de mayo a las tres y media de la mañana, Año 1624* Barcelona, Casa Sebastian y Jayme de Matevad, 1624)

² *Individual relacio, dels estragos, ruinas, y calamitats causadas dels grans Terremotos, y Percossas (sic) de Terra, succedidas en Roma, y en altres parts de la Italia, desde lo dia 22 de Dezembre del Any 1702 fins lo dia 17 de Abril del present any de 1703* Barcelona, Imp de F Guasch, 1703 S P

³ *Figura de un meiteoro que aparecio en el ayre a los 20 de Octubre de 1682 entre las onze, y las doze de la noche, encima de la Ciudad de Gerona estando el Cielo sereno, y diò tanta de lumbre en la tierra, y ayre, que matò los rayos, y claridad dela Luna* Barcelona, Rafael Figueró, 1682

ellos en los hombres, causandoles enfermedades agudas, y peste; y à mas desto, teniendo el ayre inflamado, la inflamacion enciende la colera en los hombres, y della se siguen las iras, impaciencias, y enojos, y el poco sufrirse unos à otros, causa esto dissensiones, y estas batallas, y las batallas mudanças de Estados, y Republicas”¹.

Hauria de quedar clar que en aquest cas no estem parlant d'una visió popular del món físic, perquè Bayeta, nascut a Avinyó i habitant de sant Feliu de Guíxols, era doctor en medicina, astròleg i matemàtic. El seu tractat, que estava dedicat a la verge de Montserrat, suposava que la “*naturaleza del sol*” del cometa anunciava la mort d'un rei o persona molt poderosa, amb canvis en les coses del seu regne, aldarulls, guerres, calors, manca d'aigua i esterilitat. A més, les persones solars, en particular, patirien malalties greus o cardíques. De fet, Bayeta feia la carta astral del cometa, que alhora era una mostra del futur de la humanitat. Com veiem, encara no ens hem allunyat massa de la idea medieval del macrocosmos i el microcosmos.

Davant d'una erupció del Vesubi de l'any 1698, els habitants de l'indret no pararen de fer processons amb creus, gent carregada de pedres, cadenes i altres maneres de demostrar la seva penitència². El vincle humà amb la divinitat s'havia trencat i calia refer-lo. En aquest cas podem veure, potser més clarament que en altres, que els elements naturals, a través d'una sèrie de meravelles, esdevenien fets humanitzats per castigar la impietat dels homes i de les dones. Un altre opuscle publicat amb motiu dels terratrèmols i inundacions romanes de principis del segle XVIII, deia:

“Se ha de suposar, que tres mesos antes de estos terremotos precehi una obscuritat continua en lo Cel, que durà per tot lo espay de dits tres mesos, negantse lo Sol à nostra vista, y desfentse lo Emisferi en porfiadas plujas, que (segons apar) era anticiparse lo Cel à plorar los estragos de la terra ab un diluvi de llagrimas, que feu exir de mare al Tiber, inundant per dos vegades aquesta dilatada Campanya, introduhintse à esta Ciutat”³

És el cel qui plora les desviacions de la fe humanes i, entre terratrèmols i inundacions, converteixen aquella vall de llàgrimes en un camp sembrat de morts: unes 60.000 persones hi perderen la vida. La ira divina ha generat fets extraordinaris, fets que, lluny de ser negats per l'Església seran acceptats com a explicacions factibles. En aquest cas es veu clarament un altre cop aquella manca de separació entre el cos individual i el món físic extern, de manera que la pluja no era un element físic, sinó les llàgrimes divines davant la mala conducta humana. El món no plou perquè sí; el món plora el mal capteniment humà. El món encara és lluny del *laissez faire*, encara no va *de lui même*. El món està en relació directa amb el jo, o millor amb el nosaltres, i és el nosaltres qui el pot fer anar en un determinat sentit, corregint les seves tendències.

¹ Bayeta, Blas *Discurso de la naturaleza, propiedades, causas, y efectos del cometa que aparecio en el mes de Diciembre (sic) del año 1664* Barcelona, Casa de J Forcada, 1665

² *Verdadera relacion del grande incendio y maravillosa destruccion hecha por el monte Vesuvio, dicho vulgarmente la Montaña de Soma, cerca la Ciudad de Napoles, en la qual se da cuenta de lo que sucedió desde los 29 de Abril hasta los 10 de junio deste presente año de 1698 y los daños que ha causado à los Pueblos* Barcelona, Juan Jolis, Impressor, 1698 Abans s'havia imprès a Nàpols i a Roma.

³ *Innegables evidencias del rigor de la Divina Justicia, irritada contra la obstinada rebeldia dels Pecadores, y demostracions infalibles de la Misericordia Divina, derramada sobre els Arrepentits, mediant la poderosissima intercessió de la Mare de Misericordia, Amparo de Pecadores, y gran Emperatriz del Cel, y Terra, Maria Santissima Senyora nostra* Barcelona, Casa Rafel Figueró, [1703]

D'aquesta manera, el canònic de la catedral de Salamanca, Pedro Ciruelo, publicava l'any 1628 una tercera impressió feta per ordre del bisbe de Solsona del seu tractat sobre les supersticions en què es llegia:

“Que en las historias mas autenticas y dignas de fê entre los hombres cuerdos y sabios, se cuentan que acaecieron muchas cosas maravillosas, y esto en diversas tierras, y gentes del mundo, de las quales maravillas todos los sabios del mundo no sabrian dar razon por causas naturales, de que vinieron aquellos efectos maravillosos, que ni pueden venir por virtudes de los cielos y estrellas, ni de los elementos, ni por artificios de los hombres, ni de otras criaturas aca abajo en la tierra, o en la mar, o en el ayre: luego es necessario dezir, que allende destas causas corporales naturales aya en el mundo otras virtudes y fuera de causas espirituales sobre naturales, que hagan aquellos efectos maravillosos. Esta es la manera comun, que tuvieron todos los sabios filosofos, que por los efectos maravillosos se movieron a buscar las causas dellos, como dize Aristoteles. Y si ay algunos efetos de quien no se puede hallar causa natural corporal, es razon de dezir que tienen causas sobrenaturales espirituales, por cuyas virtudes y fuerças se causan aquellos efectos, quales son estos. Mudar en un subito un grande monte todo entero de un lugar a otro. O ver algun animal bruto hablar como hombre en la lengua de los hombres, que le entiendan. O si algun hombre ya dias ha muerto y enterrado se apareciesse visiblemente y hablasse con los vivos. O si algun hombre rustico labrador (...) hablase una hora entera en Latin muy perfecto, o en Griego o en otra lengua muy estraña de la suya: y en pasando aquella hora no poder tornar a dezir lo que hablò, ni aun acordarse de cosa dello”¹.

Aquesta visió del món en termes extraordinaris, que era acceptada com a possible, va ser molt important durant l'edat moderna per començar a perdre una mica la seva vigència amb el desenvolupament de la ciència moderna. La visió meravellosa del món, sense deixar de funcionar, va restar apaivagada amb l'arribada del racionalisme i del mètode científic. Com diu Luís Urteaga:

“La filosofia utilitaria y economicista de la ilustración convertirá la veneración de los autores humanistas ante las “maravillas de la naturaleza” en estimación contable de los recursos naturales. Recursos evaluables, y por tanto limitados, finitos, que pueden ser objeto de una administración cuidadosa. En los casos más extremos de racionalismo económico, la conservación de la naturaleza, su protección, se convierte en un problema de rentabilidad económica. De explotación óptima de los recursos”².

¹ Ciruelo, Pedro: *Tratado en el qual se repruevan todas las supersticiones y hechizerias. muy util y necessario a todos los buenos Christianos zelosos de su salvacion*. Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1628. Pàg. 18.

² Urteaga, Luís: *La tierra esquilmada. Las ideas ideas sobre la conservación de la naturaleza en la cultura española del siglo XVIII*. Barcelona, Ediciones del Serbal-CSIC, 1987. Pàg. 17.

El món quantificat i individualitzat, suposadament separat del jo social, serà un món que negarà les meravelles. En aquest context, al segle XVIII, el desenvolupament científic durà alguns canvis en la percepció del món real: la visió freda i “objectiva” de la realitat s'imposarà, i les meravelles hauran de ser explicades. Joan B. Berni, l'any 1736, escrivia

“D'aquesta manera caminarem segurs en la contemplació d'aquest món visible, on no trobarem res que no sigui digne d'admiració. Perquè, ¿qui no quedarà admirat de veure la terra penjada enmig de l'aire, alçant-se amb les seves muntanyes, rebaixant-se en les valls, i voltada de mars? ¿Qui no s'esbalaieix de veure els estranys flux i reflux del mar, i com tots els rius hi desemboquen? ¿Qui no lloa el Creador, contemplant la regió de l'aire, l'oposició dels vents, el concurs dels núvols, les pluges, les rosades, els trons, les pedrades, i les tempestes? ¿Quin goig no produeix la visita d'aquella regió etèria, vestida de l'aura celestial i poblada d'atxes lluents que mai no s'apaguen? Finalment la varietat de tantes coses ens causa una agradable harmonia. Tot això, la Física ho estudia, si hom no perd el temps en metafísiques, -cosa de la qual ja es queixà el nostre Lluís Vives”¹.

Per a Berni, és clar que cal fugir de la metafísica, però encara aquesta opció epistemològica condueix a caminar per un camí *on no trobarem res que no sigui digne d'admiració*. Si no hi ha coses extraordinàries, no cal emprendre aquest camí. Tomàs-Vicens Tosca, en una obra publicada a València a mitjan segle XVIII, també planteja aquest allunyament de la metafísica i un apropament al món de l'estranyesa:

“Vet aquí que, franquejat el malpàs de les abstraccions metafísiques, que han cansat potser bastant l'esperit, aquest pot sortir al camp obert i molt agradable de les coses naturals, on la seva força, avorrida ja tant per les subtileses, es gaudeix i es recrea amb una contemplació més amena. Ja distingeix el teatre del món visible, on no troba racó sense cosa que no admiri, ple de la major estranyesa: aquí la terra, suspesa en l'aire, ericada amb les altíssimes carenes de les muntanyes, deprimida en les valls, vestida de vegetals com d'una infinita cabellera; més enllà admirarà l'ona brillant de salinitat i els bullidors encrespats, introduint-se en els amagatalls profunds de la terra seguint canals recòndites, o sorgint de nou per vies obertes, com procrea els sorgents de les fonts, des d'on els rius retornen al mar per a continuar el cicle sense fi”².

Encara l'any 1764, Jaume Bonells, en un discurs a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, es queixava de l'endarreriment de la física en el nostre país: a la Península (sic), *“La majoria dels fenòmens naturals són tinguts per miracles”³*. Per a ell, fins i tot la religió

¹ Joan B. Berni i Català *Filosofia Racional, Natural, Metafísica i Moral* València, 1736 (II, pàg 3-10, 265-266) in Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Barcelona, Edicions 62, 1966

² Tomàs-Vicenç Tosca *Compendium Philosophicum* València 1754 2a edició (III prefaci) citat per Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Op cit Pàg 23

³ Jaume Bonells Discurs inaugural de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, 1764 in Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Op cit Pàg 41

catòlica sortiria beneficiada del conreu de la física, però això li suposava un gran problema:

“Però ja em sembla que escolto com delaten per herètica aquesta darrera proposició. Una física de protestants, diu la tropa dels doctes, només pot ésser granment perniciosa per a la nostra Església. Però, a qui faran creure que Aristòtil tingués res de catòlic?”¹.

Bonells mostra d'aquesta manera la contradicció aparent en què havia caigut la ciència vinculada a l'Església: la defensa de l'aristotelisme, quan aquest havia estat un autor pagà.

“(…) si la Filosofia, repeteixo, d'aquest idòlatra o ateu és no solament compatible sinó útil, segons diuen, per a la nostra Teologia, ¿com no ho serà la Física experimental, l'únic objecte de la qual és la contemplació dels fenòmens de la Naturalesa, admirant i adorant en ells llur suprem Creador?”

“Les coses divines són certament superiors, però no contràries, a les naturals. Aquestes, ben lluny d'enlluernar-nos contra el coneixement de les primeres, al contrari invisibilia Dei a creatura mundi, per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur [Les coses invisibles de Déu, des de la creació del món, són contemplades pels intel·lectes creats²]. I això és tan cert, que cap físic no pot ésser ateu. Perquè, en realitat, ¿quina cosa convenç més de l'existència d'un Déu que les produccions de la naturalesa?”³.

“Molt sovint el canonista, el teòleg i el moralista admiren, com si fossin miracles estupends, uns fenòmens que amb prou feines mereixen l'atenció d'un físic. Només perquè aquells ignoren, i aquests coneixen, els prodigis de la naturalesa”⁴.

El món científic viu una posició paradoxal, un voler i no poder fugir de la cosmovisió religiosa per convertir el món en un espai homogeni i sobre el qual es pogués raonar. Una recerca, alhora, de la unitat del món i una negació de l'extraordinari, inexplicable i meravellós. Tot havia de ser explicat; bo i que sabem que no tot ho fou.

Ara bé, no és menys cert que la mateixa Església havia fet des del concili de Trento (1545-1563) un esforç per acostar-se a les classes populars, intentant explicar en els sermons allò que no podien entendre, alhora que demanava que,

“Tampoco permitan que se divulguen, y traten cosas inciertas, ó que tienen vislumbres, é indicios de falsedad. Prohiban como escandalosas y que

¹ Jaume Bonells Discurs inaugural de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, 1764 in Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Op cit Pàg 44

² Aquesta frase és extreta de sant Pau

³ Jaume Bonells Discurs inaugural de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, 1764 in Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Op cit Pàg 45

⁴ Jaume Bonells Discurs inaugural de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, 1764 in Moreu-Rey, Enric *El pensament il·lustrat a Catalunya* Op cit Pàg 46

sirven de tropiezo á los fieles las que tocan en cierta curiosidad, ó supersticion, ó tienen resabios de interes ó sórdida ganancia. Mas cuiden los Obispos que los sufragios de los fieles, es á saber, los sacrificios, de las misas, las oraciones, las limosnas, y otras obras de piedad, que se acostumbra hacer por otros fieles difuntos, se executen piadosa y devotamente segun lo establecido por la Iglesia; y que se satisfaga con diligencia y exactitud quanto se debe hacer por los difuntos, segun exijan las fundaciones de los testadores, ú otras razones, no superficialmente, sino por sacerdotes y ministros de la Iglesia, y otros que tienen esta obligacion”¹.

I és que l'Església catòlica, sobretot per oposició al Protestantisme, tenia interès a naturalitzar l'existència del purgatori i a assegurar el culte als sants i la veneració de les relíquies. Calia que el poble entengués que no es podia veure la divinitat amb els ulls corporals i sobretot vetllar per no admetre nous miracles o relíquies sense l'aprovació del bisbe. Això suposa un nou plantejament transcendentalista, tot i que fos aplicat en un context en què ja no tot tenia una única lectura transcendent. D'aquesta manera, Francesc Garau, l'any 1675, escrivia:

“Dixo bien, Lector mio, el que dixo, que era este mundo un Libro grande: en cuias paginas espaciosas con caracteres de varios colores, à querido darsenos a estudiar la Sabiduria Divina. Es cada Naturaleza de las criaturas, un Geroglifico: y en cada Geroglifico se cifra un documento de bien vivir (...) Nadie se escuse, dice San Pablo, que à documentos de lo visible, quiso Dios convencernos de lo invisible, y mas divino. (...) No ai duda, que quien le entendiese la lengua a la Naturaleza, y supiere escucharle las voces, saldrà deste estudio Prudente, Iusto, Fuerte, Templado, y por decirlo de una vez, Sabio”².

Com diu André Corboz, durant el segle XVIII aquest procés va suposar que el sagrat deixés pas a una natura que havia esdevingut pedagoga de l'ànima per la via d'un cert determinisme geogràfic³. L'ateisme científic, com deia Bartolomé Feliu, l'any 1894, en una memòria llegida a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona en fer-lo acadèmic numerari, havia estat un pas nefast per al coneixement; els seus seguidors es dedicaven a “(...) negar lo suprasensible por un lado, é invadirlo y profanarlo por otro”⁴. Feliu reivindicava la separació de les ciències en tres ordres: el de les ciències naturals, el de la filosofia i el de la teologia, cadascun dels quals havia de guardar silenci sobre els afers propis de l'altre.

¹ López de Ayala, Ignacio *El sacrosanto y ecumenico concilio de Trento, traducido al idioma castellano Agrégase el texto original corregido segun la edicion autentica de Roma, publicada en 1564* Madrid, Imprenta Real, 1785 Pàg 446

² Garau, Francisco *El sabio instruido de la naturaleza en quarenta maximas politicas, y morales ilustradas con todo genero de erudicion sacra, y umana (sic)* Barcelona, casa Cormellas, 1675 Pròleg

³ Corboz, André “Perception ou construction?” in Körner, M., Walter, F *Quand la Montagne aussi a une Histoire Mélanges offertes à Jean-François Bergier* Berna, Stuttgart, Viena, Edt Paul Haupt, 1996 Pàg 449

⁴ Feliú y Perez, Bartolomé *Influencia de la filosofia en la constitución de la fisica* Barcelona, est Tip de “La Hormiga de Oro”, 1894 Pàg 6

Immanència i transcendència, paradigma científic o cosmovisió religiosa del món, ciència i art es veuen confrontats al final de l'edat moderna catalana i cadascun d'ells intenta donar una certa carta de realitat a la realitat. En aquest moment s'està redefinint la natura de la natura, posant un nou esperit a les coses, però tot i aquest procés de canvi, encara el que podríem dir-ne el *paradigma de l'extraordinarietat* no ha perdut del tot la seva força.

3. 7. 5 - La continuïtat del “paradigma de l'extraordinarietat”

En aquest tira i arrossa entre ciència i revelació, entre immanència i transcendència, en el cas català no sempre es va aconseguir superar el que podríem anomenar el “paradigma de l'extraordinarietat”. De manera que els primers científics moderns seguiran preocupats per les qüestions més meravelloses i extraordinàries de l'ecumene, encara que menysprearan aquelles meravelles que els semblaran inexplicables o contra natura. Així, el naturalista Guillaume de Bowles, per exemple, parlarà de Cardona en termes força diferents de com n'havien parlat les visions més emmarcades en aquest paradigma de l'extraordinarietat¹. Com a científic, Bowles pretén quedar al marge dels fets “reals”, explicar-los sense tantes floridures transcendentals; deixar constància de la “realitat”, en una paraula. Com a bona mostra il·lustrada, també l'*Atlante español* de Bernardo Espinalt es mostra molt “fred” quan parla d'aquests indrets naturals. Com a exemple direm que en parlar de Cardona només diu que té una muntanya de sal que produeix una deliciosa vista exposada als raigs del sol; tanmateix, en un altre passatge, no pot evitar parlar d'una font que dóna una aigua com vi².

Si, segons Luís Urteaga³, la filosofia utilitarista de la Il·lustració va convertir la veneració dels autors humanistes per les meravelles en una estimació comptable pels recursos naturals, a nosaltres ens sembla que la “inèrcia” d'aquesta manera de veure el món es va projectar molt més endavant. Tot i el desenvolupament de la ciència, entrant al segle XIX les coses no han acabat de canviar del tot: Vicente de Frígola afirmava que la història natural del Principat oferia molts objectes d'instrucció i de curiositat: les mines, les sals - Cardona, especialment, “(...) *una de las curiosidades naturales, mas admirables de Cataluña*”-, els minerals, laves i altres productes volcànics⁴, fets que conduïen els nostres curiosos vers les muntanyes, especialment el Pirineu, Montserrat i el Montseny, que se suposaven rics en tota classe de béns i meravelles.

La potencialitat del paradigma de l'extraordinarietat per explicar el món era encara vigent. El llibre tercer d'un *Album universal* publicat a mitjan segle XIX es titulava “*Maravillas de la naturaleza y del arte*” i en ell meravel·la més important que s'hi explica era el *Monte San Bernardo*⁵ (al coll de Sant Bernat).

¹ “Le bourg de Cardona est à seize lieues de Barcelonne, près de Monserrat & des Pyrénées Il est situé au pied d'un rocher de sel, qui, du côté de la rivière de Cardonero, paroît coupé presque à pic” (Bowles, Guillaume *Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique de l'Espagne* Paris, Chez, L Cellot & Jombert Fils, 1776 Pàg 406)

² Espinalt i Garcia, Bernardo *Atlante español, ó descripción general geográfica, cronológica, é histórica de España, por Reynos y Provincias* Madrid, Imp de Hilario Santos Alonso, 1783 Vol VI, pàg 284

³ Urteaga, Luís *La tierra esquilhada Op cit* Pàg 17

⁴ Frígola, Vicente de *Relacion de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* Barcelona, Imp de la viuda e Hijos de D Antonio Brusi, 1824

⁵ “En el bajo Velais (sic) (Francia) existe una cordillera de montañas, celebre en toda la Europa por su hospicio y la ardiente caridad de los religiosos que lo habitan. Entre ellas se encuentra el monte San Bernardo que es, por decirlo así, otra montaña sobre todas las demas” (*Album universal Contiene lo mejor, mas util é indispensable del saber humano, a saber* () Madrid, Imp de D M R, y Fonseca, 1849

També al segle XIX, per a Tomàs Bertran i Soler, la muntanya de sal de Cardona és més “singular” fins i tot que Montserrat:

“La mas singular es la montaña de Cardona, cuyas minas de sal son inagotables, sin que la alteren las aguas, y sin que se conozca la mas mínima disminucion, despues de tantos siglos de proveer á todo el Principado. La arrancan con pico, como si fuese mármol; y el Cardener, que baña la boca de dicha montaña, tiene las aguas saladas y mata los peces que remontan el rio, aunque estén á distancia de tres leguas”¹.

La manera de parlar d'aquests autors ens deixa veure com era la “realitat” que els interessava: encara continuava essent, en bona part, un conjunt de fets estranys i extraordinaris. Ara bé, l'extraordinari no implica la bellesa del món, ni un apropament immanent a la realitat. Per això trobarem dues tendències que es varen donar alhora: si la ciència, a llarg termini, intentarà desfer-se del farcell de la meravella, la mediança paisatgística o protopaisatgística farà bells certs indrets especials. Entre la idea de conjunt i l'element especial, la visió paisatgística naixeria poc a poc ajudada tant per la ciència que pretendria objectivar el món com pel sentimentalisme propi del romanticisme (que es podria lligar al primer humanisme renaixentista). El desenvolupament de la ciència farà menys extraordinàries les meravelles, i per tant el món esdevindrà cada cop més una *res extensa*, un espai homogeni i impersonal. Però no és menys cert que encara avui dia trobem mostres ben clares d'aquesta representació del món en termes extraordinaris, la pràctica periodística, per no anar més lluny.

Resum:

La potencialitat del fet meravellós per donar a veure la realitat era extraordinària, però darrera d'aquesta representació s'amagava una concepció del món regida per éssers sobrenaturals que decidien fer anar els elements geogràfics en funció de la seva voluntat.

Fins i tot per a la ciència va ser difícil de deslligar-se del paradigma de l'extraordinarietat, però aquesta manera de plantejar-se la realitat del món físic a Catalunya va ser potencialment una forma de desenvolupament del sentiment paisatgístic.

Pàg 27.)

¹ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Barcelona, impremta de Oliveres, 1847 Pàg. 37.

4 - Quarta part: *Les primeres representacions protopaisatgístiques de les muntanyes catalanes*

El capítols següents pretenen aprofundir en la imatge i en els models que permetien el manteniment dels tòpics que l'edat moderna catalana repetia sobre el massís de Montserrat en tant que cosa bella.

Durant l'edat moderna catalana, l'estima per Montserrat es pot detectar molt fàcilment, però encara no se'n pot parlar en tant que paisatge i els models que serveixen a aquests autors, la majoria d'ells homes d'Església, tenen les seves arrels en el món bíblic. Montserrat esdevé així un protopaisatge excepcional, la primera muntanya que va ser estimada com a tal en un sentit ja força paisatgístic.

Els capítols 4.3 i 4.4 mostren els motius pels quals es parlava d'altres muntanyes (i d'altres realitats cosmològiques) durant l'edat moderna, perquè no només es parlava de Montserrat.

4. 1 El canvi de representació de la muntanya a l'edat moderna

En els capítols anteriors hem parlat de dues mediances en relació al fet muntanyenc, per al cas català. Hem parlat d'una imatge moderna de la muntanya i d'una altra de contemporània, vistes ambdues com a discursos que podien convertir certs indrets en textos de caire encara no paisatgístic. A partir d'ara estudiarem la mediança paisatgística i protopaisatgística pròpia d'ambdós moments.

A nivell històric, l'inici de l'edat moderna va comportar el reposicionament de les persones i del món a través de l'humanisme, el qual es va manifestar a Catalunya per un cert interès pel medi ambient. En el ventall que aquell segle XVI ofereix trobem des dels tractats geogràfics de Jeroni Pau o de Francesc Tarafa fins a la poesia de tema muntanyenc d'Antoni Brenach o de Cristóbal de Virués, passant pel parer de Pere de Burgos, per a qui fins i tot les penyes de Montserrat eren agradables. En algun d'ells el sentiment del paisatge és ben present, en contraposició al que seran els segles posteriors.

4. 1. 1 - Montserrat

En el cas català, la primera muntanya que va ser vista en termes paisatgístics, malgrat la inexistència del mot per parlar-ne, va ser Montserrat¹. Allí coincidiren una comunitat culturalment capdavantera, oberta a la cultura llatina, amb un medi ambient *extra-ordinari*, especial. Aquests fets, junt a l'arribada de l'humanisme renaixentista, varen permetre que la imatge paradisiàca de la muntanya es pogués desenvolupar. En no comptar amb la presència del mot, hem de considerar aquesta nova mediança com a protopaisatgística.

Sobre aquest punt, Artur Farinelli deia que els textos en què es presentava Montserrat com un oasi verd havien tardat a arribar², però pres a nivell europeu aquest fet no és gens cert, si pensem que ens remetem a unes societats en què el més normal era el sentiment de por, de temor per la rudesia dels camins i per les horres de la natura salvatge que ja hem estudiat més enrere (3.4).

La introducció de la muntanya en l'agenda de temes pertinents per a l'élite que formava la capa cultural superior de la societat catalana té una primera fita en la geografia renaixentista i especialment en Jeroni Pau. Com diu Mariàngela Vilallonga, una certa tradició geogràfica arrelà profundament a la Catalunya renaixentista, amb obres com el diccionari geogràfic de Francesc Tarafa³ o el tractat de Jeroni Pau⁴. Pel que fa al tema que ens interessa, remarquem que les muntanyes varen ocupar un lloc molt més important en el tractat d'aquest darrer.

¹ En el capítol 2 i 1 trobareu reproduït bona part del conjunt dels textos a què fa referència aquest apartat

² Farinelli, A "Poesia del Montserrat" Op cit Pàg 120

³ Vilallonga, M "La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya" *Annals de l'Institut d'Estudis Gironns*, vol XXXI Girona, 1991 Pàg 109

⁴ Sobre Tarafa vegeu Vilallonga, M "Les pays pyrénéens dans le Dictionarium Geographiae Universalis Hispaniae de Francesc Tarafa (vers 1495-1556)" in Brunet, M, Brunet, S i Pailhes, Cl (dir) *Pays pyrénéens & pouvoirs centraux. XVI-XXS* Association des Amis des Archives de l'Ariège, 1993 Pàg 267-285

Jeroni Pau (circa 1458-1497) escriu abans de 1475 el seu *De fluminibus et montibus hispaniarum libellus*, que fou publicat una mica més tard, potser a Roma, l'any 1491¹. Amb ell s'intenta de realitzar un inventari dels rius i de les muntanyes espanyols prenent com a base els textos geogràfics més reputats de l'antiguitat clàssica, passats pel sedàs de Boccaccio². Segurament abans que Pau cap autor català no havia donat tanta importància a les muntanyes i per això hem dit que amb ell aquestes surten a la llum pública i abandonen la regió de l'indicible.

En un altre lloc ja hem repassat el cas del Canigó, però pel que fa a Montserrat hem de remarcar que el nostre autor hi descobreix un aspecte agradable, malgrat tenir una morfologia molt escarpada. Un dels elements que fa agradable l'indret són els arbres, les cascades i les herbes medicinals que s'hi troben. A més a més, des del cim es descobreix una extensa vista que arriba fins als Pirineus i a les Illes Balears. En ella es troba un ordre molt remarcable que dona a veure la muntanya com un lloc sagrat. Som a la fi del segle XV, un moment en què Montserrat encara no ha estat descobert com a lloc bell, diu Alexandre Olivar³.

“Serà una mica més tard, al començament del segle XVI, que hom començarà a cantar la nostra muntanya com un fenomen geogràfic de bellesa extraordinària”⁴.

Aquesta és la conclusió que Olivar extreu de la narració del viatge del metge de Nürnberg Jeroni Münzer, feta el setembre de 1494. La primera cosa que aquest viatge veu és la muntanya, però la seva descripció és molt breu. Per a ell, l'important són el monestir i les ermites; els seus camins són fatigants i perillosos⁵. Segurament tot plegat sigui cert per al cas de Münzer, però volem remarcar que l'estima pels arbres, l'aigua en moviment, les herbes medicinals, l'ordre aparent de massís i la vista que des d'ell es pot obtenir eren elements prou potents per donar a veure aquest indret com a lloc agradable i propaisatgístic, i volem també destacar que -tot i la concisió dels seus mots- ja eren presents en el tractat Jeroni Pau.

Així, fet el primer pas de la mà de Pau, el segle XVI veurà florir una sèrie d'obres ecosimbòlicament molt interessants.

La primera d'elles no va tardar gaire a arribar: l'any 1514⁶ s'havia de publicar una obra que seria molt important per a la història ecosimbòlica de Montserrat: el *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de Nuestra Señora de Montserrat*, obra de l'abat Pere de Burgos. Per a Pere de Burgos, les mateixes penyes que formen la muntanya són belles:

¹ Vilallonga, Mariàngela in Pau, Jeroni *Obres* Barcelona, Cunal, 1986 Introducció

² Vilallonga, Mariàngela “La tradició dels tractats geogràfics humanístics a Catalunya” Op cit. Pàg 99-109

³ Olivar, A “Jeroni Münzer a Montserrat” *Montserrat Butlletí del Santuari*, 12 Maig-agost de 1985 Pàg 29-32

⁴ Olivar, Alexandre “Jeroni Münzer a Montserrat” Op cit

⁵ A[lbareda], A M “Comentari al viatge a Montserrat de Jeroni de Münzer” *Analecta Montserratensia*, vol IV, anys 1920-1921 Abadia de Montserrat, 1922 Pàg 279-291

⁶ El senyor Josep Massot i Muntaner ha tingut l'amabilitat de fer-nos saber que la primera edició no atribuïda sinó segura de l'obra de Pere de Burgos es va editar l'any 1536

“Y no solamente las arboledas y verduras hazen hermosa, y deleytable esta montaña, mas aun las mismas peñas en su asiento y compostura tienen tanta hermosura, que deleytan los ojos de los que las contemplan”¹.

Després, vers 1543, el monjo Antoni Brenach escriu el poema *Saxia*, que parla de Montserrat. Ja hem dit més enrere que es tracta d'una de les primeres vegades que un humanista s'atura a contemplar una part de la natura muntanyenca sense témer els abismes, els horrors i els perills dels roquissars², un fet que també hem qualificat d'excepcional³. L'evolució que hem anat veient fins ara ens podria fer pensar que amb el pas del temps cada cop es va estimar més el món sensible, però aquesta resulta ser una impressió falsa, perquè el segle XVII i bona part del XVIII varen suposar una reculada molt important en aquest nova mediança.

Una part de *Saxia* descriu la muntanya de Montserrat, amb un cert regust ovidià i influències virgilianes. En aquest poema, Brenach hi deixa veure que Montserrat és representat de forma diferent de les altres muntanyes i que els temes paisatgístics són importants. Aquests prenen importància davant de la vista que es troba des de diferents llocs. Així, des de Sant Jeroni,

*“(…) quisvulla
que hi ascendeix pot esbargir la vista
a tots els termes de la rogalia,
talment un benaurat si llambregava
l'Univers des de l'alt sojorn Olímpic”⁴.*

Brenach mostra el seu desencís quan descriu les ermites que no permeten fruit dels panorames. Aquest és el cas de Santa Anna, la qual

*“(…) com és environada
a l'horitzó, per encelades comes,
sols lluca migradíssims panorames,
car la massa rocosa de sant Dimas
no permet d'esplaiar la vista,
i els cimerols del Salvadó i de Tebes
l'esguard mortal del sol morent bandegen,
sense que pugui veure en la gran corba
els cavalls que el Tità sublim afua”⁵.*

En definitiva,

¹ *Libro de la historia y milagros* Barcelona, 1556

² Farnelli, A “Poesía del Montserrat” Op cit

³ Mig segle abans, el monjo del monestir de Montserrat Joan d'Enguídanus havia compost un cant a la Verge per tal de poder esdevenir enemic del món que deia “*Piadosa, nuestro abrigo, madre del alto luzero, / tu holganza / hazme, señora, enemigo / deste mundo halaguero / y su membranza*” (Citat per Alòs-Moner, Ramon d’ “Poesía castellana a la verge per un hermità (sic) de Montserrat de la fi del segle XV” *Analecta Montserratensia*, vol VII Abadia de Montserrat, 1928 Pàg 375-376)

⁴ Brenach, A *Saxia* Op cit Pàg 30

⁵ Brenach, A *Saxia* Op cit Pàg 49

“Hom conta que cap altre Mont no es troba semblant en tot el món, que pel paisatge així formós els cors mortals enjoi Com més un hom se'l mira, més desitja amb desig vehement tornar-lo a veure”.

“Mirant sovint els cims del Mont santíssim les punyents amargors són bandejades; i així mateix el tedi foragita la visió frequent de la Muntanya. Si mai, alguns la prometença feien de visitar ben tost l'Estage cèlic, cap mena de descans tenir podrien sinó en havent vingut, ni lleure poden fins que els cimals de la celest Muntanya han atès: fins aquest punt llur afecte a la Muntanya senten que s'adreça! Però tantost les dolçfluents collades se'ls dona d'ascendir, tant se n'emplenen de celestial repòs i de dolcesa que, dexeixint-se de la terra, els sembla d'ésser arravatats als regnes summes i d'asseure's als divinals cenacles, creient copsar a dolls el cèlic nèctar”¹.

Malauradament hem de creure que la traducció que ofereix el segle XX és una mica esbiaixada, posant en ella tot el sentiment paisatgístic de què fou capaç la modernitat². Només com a exemple indicarem que la utilització del mot *paisatge* no podia ser massa literal quan sabem que l'obra era escrita en llatí, llengua que, com hem dit en un altre lloc, desconeixia aquest concepte. Però això no hauria d'impedir que Brenach fos per al pare Anselm Forcada³ “(...) *Poeticae natura propensus* (...)”⁴.

Saxia tindrà una clara influència en Cristóbal Virués (València vers 1550-1609), un dels dramaturgs més importants del grup d'escriptors valencians vinculats a la literatura castellana del segle d'Or⁵. Parlant d'ell, Artur Farinelli deia que a mida que passava el temps

“(...) más se temple el sentimiento de la terrible aspereza y aridez general en la edad del más intenso ardor místico. La visión se suaviza, y se

¹ Brenach, A. *Saxia* Op cit. Pàg 124

² Hem fet servir la versió traduïda per Antoni Ramon i Arrufat. N'existeix una altra versió en Medina, Jaume *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII (El Còdex Brenach de l'arxibisbat de Vic)* Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998

³ Anselm Forcada era natural de Puigcerdà. Morí a Montserrat el 6 d'agost de 1675. Forcada volia publicar totes les poesies que Collell trobà (al segle XIX) a la biblioteca de Vic (D U B “La muse latine au Montserrat” *Revue bénédictine*, tome X Abbaye de Maredsous, 1893 P 289-294)

⁴ Brenach *Saxia* in Collell, Jaume *La musa llatina en Montserrat* Pàg XXXII

⁵ *Gran Enciclopèdia Catalana*

descubre un secreto encanto, una incógnita dulzura en este retiro en la soledad y apartamiento del mundo”¹.

El Montserrat del capità Cristóbal Virués va ser considerat per Farinelli com un

“(…) documento precioso del estado de alma del siglo XVII frente a la diosa naturaleza, comúnmente rechazada o cuando menos desdeñada por rígida e impassible, atrincherada en su silencio y sin comunicación con los hombres”²

Així, Virués parlava dels *“helados y altos Pirineos fragosos (...) con mil peligros rigurosos”*. En canvi els pics de Montserrat, en forma de piràmides, *“Bastan a divertir y dar consuelo/ a las más tristes almas y afligidas”*.

*“(…) allí extremó naturaleza
Todo lo más suave y más hermoso
Y todo lo que más mueve y aviva
La santa soledad contemplativa”*

I és que Virués parla de Montserrat com d'una *“dulcísima montaña”* o d'un *“hermoso monte”*, un lloc al qual cap altre iguala *“En belleza admirable y en regalo”*. I, estant escrit en castellà, no tenim el problema de la traducció del llatí al català que teníem amb l'obra de Brenach.

Per completar aquest repàs i donar entrada a alguns autors estrangers, podríem anotar que el viatge del també eclesiàstic portuguès Gaspar de Barreiros, de l'any 1542, deia:

“Y aunque estos grandes y espantosos picos hagan una brava y soberbia demostración, no es por eso esta sierra triste y melancólica, sino antes con toda su aspereza, que no acabo de decir, tiene por entre unos roquedos y otros mucha verdura de árboles bravíos, que la hacen deleitosa y apacible, especialmente en verano, que fue el tiempo en que la vi”³.

Mig segle més tard, Enrique Cock, notari del rei Felip II, en la relació del viatge fet per aquest (1585) a Saragossa, Barcelona i València, escrivia sobre Montserrat:

“A la primera vista parece muy estéril, sin camino y desierto; con todo esto a cualquier persona que va a mirar sus rincones causa admirable gozo y espanto”⁴.

¹ Farinelli, Arturo “Poesía del Montserrat” Op cit. Pàg 130

² Farinelli, Arturo “Poesía del Montserrat” Op cit. Pàg 130

³ García Mercadal, J *Viajes de extranjeros por España y Portugal Desde los tiempos más remotos, hasta fines del siglo XVI* Madrid, Aguilar S A de Ediciones, 1952 Pàg 1021 L'obra original es va publicar amb el títol de *Corografía de algunos lugares que están en un camino*, l'any 1559

⁴ García Mercadal, J *Viajes de extranjeros por España y Portugal* Op cit. Pàg 1356 El títol original era *Anales del año ochenta y cinco en el cual el rey Católico de España Don Felipe, con el principe Don Felipe, fue a Monzón a tener las cortes del reino de Aragón*

L'estima per Montserrat i pel seu paisatge és un fet excepcional per a un país com el nostre on el sentiment i el mateix mot del paisatge varen arribar amb força retard respecte d'alguns països d'Europa. Ara bé, aquesta estima posa alguns dels nostres autors en la mateixa línia que algunes de les figures més emblemàtiques del que Coolidge va anomenar els orígens de l'alpinisme: recordem que la famosa carta de Conrad Gessner és de 1541¹. Poc a poc, primer en uns autors, més tard en d'altres, la muntanya passarà a ser vista d'una altra manera. Cal deixar anotat que aquest canvi de representació de l'espai muntanyenc a casa nostra no va ser un procés que afectés per igual tots els massissos, ans al contrari. Una part de Montserrat va ser “descoberta” i reconeguda per la mirada al segle XVI, mentre que altres serralades i cims varen haver d'esperar l'arribada del XIX o del XX. El Pirineu, per exemple, només va sortir de l'indicible amb el romanticisme (vegeu els capítols 2.3 i 4.2). Aquests fets només serveixen per remarcar el caràcter excepcional de la mediança protopaisatgística montserratina durant l'edat moderna.

4. 1. 2 - Altres “muntanyes” estimades

A banda de Montserrat, no serà fins a mitjan segle XVI que es començaran a “estimar” -d'una manera molt més excepcional, però- altres llocs més o menys muntanyosos i també llavors serà el moment en què el conjunt mediambiental de Catalunya començarà a ser vist com una cosa agradable i bella. Entre aquests casos excepcionals trobem Cristòfol Despuig i els seus *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, escrits en 1557. L'obra fou dedicada a Francesc de Montcada, Comte d'Aitona, el qual en el pròleg parlava del poeta Horaci.

Per a Despuig, a Espanya no hi ha cap riu com l'Ebre car és incomparable quant al “(...) *delit, i profit* (...)”. Aquest delit prové de les fonts que neixen a les seves ribes, fresques i clares, i alhora tan productives en peixos

“(...) *y tantas arboledas fresques, y jardins que té per la ribera ahont nos anau á recrear en lestiú, que no crech jo que en tot lo mon sia altra millor regalo* (...)”².

Despuig se sorprèn pel fet que la frescor de la muntanya no hagi atret cap a ella els habitants de les ciutats i que aquests no hi hagin construït les seves cases a fi de fugir de la xafogor del riu. Les muntanyes dels rodals de Tortosa haurien donat als seus habitants “llocs còmodos” per viure, es lamenta.

Entrant al segle XVII (1600), Pere Gil publica la seva Geografia de Catalunya: per a ell, la nostra terra és “*montuosíssima*”, fins al punt que es podria dir que “(...) *tota ella, o quasi tota ella, és muntanyes*”³. Però aquestes muntanyes, seguint el que hem vist més amunt, són una mica diferents i agradables:

¹ “*C'est chose décidée, désormais, aussi longtemps que Dieu me laissera vivre, je ferai chaque année l'ascension de quelques montagnes, ou tout au moins d'une, à la saison où les plantes sont en pleine floraison, pour examiner celles-ci et pour procurer à mon corps un noble exercice, en même temps qu'une jouissance à mon esprit*” (Citat per Rayman, Arthur *Evolution de l'alpinisme dans les Alpes françaises* Ginebra, Edt. Slatkine, 1979 Pàg. 32)

² Despuig, Crstòfol *Los col loquis de la insigne ciutat de Tortosa* Barcelona, imp de la Renaixença, 1877 Pàg. 149

³ Iglésies, Josep *Pere Gil, S I (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya* Barcelona, Quaderns de Geografia, 1949 Pàg. 190

“Pero son totas las montañas tan vestidas de arbres y plantas, y tan fertils ab les fonts, y temperie del clima, y tan habitadas dels cathalans: y tan cultivadas y fecundas; que apenas y ha grans deserts ni devesas; ni se mostran parts que no sian totas ò casi totas cultivadas. Y ayxi nos porian referir quants son tots los monts de Cataluña, per que son innumerables”¹.

Som al principi del segle XVII, i les muntanyes tornen a ser aquí. Se'n parla des d'un punt de vista geogràfic, alguns autors en canten les belleses, sobretot si estan conreades; fins i tot se'n troben referències dins dels sermons. En aquest darrer sentit, a més dels *Col·loquis* de Despuig, també tenim l'obra d'Honofre Manescal. Es tracta d'un sermó, publicat l'any 1602, en què l'autor parla de la Selva del Camp. Com en la Bíblia, Manescal lloa les muntanyes per la seva fertilitat:

“(...) puyes en moltes parts delles hia moltes pastures, y quant en ella faltassen pastures, per animals, hia molt regalo de fruytas, y estan plens de avellanes, y vinyas”².

La muntanya és bella si és fèrtil i en aquest context es comprèn que Manescal faci elogis als agricultors, sense oblidar-se de citar Virgili de passada. Bellesa i fertilitat, també en Honofre Manescal, van de bracet per fer un objecte que era alhora agradable i productiu.

Un document excepcional, de l'autenticitat del qual ens permetem de dubtar (en el sentit que fos escrit quan es diu que ho fou), és la *Crònica de la gelosia que vers el Montseny sentí lo famós bandoler don Joan de Serrallonga, contat per lo seu cosí, en Miquel Pallarès i Sala, veí de Viladrau*, obra datada en 1633 en la qual l'amant de Joan Serrallonga està enamorada del Montseny. El cosí del bandoler hauria escrit,

“(...) jo em só imaginat l'escena, la Joana encisada per aquells paratges, enduta per lo misteriós silenci dels cims, per la callada música de los arbres, de la vista”³.

Es tracta d'un document molt qüestionable, més que res per la datació, perquè ens sembla una data molt primerenca. Però el fet que no sigui l'únic cas que tenim no permet fer-ne cap desqualificació taxant. En aquest sentit, un cas ben clar és el de Corbera.

Esteban de Corbera, l'any 1678, publicava la seva *Cataluña ilustrada* en la qual trobem una referència a una -i només una- part de la muntanya pirinenca, més concretament a les muntanyes que envolten la Seu d'Urgell, representades ja en termes d'alegria i de delicadesa⁴. Aquesta valoració pirinenca en termes força paisatgístics dels rodals de la

¹ Iglésies, Josep *Pere Gil, S I (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya* Op cit Pàg 190

² Manescal, Honofre *Sermo vulgarment anomenat del serenissim senyor Don Jaume segon* Barcelona, Casa Sebastia Comellas, 1602 Pàg 62

³ El document porta data del 22 de setembre de 1633 Ha estat transcrit per Eduard Pasqual, professor d'història a la UAB i el reproduïx Boada, Martí “Joan de Serrallonga, gelós del Montseny” in *Llegendes del Montseny* Figueres, Carles Vallès, editor, 1992 Pàg 88-90

⁴ “() y con ser los ramos, y puntas del Pirineo que los rodean muy asperos, y pelascosos parecen alegres, y deliciosos” (Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada contiene su descripción en comun, y particular con la Poblaciones, Dominios, y Sucessos, desde el principio del Mundo asta que por el valor de su Nobleça fue libre de la Oppression Sarracena* Nàpols, Antonino Gramiani, 1678 Pàg 43)

Seu és molt excepcional, com acabarem de comprovar més endavant. La resta del Pirineu, per a ell, era estèril o deserta. En canvi, a part del Pirineu, a Catalunya,

“(…) se levantan otras montañas altísimas, y apazibles, que la hermocean, y enriquecen, con la variedad de sus sitios, y con lo provechoso de sus plantas. En el fértil, y delicioso se aventaja al Pirineo, y en la alteza se igualan, porque se empinan de fuerte que parece porfian por llegar al Cielo (...)”¹.

En l’obra de Corbera, la valoració pirinenca negativa es veu compensada per les altres muntanyes catalanes i la seva productivitat i profit. Si aquesta valoració en termes ja força paisatgístics és molt excepcional, el que no ho era tant va ser la valoració d’unes muntanyes que eren fèrtils i productives. En aquesta línia, podríem recordar el *Fènix de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña, que ja hem comentat en un altre lloc.

Junt a Corbera, un altre autor excepcional seria Francesc Marès i la seva *Historia y miracles de la Imatge de Nostra Senyora de Nuria*, la primera edició de la qual és de 1666. Per a aquest natural de Llívia, les flors, les aigües en totes les seves manifestacions i el verd “*il-lustren*” aquesta muntanya “*hermosa a la vista*” i que semblaria una vila rodejada de muralles o bé el paradís terrestre². Josep-Sebastià Pons³ parla del sentiment paisatgístic que traspua aquesta obra, que no neguem, tot i que no podem coincidir amb ell quan pensa que aquest es vincula als cims. El paisatge que Marès estima és el fons de la vall, els rodals de l’ermita que, com Jerusalem, està rodejada de muntanyes.

En general, doncs, les nocions paisatgístiques resten estranyes al segle XVII català: per norma general, s’era incapaç de produir cants a les muntanyes com abans havien fet Brenach o Virués. A voltes, certament, hi ha referències a les muntanyes en termes estètics, però es tracta de petits passatges excepcionals. Alguns autors consideraven que hi havia una gran muntanya, el Pirineu, amb branques que ocupaven tot Catalunya. I el Pirineu era ben temut. El resultat és clar: com Jeroni Pujades reconeixia “(…) *ninguna, o poca cosa* (...)”⁴ s’escrivía de les muntanyes catalanes.

Si hem de resumir el que hem dit fins ara, escriurem que just abans i poc després que el mot *paisatge* sigui “inventat” (potser millor, “importat”, com hem vist més amunt), trobem una élite amb una consciència paisatgística aplicada especialment al camp conreat. L’amor pel paisatge de muntanya és inexistent o, en una visió optimista, tan sols insinuat. A banda de Montserrat, a l’edat moderna catalana la muntanya era agradable si era conquerida per l’agricultura, o si donava fruits útils als humans: si renunciava a ser muntanya i esdevenia *mont* o campanya. Però, excepció qualitativa i quantitativa, de Montserrat se’n parlava més que de les altres muntanyes i es feia en sentits força diferents. El més normal, però, era que la muntanya no fos interessant; gairebé ningú no en parlava, de les muntanyes. Des del nostre punt de vista, més que la relació poruga i desconfiada, el

¹ Corbera, Estevan de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 54

² Marès, Francisco *Historia y miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Nuria* Barcelona, Estampa de Antoni Lacavalleria, 1700

³ Pons, Joseph-Sebastien *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle L’esprit provincial Les Mystiques Les Goigs et le Théâtre Religieux* Tolosa i Paris, E Prvat i H Didier, 1929 Pàg 145-146

⁴ Pujades, Hieronym *Coronica universal del Principat de Catalunya* Barcelona, casa H Margant, 1609 Pàg 4

que qualifica la trajectòria muntanyenca catalana de l'edat moderna és la seva indicibilitat, el fet que no es parlés de les muntanyes com a tals, com si aquestes no hi fossin.

En general, i fora dels casos excepcionals que hem vist, no és fins a la fi del segle XVIII que apareixen algunes notes més o menys esparses en què es deixa pressentir aquest canvi de valoració de les muntanyes. El primer cas que volem tractar és el del corregidor del crim Francisco de Zamora, els viatges del qual hem utilitzat potser en excés per provar el seu desinterès pel paisatge i per la muntanya. I la veritat és que en els seus escrits es poden trobar les dues posicions.

Així, parlant de muntanyes, hauríem de dir que Zamora escriu que Vic està rodejada d'altres muntanyes,

“(...) y aún toda ella se halla cortada por pequeñas colinas que todavía la hacen más agradable”.

Clar que, com ja hem vist, això no impedia que aquestes muntanyes li agradessin pel fet de ser conreades, com es veu pàgines enllà en comentar la vista des del castell de Savassona. I és que, com diu parlant del Montsacopa (la Garrotxa), el medi ambient i la intervenció humana s'uneixen per fer *“(...) el paseo de esta montaña muy agradable”*¹.

Les élites culturals catalanes dels segles XVII-XVIII mostren una certa atracció per les muntanyes i per una cosa que avui dia anomenem paisatge, tot i que aquesta noció es vinculés més al món agrari que no al món “natural”. En aquest context podem comprendre que Estebán de Corbera digués, parlant de Catalunya, a la fi del segle XVII que

*“(...) y aunque el tener mucho de montaña, y algunos ramos del Pirineo que la ocupan parece que la hazian o esteril, o desierta: pero antes la hermosean con su variedad, y frescura”*².

Un país muntanyenc (i més pirinenc!) havia de ser, per força, estèril o desert, però el cas català era diferent per a Corbera: les muntanyes feien de Catalunya un lloc formós. Com veiem, fora de casos excepcionals, especialment els de Corbera o de Marès, no serà fins a la fi del segle XVIII que apareixeran algunes notes més o menys esparses en què es deixarà pressentir aquest canvi de valoració de les muntanyes.

Resum:

Aquest darrer capítol ens ha deixat veure que la muntanya de Montserrat va ser, des del segle XVI, una muntanya diferent, un lloc que no causava horror.

Junt al cas de Montserrat, hem vist alguns autors que, de forma excepcional, en les seves obres varen estimar la muntanya enmig de la sequera paisatgística dels segles XVII i XVIII.

Aquestes són les excepcions d'una realitat ecosimbòlica que valorava d'una altra manera les muntanyes i que, a Catalunya, no va fer irrupció fins al segle XIX.

¹ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Curial, 1973 Pàg 79

² Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 60

4. 2 - La “descoberta” dels Pirineus

Aquest curt capítol presenta l'altra cara de la moneda: la gran majoria de muntanyes, que eren ignorades o temudes. A través de l'estudi de la serralada pirinenca podem veure quina era la imatge més habitual de les muntanyes durant l'edat moderna. A nivell ecosimbòlic ens interessa retenir que aquesta imatge pirinenca s'estenia cap als altres massissos catalans i, excepte el cas de Montserrat, les altres muntanyes eren, poc més poc menys, com uns brancatges ecosimbòlics del Pirineu.

4. 2. 1 - Els braços del Pirineu

En general, els autors parlen majoritàriament dels Pirineus com si es tractés d'una gran serralada que ocupés tot Catalunya, o, si no, que les muntanyes catalanes fossin uns brancatges més o menys lligats al nucli pirinenc. Per exemple, per a Jeroni Pujades, massissos com el Montseny, Sant Llorenç del Munt, Montserrat o el Montsec eren en realitat braços del Pirineu. Són força els autors que segueixen aquestes idees. Entre ells Andreu Bosch per a qui,

“Tota Cathalunya, Rosselló, y Cerdanya, y los Comtats estan situats dins la circumferencia dels Monts Pirineus, que de totes parts ses branques los travessan, y circueixen (...)”.

“Los dits Monts que son anomenats Pirineus que los Auctors estranys han anomenat Alpes de Espanya (...)”¹.

De fet, aquesta creença era molt estesa. Es considerava que totes les muntanyes conegudes formaven part d'una mateixa serralada que corria des del sud de la Península Ibèrica fins a l'Àsia. Molts foren els autors que combregaren amb aquesta idea, fins i tot en èpoques molt recents. Un cas força espectacular és el de Buffon que encara feia dels Alps, els Pirineus i les muntanyes gregues una mateixa serralada². Entre ells trobem el mateix Francisco de Zamora, especialment quan en el seu viatge a Andorra i la Vall d'Aran diu que des de Castelladrall,

“(...) se descubre todo el territorio que media entre los Pirineos que llamamos bajos -Monseny, San Llorens, Montserrat- y los de la Seo de Urgel (...)”³.

Línies més enllà, Zamora torna a parlar dels *Pirineos bajos*, dient que són una part de territori que es troba al nord de Solsona. En general es fa difícil de desxifrar l'extensió

¹ Bosch, Andreu *Summari index o epitome dels admirables, y notabilissims títols de honor de Catalunya, Rosselló, y Cerdanya* Perpinyà, Pere Lacavalleria Estamper, 1628 Pàg 78

² Vegeu la cita que Serge Briffaud fa seguint Numa Broc en Briffaud, Serge *Naissance d'un paysage* Op cit Pàg 186

³ De Zamora, F *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Barcelona, Cunal, 1973 Pàg 120

que aquests tenien per a Zamora¹, però la cita és prou clara per il·lustrar la idea que el Montseny, Montserrat i Sant Llorenç formaven part de la serralada pirinenca.

Aquestes idees són presents fins i tot al segle XIX quan Vicente de Frígola, l'any 1824, afirmava que,

“Este pais [el Principat de Catalunya] es bastante montuoso, lo que parece causado por la vecindad de los Pirineos, que van ramificándose en todos sentidos hacia el interior y dejando en los intermedios algunas llanuras pero de corta estension: en él se hallan casi como aisladas las famosas montañas de Monseny, cuya altura sobre el mar es de 6094 pies españoles (...) y de Monserrat elevada sobre el nivel del mar 4439 pies (...)”.

“Todas las montañas descienden de la cordillera de los Pirineos que circuyen este principado por la parte de Francia”².

El *Diccionario geográfico-estadístico* de Miñano (1827) també deia que Catalunya tenia un clima,

“(...) suave y templado hácia el S. y el O.; pero frio hácia el N. por la inmediacion á las montañas, cubiertas casi siempre de nieve. Su terreno es áspero y fragoso, cortado por ramificaciones del Pirineo, que forman frondosos valles”³.

En el mateix sentit, Tomàs Bertran i Soler⁴ dirà l'any 1847 que *“En la Cataluña todo es Pirineo (...)”*:

“Sus montañas son parte de la inmensa cordillera de los Pirineos, que compone la vieja y la nueva Cataluña desde el mar hasta las fronteras de Aragon; y sus ramales, esparcidos por el Principado, forman montañas secundarias. Entre ellas las mas notables son las de Montnegre, Vallgorgina, Sant Grau, Olsinelles, Requesens, Monseny y Monserrat, y en la parte de Francia, Canigó”⁵.

També insisteix en el mateix tema Emilio Valverde Alvarez⁶. Ara bé, si és cert que tot Catalunya era Pirineu, no ho és menys que el Pirineu, a grans trets, era desconegut i

¹ *“Desde esta montaña me confirmé en mi opinión de las cordilleras de Cataluña, que son primera, la que divide la marida de la tierra, y también el Urgel de Tarragona, segunda, San Llores, Monseny y Montserrat, tercera, Monsech y Pirineos bajos, cuarta, los altos, que nos dividen de la Francia Cuyas cuatro cordilleras se hallan entrelazadas de montes que se degajan de ellas y forman los valles y llanos de que hemos hablado en el resto de los viajes” (Zamora, F de Diario de los viajes hechos en Cataluña Op cit. Pàg 285)*

² Frígola, Vicente de *Relacion de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña* Barcelona, Imp de la viuda e Hijos de D Antonio Brusi, 1824

³ Miñano, Sebastián de *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey nuestro señor* Madrid, Imp de Pierart-peralta, 1827

⁴ Bertran Soler, Tomàs *Itinerario descriptivo de Cataluña* Barcelona, impremta de Oliveres, 1847 Pàg 5

⁵ Bertran Soler, T *Itinerario descriptivo de Cataluña* Op cit. Pàg 20

⁶ Valverde y Alvarez, Emilio *Guía del antiguo Reino de Cataluña Provincias de Barcelona, Tarragona, Lérida y Gerona ilustrada com mapas planos y grabados Viaje geográfico, artístico y pintoresco* Madrid, Imp de Fernando Cao y Domingo de Val, 1887 Pàg 137-138

temut. Parlar del Pirineu, i dir que totes les muntanyes de Catalunya n'eren branques no vol dir altra cosa que acceptar que existeix un lloc desconegut i perillós, un indret mític on no cal anar a buscar-hi res agradable o bo. Un lloc, per regla general, considerat estèril o desert, quan no indicible.

4. 2. 2 - El seu desconeixement secular

Els Pirineus varen restar estranys per als autors grecs i romans¹, i és dóna el cas que Herodot en parla com si es tractés d'una ciutat². El mateix Ortelius els creurà a la Germània, formant part dels Alps³. És possible que la mateixa condició morfològica de la serralada -on les valls longitudinals són rares, els rius no corren en el mateix sentit que la carena i la cresta principal és en molts llocs difícil de travessar- hagi contribuït al seu desconeixement pràctic. Com a mínim això els va haver de mantenir lluny de les principals vies de comunicació. Camena d'Almeida, al segle XIX, explicava que,

*“Enfin, c'est à une époque bien rapprochée de nous que les explorations dans la région pyrénéenne sont devenues en faveur. Longtemps négligée, peu visitée ou décrite, encore moins étudiée, la chaîne n'avait attiré que des rares voyageurs jusqu'à la fin du siècle dernier. Ce n'est pas qu'on fût indifférent à toute étude orographique; le XVIIIe siècle s'est, au contraire, signalé par un mouvement scientifique d'une portée et d'une densité considérables, mais l'activité des chercheurs se dirigeait vers d'autres points”*⁴.

Al Pirineu no trobem res comparable al moviment detectat als Alps⁵ o a Montserrat durant el Renaixement. Un exemple molt clar el trobem en l'obra de Cristóbal de Virués: ell parla dels *“helados y altos Pirineos fragosos (...) con mil peligros rigurosos”* i es refereix als pics de Montserrat dient que *“Bastan a divertir y dar consuelo/ a las más tristes almas y afligidas”*⁶. D'aquesta manera, fins a la fi de segle XVII els autors que en parlaven, que eren més aviat escassos, preferien repetir els textos de l'antiguitat⁷. No fou fins al segle XVIII que els obstacles que s'oposaven al coneixement del Pirineu començaren a desaparèixer⁸. Fins a aquell moment, en general, aquestes muntanyes foren desconegudes i mal conegudes⁹.

¹ Rico, Christian *Pyrénées romaines Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av J.-C -IVe siècle ap J.-C)* Madrid, Casa de Velázquez, 1997

² Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Paris, Armand Colin, [189?] Pàg 27

³ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg 115

⁴ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg. 23

⁵ Briffaud, Serge *Naissance d'un paysage* Op cit. Pàg 55

⁶ Citat per Farnelli, A “Poesía del Montserrat” Op cit

⁷ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg. 122

⁸ Camena d'Almeida, P *Les Pyrénées développement de la connaissance géographique de la chaîne* Op cit Pàg. 123 i seg

⁹ Com a exemple podem posar la *Nueva descripción del Orbe de la tierra* (València, 1681) de Josep V del Olmo “*De ordinario sus collados mas eminentes estan cubiertos de nieve, y se ha visto en dia muy sereno por los ultimos de Junio desde un Monte de los mas altos de este Reyno de Valencia () que parecia à los reflexos del Sol una muy dilatada, y ancha linea de Crystal, y algunos han dicho que de una eminencia de los Pyreneos se ven ambos Mares, el Oceano, y el Mediterraneo*” Nogensmenys, segons del Olmo, Olivario hauria dit

A més a més, com ja hem vist que passava en el cas de Montserrat, també del Pirineu se'n parlava i era representat com una totalitat, desconeixent-se els seus diferents cims. En el cas del Canigó:

“Les auteurs grecs et latins de l'Antiquité qui ont parlé des Pyrénées n'ayant pas cité le Canigó, pas plus, d'ailleurs, qu'aucun autre sommet de la chaîne, c'est seulement au haut Moyen Age que remontent les premières mentions de la montagne qui, jusqu'au XIX siècle, passa pour en être le point culminant”¹.

La referència més antiga remunta a l'any 949 quan una acta parla del monestir de sant Miquel de Cuixà situat “*au pied du Mont Canigó*”: “*In loco vocato Coxano prope radicem montis Canigonis*”² El Canigó és esmentat al llarg del segle X amb diferents noms: *monte Canigone*; *Canigonis* (950); *Montem canigonem* (958); *in monte Chanigono* (959); *montem Canegonis* (986), etc. Però la realitat del lloc, amb diferents cims, i el conjunt d'altres massissos resten ignorats.

El mateix desconeixement dels cims el trobem en el cas del Montseny, massís en què als segles IX i X “(...) resulta evident que els documents es refereixen a dos Mons Signa· el massís de les Agudes-Turó de l'Home i el del Matagalls, tots dos denominats idènticament així com també els seus contraforts”³. Confusió de cims, que es prenen com una única cosa, i alhora ignorància de la gran majoria de punts culminants dels indrets muntanyencs, vet aquí la conseqüència lògica d'una concepció espacial basada en la diferenciació entre un espai sagrat i un espai profà. I és que, en general, a banda d'alguns massissos amb noms propis, com és el cas del Canigó, del Pirineu només se'n sabia el nom i alguns tòpics; a més, se'l coneixia sobretot per ser frontera disputada entre regnes.

Menystinguts durant l'edat mitjana, els Pirineus seran mal vistos durant la moderna: Francisco de Ortega, en 1690, parlarà dels “*Nunca bien aplaudidos Perineos* (sic)”⁴. Per a Esteban de Corbera, el fet que Catalunya fos molt muntanyosa i que bona part del seu territori formés part del Pirineu, l'havia de fer “(...) o esteril, o desierta”⁵, visió clarament negativa de la muntanya. El naturalista francès Le Monnier, que acompanyava Cassini de Thury l'any 1739 pel Pirineu Oriental, compararia la nostra muntanya amb l'Auvergne i referiria unes muntanyes pirinenques “(...) *stériles, pierreuses et très peu herbées*”⁶.

El segle XVIII, en general, preferirà les geleres, els llacs o les cascades a les muntanyes⁷: “(...) on “voit” mal la très haute montagne (...)”, dirà Numa Broc⁸. Però

que comencen a Sierra Morena.

¹ P P “Les “premières” mentions de Toponymie ancienne” in Gual, Raymond *Histoire du “Canigó” I Les grandes “Premières”* Prades, 1971 (Terra nostra, 3) Pàg 5

² Citat en P P “Les “premières” Mentions de Toponymie ancienne” Op cit. Pàg 5 També Vidal cita un text de 875 que l'autor descarta per ser apòcrif

³ Portals i Martí, Joan *El Montseny primers testimonis escrits* Vallgorguina, [Associació Cultural], 1991 Pàg 5

⁴ Ortega, Francisco de *Poema heroico* Conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, signatura R 5380 [Anvers, 1690]

⁵ Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Op cit. Pàg 60

⁶ Citat per Broc, Numa *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes de langue française au XVIII siècle Contribution à l'histoire de la géographie* Paris, Bibliothèque Nationale, 1969 Pàg 24

⁷ Joutard, Ph *L'invention du Mont Blanc* Paris, Gallimard, 1996

Broc, Numa *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes* Op cit Especialment pàg 250 i següents

⁸ Broc, Numa *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes* Op cit Pàg 250 i següents

darrera dels botànics francesos, el segle XVIII procedirà a descobrir el Pirineu¹. Aquest desig científic s'ajuntarà al romanticisme i (primer els Alps, després altres massissos) les muntanyes aniran sortint a la llum. Al principi,

“La haute montagne a peu de place dans cette production. C'est pourtant l'époque des officiers géodésiens et des grandes premières (Nethou, Vignemale, etc.). Mais les auteurs de ces ascensions, mus soit par des motifs de service, soit par un attrait sportif, ne s'intéressent pas à la littérature et ne livrent pas leurs impressions au grand public. Les autres se gardent d'y aller et les guides se contentent souvent de faire de larges emprunts à Ramond”².

El Pirineu central francès va ser descobert sobretot a partir del desenvolupament del termalisme³ i, en termes generals, cal dir que el gran canvi no s'esdevé fins al romanticisme:

“Le Romantisme s'annexe les Pyrénées comme thème littéraire et sujet de gravure.(...) La littérature proprement dite prend le pas sur la littérature scientifique”⁴.

És cap a la fi del període 1820-1860 que la crida dels cims es deixa sentir en la literatura, principalment amb Chausenque i Tonnellé. Tot i que després de 1860 el Pirineu deixa de ser un gran tema literari en el món francès, el primer impuls ha estat donat⁵. Però cal anotar que aquesta descoberta del Pirineu es va reduir a l'àmbit del Pirineu Central. L'any 1813, el botànic Picot de Lapeyrouse escrivia que a excepció de les valls d'Eina i de Montlluís, que havien estat recorregudes pels botànics de Montpeller, la serralada només havia estat estudiada en els Alts Pirineus⁶. Al vessant sud, la situació també es presenta amb un cert retard. De manera que Josep Comas Galibern, quan l'any 1881 publica la seva guia d'Espanya, es queixa que per tenir una bona guia del lloc que ens interessa s'havia de recórrer -de manera vergonyosa, segons ell- als autors estrangers.

¹ Viatges i ascensions del segle XVIII als Pirineus 1700 J Cassini al Canigó, 1715-19 La Blotière al Pirineu oriental i Roussel a l'occidental, 1739 C F Cassini a l'oriental, 1774 Darcet als Pirineus Centrals, 1775 Guibert viatge als Pirineus, 1780 Palassou i Flamichon recorren els Pirineus, 1782 Picot-Lapeyrouse i Dolomieu visiten els Pirineus centrals, 1784 Dietrich, viatge als Pirineus, 1786-92 Junker i Heredia fan la triangulació del Pirineu espanyol, 1787 Reboul i Vidal visiten el pic de Midi, Ramond fa el primer viatge al Pirineu, 1788 Pasumot viatja pels Pirineus, 1797 Ramond i Picot-Lapeyrouse fan temptatives al Mont Perdut, 1798 La Beaumelle explora el massís del Vignemale, i, finalment, el 1802 Ramond fa l'ascensió del Mont Perdut. (extret de Broc, Numa *Les montagnes vues par les géographes et les naturalistes* Op cit , annex)

² *Cent cinquante ans aux Pyrénées* Toulouse, Bibliothèque Municipale, 1949 Pàg 23

³ *“La valorisation du paysage des montagnes pyrénéennes fut d'abord celle d'un “paysage thérapeutique” qui, à travers les émotions fortes qu'il est capable de communiquer, fournit au spectateur le sentiment sublimé de sa propre existence et lui permet de reprendre possession de lui-même”* (Briffaud, Serge *“Médecins, médecine et découverte des Pyrénées (XVIIe-milieu XIXe siècle)”* in Berdoulay, Vincent *Les Pyrénées, lieux d'interaction des savoirs (XIXe-début XXe s)* Paris, Edt du CTHS, 1995 Especialment pàg, 33 i 42-45)

⁴ *Cent cinquante ans aux Pyrénées* Toulouse, Bibliothèque Municipale, 1949 Pàg 23

⁵ *Cent cinquante ans aux Pyrénées* Op cit Pàg 24-33

⁶ Picot de Lapeyrouse *Histoire abrégée des plantes des Pyrénées, et itinéraire des botanistes dans ces montagnes* Toulouse, Imp de Bellegarrigue, 1813 Pàg VII

Resum:

El Pirineu fou “descobert”, per als catalans, al segle XIX. Aquest massís ofereix la imatge més comuna de la muntanya a Catalunya, fet que no fa altra cosa que subratllar el paper excepcional de la visió protopaisatgística de Montserrat en aquell segle XVI.

També trobem una important diferència cronològica entre la descoberta de la part central del Pirineu francès i el Pirineu oriental. La part coneguda del Pirineu donaria llum a aquella que encara quedava per descobrir i ambdues participarien d'una mateixa imatge nascuda als Alps (que estudiarem més endavant).

4.3 - La representació de Montserrat: els models

Aquest capítol vol mostrar com aparegué el sentiment d'estima per la muntanya de Montserrat i amb quines imatges ho féu. Ens demanem, per tant, els tòpics que els membres de l'élite catalana utilitzaven per comunicar el seu coneixement sobre aquest massís. Més endavant en farem una anàlisi de conjunt per trobar el model general que aquella gent tenia al cap quan representaven aquest massís.

4.3.1 - Els tòpics montserratins

Si la visió de les muntanyes és una qüestió de models, de tòpics, un dels casos més frapants -que no va arribar a institucionalitzar-se, però- seria el de Chantreau. El llibre de Chantreau recull el viatge per Catalunya, fet l'any 1792, d'un enviat per una comissió secreta del Ministeri d'Afers Estrangers francès per visitar les fronteres espanyoles i recollir dades sobre la disposició dels catalans envers el procés revolucionari que es vivia a l'estat veí. En unes cartes que publicà a la fi del segle XVIII, aquest autor mostra molt clarament que el model que tenia a mà per interpretar la nostra muntanya eren les geleres suïsses. Aquesta nota, que aparentment semblaria estrident, ens hauria d'ajudar molt a entendre el conjunt de la partitura. Deia Chantreau:

“Vous vous rappelez les glaciers de la Suisse, où a des hauteurs immenses s'élèvent perpendiculairement des parties de rochers qui, détachés d'une masse énorme, semblent menacer d'une chute prochaine; tel est le Mont-Serrat. Les sommets des rocs suspendus, qui d'abord effrayent, et auxquels l'oeil s'accoutume bientôt, y forment des pilastres irréguliers, des prismes, des cônes, des pyramides, et d'autres figures si bizarres qu'on ne peut leur assigner aucune dénomination. Ces sommets sont blancs, pelés et tristes; mais un peu au-dessous, et dans les ouvertures, il y a de la verdure, et elle y est quelquefois charmante. C'est dans les détours de ces différentes ouvertures que sont situés très-pittoresquement quinze hermitages, habités par de pieux fainéans, qui sont peut-être, dans ce séjour isolé, plus près du bonheur que vous et moi”¹.

Les repercussions epistemològiques i teòriques d'aquesta construcció medial de la realitat són llargues i complexes, però les podríem resumir en una frase del científic Miquel Cuní i Martorell:

“En nostre cap existeix una provisió, un vast depòsit de clixés ab vistas dels payssos qu'havém recorregut, y basta un sol acte de la voluntat per tenir al

¹ Chantreau *Lettres écrites de Barcelonne, a un zélateur de la liberté qui voyage en Allemagne* Paris, Chez Buisson, 1793 Pàg 110

*instant davant de nostra imaginació, lo panorama ab tots los detalls de forma y colorit*¹.

Pel que fa al cas del Montserrat modern, i a grans trets, aquesta provisió de clixés dins del nostre cap mostra dues fases clarament diferenciades: una entre la introducció de l'humanisme i la irrupció de la ciència moderna, i l'altra, a partir d'aquest fet. A un nivell testimonial o simbòlic, podem considerar la visió de Bowles com la frontissa que divideix ambdues etapes, encara que aquest científic d'origen irlandès hagi d'estar més clarament emmarcat dins del segon moment.

En les pàgines que segueixen ens proposem analitzar els tòpics majoritàriament repetits sobre aquesta muntanya, durant l'edat moderna, destacant-ne uns quants, com l'isolament de Montserrat, la seva vegetació, la presència d'aigua o la representació en tant que jardí o ciutat. Un cop fet això, ens demanarem quin model (o models) donaven coherència a tot aquest entrellat i permetien estimar una muntanya que, fins al final de l'edat mitjana, havia estat o ignorada o temuda.

Plantejat el nostre objectiu més immediat, podríem començar per dir que un dels tòpics més repetits durant l'època moderna va ser la posició central de Montserrat en l'espai català. Un altre tema molt interessant, lligat a aquest, és constatar que molts dels autors moderns insisteixen en el fet que la muntanya s'eleva solitària enmig del nostre país: al seu voltant no hi ha altres muntanyes, o bé, quan aquestes hi són, des del cim, es veuen molt més baixes, fins al punt que semblen estar al nivell de la plana. Aquí hauríem de pensar que si tots aquests autors no parlen de les altres muntanyes, no és perquè aquestes físicament no existeixin, sinó perquè no estan dins del seu centre d'interès. Aquest punt és molt clar en comparació al cas del Pirineu, que ja hem analitzat.

Així, Pere de Burgos deia:

*“Y aun que esta montaña esta circuida de otras muchas montañas, empero ella esta exempta, y apartada por si sola, de manera que ninguna otra montaña se junta con ella”*².

També repeteix el mateix Jeroni Jorba, a les acaballes del segle XVI: Montserrat es troba *“(...) in insulam sedens & nulli contiguus, vt Soracte in Italia”*³. Idea que dugué Antonio Yepes a veure-hi una mena de miracle:

*“(...) y el mismo sagrado monte en sí parece milagroso; porque siendo toda la comarca alrededor llana algunas leguas en contorno, poco antes de llegar, a raiz de ella, comienza a empinar y luego se levanta, y encumbra y está a modo de isla, sin tener otros riscos ni peñascos notables que la rodeen”*⁴.

¹ Cuní y Martorell, Miquel “Recorts d'una exploració entomològica en Arbucias” *L'art del Pagès* Barcelona, 1899 Pàg 6

² *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat* Op cit Pàg 1

³ Jorba, Hieronymo de *Descripcion de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* Barcelona, Apud Hubertum Gotardum, 1589 S P

⁴ Yepes, Antonio *Crónica general de la orden de San Benito* Op cit Pàg 172

En el mateix sentit ecosimbòlic, esmentem que la part manuscrita de la crònica de Jeroni Pujades, tot i que abans ha parlat de Sant Llorenç i ha afirmat que és més alt que Montserrat, diu que Montserrat es troba “(...) *sola y esenta de compañía de otros montes*”¹. També Esteban de Corbera la veurà “(...) *tan levantada, y esenta que ninguna de las demas, ni se le arrima, ni se le iguala antes las mas altas estan como tierra llana en su respecto, parece que todas se le humillan*”². Josep Vicente del Olmo³, Juan de Campos⁴, Lluís Montegut⁵, Alvarez de Colmenar⁶, Serra i Postius⁷ o Enrique Flórez⁸ repeteixen el mateix tòpic.

Per a aquells escriptors, ni Sant Llorenç, ni el Montseny no fan ombra a Montserrat, malgrat que el mateix Montseny sigui gairebé cinc-cents metres més alt que la muntanya montserratina⁹. Aquí trobem un exemple molt clar de com la representació medialment construïda pot arribar a distorsionar les percepcions existents, sobretot si aquestes són una mica ambigües. A nivell individual, hauríem d'acceptar que la visió d'ambdós massissos, sense la utilització d'instruments de mesura precisos com el baròmetre, no permetia distingir quina de les muntanyes era la més alta. Aquesta percepció “ambigua” adquiria certesa a partir de les representacions socialment (medialment) construïdes, les quals donaven la relació exacta i l'escala pertinent per “captar” la “realitat”. També podríem pensar que, a nivell social, Montserrat, per a aquella élite, estava sola perquè les altres muntanyes no existien: encara no havien estat “descobertes” i quasi no havien sortit de l'indicible.

Un altre tòpic sobre Montserrat, molt repetit, és la seva visió en tant que jardí. Així Diego Cuelvis, a la fi del segle XVI, deia que “*Es cosa maravillosa ver entre estos riscos y piedras las frescuras y arboledas que hay, que no parecen sino unos jardines muy compuestos*”¹⁰. I és que un dels models que es disposava per estimar algunes muntanyes era el del jardí (vegeu 3.2). Tal com Cuelvis havia fet anteriorment, al segle XVII Gregorio de Argaiz parla del camí que duu a Sant Jeroni com d'un “*apacible jardin*”¹¹ i la imatge del jardí és àmpliament emprada per Juan de Campos¹². Al XVIII Serra i Postius insistirà en el fet que, malgrat la manca d'aigua a la part superior, “(...) *està todo el Monte hecho un jardin (...)*”¹³. Més a prop de nosaltres Grau i Solà¹, Francesc de P. Crusellas², el

¹ *Cronica universal del Principado de Cataluña* Op cit Llibre XII cap XIV Pàg 366

² Corbera, E de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 55

³ Olmo, Joseph Vicente del *Nueva descripción del Orbe de la tierra* Op cit Pàg 459

⁴ “() *y aunque esta escelsitud de rocas, y peñas milagrosas, por el asiento, y compostura dellas, està rodeada de otras montañas, ninguna se le llega ni arrima, y ella esta porsí (sic) sola, exempta, y como señora de las otras, a quien estan mirando tan humildes, y llanas, que lo parecen desde estas cumbres, aunque son altas, y de mucha aspereza*” (Campos, Juan de *Descripción general de la montaña de Montserrat, y descubrimiento de la Imagen de Nuestra Señora Dedicada al Illmo Señor Don Diego Escolano Obispo de Mallorca, del Consejo de su Magestad* Mallorca, Imp Vidua Piza, 1657 Pàg 1)

⁵ Montegut, Loüis *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit Pàg 1

⁶ Alvarez de Colmenar, Juan *Les delices de l'Espagne & du Portugal* Op cit Pàg 605

⁷ Serra y Postius, Pedro *Epitome histórico* Op cit Pàg 1

⁸ “() *y a vista del que venga de allí a Lerida, se eleva sobre las cumbres circunstantes Monserrate, desprendido de todos los montes del contorno () y presidiendo a todos, pues aunque altos aparecen muy humillados, vistos desde la sagrada montaña de la Virgen*” (Flórez, Henrique *España sagrada* Op cit Pàg 36)

⁹ El cim de Sant Jeroni arriba a 1224 m, mentre les Agudes mesura 1706 m i el Matagalls 1697 Anotem que el cim de la Mola de Sant Llorenç arriba als 1104 m

¹⁰ Farnelli, A “Poesía del Montserrat” Op cit Pàg 125

¹¹ “() *mirado por una parte, es un pardo, y pelado risco, por otra parte parece un jardin, y bosque frondoso, lleno de arboles, de yervas olorosas, y diversas flores, de que se forman sus eras, a cuyo riego acudido su Autor, y despues el arte, con diversidad de fuentes, y cisternas, que ayudan a lo vegetativo de las plantas*” (Argaiz G de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 1 Vegeu també Pàg 284)

¹² Campos, J de *Descripción general* Op cit pàg 2

¹³ Serra y Postius, P *Epitome histórico* Op cit Pàg 8

Diccionario geográfico universal de 1832 i altres autors insistiran igualment en el mateix tema. Fins i tot el segle XX ens sorprèn amb un Montserrat convertit en un jardí en totes les estacions de l'any. Estem davant de la guia que va publicar l'any 1909 la *Revista Montserratina*, obra que es dedica a recordar la fertilitat i l'abundància de flors i plantes que presenta el massís i que repeteix la frase del pare Figuerola: “*Que aquí, como es María la hortelana, medran las plantas sin la industria humana*”³.

Aquesta idea de la verdor causada per una vegetació exuberant era comprensible per als autors que en el seu discurs afirmaven que la muntanya era rica en aigües, però, per als qui no havien tingut aquesta precaució, la vegetació es convertia en una mena de problema, perquè si s'havia dit que hi havia poca aigua o que aquesta s'infiltrava ràpidament cap al subsòl, llavors no es podia explicar l'exuberància vegetal que el massís lluïa. En aquest punt hem de remarcar que Miquel Muntadas, que coneixia el monestir i els rodals per ser-ne l'abat, era conscient que,

*“En ella no se ven deliciosas cascadas, ni murmullan los riachuelos, ni serpentean entre las matas las humildes, cristalinas y frescas aguas; en ella no hay aquellas tierras que allá en sus profundidades tienen grandes depósitos de sales y demás principios vitales; y sin embargo de que todo parece que se conjura contra la vegetacion, vemos en ella árboles seculares y de toda clase de plantas y yerbas, y con una lozanía peculiar de campiñas y prados de otras regiones, climas y condiciones... Pues que es esto?”*⁴.

Evidentment la resposta, repetint una poesia que acabem de citar, és que en aquesta muntanya, Maria n'és l'hortolana. Aquests breus mots introductoris ens han de dur a parlar de la natura ecosimbòlica de les plantes montserratines. Perquè el fet que hi hagués tants vegetals i tan diversos era una qüestió estranya a la qual calia trobar alguna explicació i, com hem vist més enrere que passava a nivell general, aquesta explicació es trobava en un altre lloc.

4. 3. 2 - La natura ecosimbòlica de les plantes

D'entrada, indiquem que la presència de plantes -moltes, agradables o/i útils - al massís de Montserrat és un altre dels tòpics més repetits pels representants de l'élite que estem estudiant. Si comencem el nostre repàs per Jeroni Pau, veurem que en aquell segle XV la muntanya ja es “*caracteritza*” pels oms frondosos, freixes i altres arbres. Si al segle XIX un poeta podrà rimar que a Montserrat és Maria l'hortolana, en aquells inicis del

¹ Grau i Solá *Sucúntia reseña del antiguo templo de Monserrate* Op cit Pàg 5

² “*Sin agua, sin semilla, y suelo poco./ Árboles, plantas, hierbas, matas, flores./ Las peñas visten de contento loco./ Sin que el Agosto ofenda á sus verdores / Milagro es todo cuanto en ella toco./ Obras son de los cielos sus primores./ Que aquí, como es María la hortelana./ Medran las plantas sin industria humana*” (Crusellas, F de P *Nueva historia del santuario y monasterio de nuestra Señora de Montserrat* Op cit Pàg 18)

³ *Guia histórico-descriptiva del peregrino en Montserrat con dos planos en colores y gran número de grabados* Op cit Pàg 3

⁴ Muntadas, M *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir* Op cit. Pàg 20

Renaixement a casa nostra, Jeroni Pau ja nota que la natura o el creador del món pretenia mostrar a través seu “(...) *no sé quina mena d'esperit sagrat (...)*”¹.

Després d'ell, Pere de Burgos s'admira de la fertilitat de la muntanya, per contrast amb el fet de ser tota roca². També al segle XVI, el teòleg Alonso de Villegas, malgrat l'aspror de la muntanya, veu natural que hi hagi arbres i flors enmig de les penyes:

*“Su aspereza â los que la miran de lexos es grande: y por ser toda peñas, y riscos ay arboles de lindas frutas, y hiervas de olorosas flores”*³.

A la fi del segle XVII Esteban de Corbera dirà allò que ja hem vist de la “*fertilidad y hermosura*” de Catalunya, afegint que aquesta està tan poblada d'arbres que podria ser considerada una floresta, car les flors neixen en grans quantitats a les muntanyes més pelades⁴. Per a Corbera, Montserrat,

*“De lexos parece toda ella no solo inhabitable pero inaçessible, y es tal su fabrica maravillosa que la mayor soledad de aquellos riscos, y peñascos alegre, y consuela con su vista, y levanta el coraçon a alabar a Dios. Las peñas mas secas, y peladas estan llenas de varios arboles de yervas saludables, y de flores hermosissimas. Estâ falta de fuentes pero ay algunas concavidades, y cuevas, dentro de las quales se oye una gran rumor de las aguas que corren, y estas deven de humedeçer tantas plantas, pues no tienen otro beneficio que el Cielo, y la naturaleza. Estos son los jardineros que la cultivan”*⁵.

Aquest fet, que nosaltres podem englobar dins del que hem qualificat de meravellós -que passava a Catalunya en general, en opinió de Corbera⁶-, tenia un escenari especialment reconegut: Montserrat. D'aquesta manera, el manuscrit de Jeroni Pujades diu que,

“Lo que mas admira es, que siendo tan áspera y llena de peñascos, nacen entre ellos mil variedades de flores y silvestres clavelinos, violetas y narcisos, y entre las apesgadas rocas odoríferas y saludables yerbas; apacibles plantas, haciendo â toda aquella montaña un grandioso jardin ó deleitable y fresca floresta. No solamente se halla esto en los lugares bajos y profundos valles donde se descubre alguna poca de tierra; mas tambien

¹ Pau, Jeroni *Obres* Op cit.

² “() *ca todos aquellos asperos peñascos estan formidos de frescos, y deleytables arboles, y de muy hermosas y olorosas yervas, y flores de diversos colores y maneras, que a la vista de todos no parecen sino unos muy compuestos y adornados jardines, y muy deleytables florestas. Y no solo se hazen estas arboledas en los lugares a donde hay un poco de tierra, mas hallaran en muchas partes en las peñas, y riscos puros, y sin tierra muy viciosos arboles, y yervas y mas es esto de maravillar por no haver fuentes en esta montaña, sino es algunas de muy poca agua y que quasi vienen a faltar en tiempo de secada”* (*Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat* Op cit Pàg 1)

³ Villegas, Alonso de *Flos sanctorum y historia general en que se escribe la vida de la Virgen Santissima, Madre de Dios, y Señora Nuestra* Barcelona, Imp de Vicente Sunà, 1691 Pàg 141 Segons Bulbena hi ha edicions del segle XVI

⁴ “*Muchas montañas de Cataluña estan llenas de yervas medicinales, con virtudes peregrinas provechosas para la salud. Algunas muy saludables que en otras partes faltan, en esta sobran”* “*La templança de Cataluña se manifiesta en las flores odoríferas que produze. Algunos montes estan llenos dellas hermosissimas a la vista, y de admirable suavidad, y fragancia”* Llavors parla de les flors i dels camps que semblen jardins de flors (Corbera, Esteban de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 62)

⁵ Corbera, E de *Cataluña ilustrada* Op cit, Pàg 55

⁶ També parla de les plantes, però a nivell de tot Catalunya, Marcillo, M *Crisi de Cataluña* Op cit.

de las macisas y apretadas breñas salen diferentes colores de margaritas, mosquetas y estendidas hiedras que con sus largos brazos ciñen estrechamente á las encumbradas y altas peñas. Acrecienta la admiracion el ver que se crie tanta belleza en un monte que desde la mitad hasta la cumbre no tiene fuentes abundantes, sino pequeñas y de muy poco caudal para entretener la frescura; porque en algunas de ellas en verano vienen á disminuir sus manantiales, y aun en tiempo seco del total faltan. Esto es muy cierto, y así me espanto de que el Mtro. Diago la describa por tierra regalada de muy cristalinas y frescas fuentes. Sino es que lo entienda como el Mtro. Yepes de las que manan en su alrededor; desde donde, como diré presto, corren diferentes arroyuelos y riberas que despues de haber fertilizado y dado abundancia á lo bajo de la montaña, recreando la vista y el cuerpo de los cansados caminantes, acrecientan el caudal del rio Llobregat. Es verdad que en algunas partes de lo alto se descubren algunas venas de aguas, que se escurren dando señal de que entre las profundidades de las peñas debe haber algunas estancadas ó encharcadas aguas, que cuando abundan por lluvias se desaguan entre aquellos riscos como por canales. No pudiendo desaguar del todo se embeben y sabullen entre las mismas entrañas del sacro monte: esto entretiene el verdor de las plantas y el fresco de la tierra”¹.

Pujades ha introduït dos temes que ens interessa tractar més profundament. D’una banda, la qüestió de l’aigua que embelleix l’indret, sobre al qual revindrem més endavant. De l’altra, aquest cronista ha dit que hi ha diversos autors que parlen de Montserrat, els quals ja veiem que han esdevingut referències quasi obligades per a tothom. Avui dia sabem que, com deia Yepes, en general aquests autors,

“Todos ellos dicen que están llenos de hierbas provechosas y medicinales, y el mismo aire que corre es puro y saludable, que no quiso la naturaleza que en esta sagrada montaña hubiese cosa baldía y por de más; toda ella es alegre, toda apacible, toda vistosa, toda de provechos (...)”².

De manera que, a principi del segle XVII, els “autors” havien donat per establerta l’exuberància vegetal i floral del massís de Montserrat. Això es veu clarament en el llibre de Francisco de Diago³, que parla de Montserrat en termes d’una muntanya,

“(...) regalada de las aguas de muchas christalinas fuentes: ennoblecida de abundancia de yervas medicinales: privilegiada entre todas las montañas del Orbe con los peñascos, riscos, y escollos tan vistosos y señalados de que esta ceñida y quajada su espacioso circuyto de onze mil passos (...)”⁴.

¹ *Cronica universal del Principado de Cataluña* Op cit Llibre XII cap XIV Pàg 367.

² Yepes, Antonio *Crónica general de la orden de San Benito* Op cit. Pàg 172.

³ Francisco Diago era membre de l’orde dels predicadors, lector de teologia del convent de santa Caterina de Barcelona i *Calificador* del tribunal de la Inquisició de Barcelona.

⁴ Diago, Francisco de *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona* Barcelona, casa Sebastian de Cormellas, 1603. Pàg 69

Per fer un pas endavant, anotem que, a la fi de segle XVII, Roig i Jalpí puntualitzava que les herbes que es trobaven a Montserrat eren de tipus medicinal. A més, en donava alguns noms, com ja havia fet Pujades:

“En tiempo de Primavera se hallan infinitas hiervas medicinales, romeros, arrayanes, tomillos, espliego, y otras varias especias: retamas, otras flores odoríferas cuyo olor suavissimo recrea el olfato, como su hermosa vista”¹.

En general, utilitat i bellesa donen sentit a aquestes flors. Fins i tot Lluís Montegut dirà que formen un *parterre* molt ben entretingut:

“Ces rochers sont couverts d'une infinité de fleurs, qui peuvent disputer pour la beauté avec celles des parterres les mieux cultivées; & ce qu'on aura de la peine a se persuader, c'est que malgré la dureté du rocher, & l'injure des saisons, elles se conservent toujours dans leur éclat & ne se flétrissent point de toute l'année. Celles que l'on y remarque le plus communément sont l'oeillet simple, l'aiglantine & la violette”.

“Une infinité d'arbres d'une frosseur surprenante sortent des fentes de ces roches, quoiqu'il n'y paroisse point de terre ni d'humeur; mais les plus gros chênes naissent dans ces lieux si secs, & l'on en voit une grande quantité, non-seulement au bas de la montagne, mais même sur les plus hautes pointes des rochers: ces arbres conservent leur verdure toute l'année, de sorte qu'il semble que le Maître de la nature ait répandu une benediction particuliere sur cette montagne en faveur de la Sainte Vierge qui y est honorée de tous les fidelles”².

Serra i Postius, recordem-ho, explicava que, malgrat la manca d'aigua a la part superior de la muntanya, “(...) està todo el Monte hecho un jardin (...)”³. El *Compendio historial* parlarà de “(...) la amenidad frondosa de tanta variedad (passa de 500) de plantas medicinales, y de arboles muy robustos, que hermosa, y deliciosamente le visten”⁴. Per al seu anònim autor, la natura va donar poders a aquesta muntanya “(...) haziendo en èlla, y por èlla las mayores maravillas, y obrando los mas maravillosos prodigios”⁵. Idea molt semblant a la que havia defensat el pare Camós en el seu *Jardín de María*:

“(...) sossiega mucho a quien habita en ellos, el ver tan grande concierto, y orden en sus caminos: y en descubrir tanta diversidad de flores. Con esto se alegra la vista, y pregonando todo quanto tienen maravilla: dexa llenos [d]e devocion, a quien con atencion les mira”⁶.

¹ Roig y Jalpí, Juan Gaspar: *Epitome historico de la muy ilustre ciudad de Manresa* Op cit. Pàg. 77.

² Montegut, L.: *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit. Pàg. 2-3.

³ Serra i Postius, P.: *Epitome histórico*. Op cit. Pàg. 10

⁴ Anònim: *Compendio historial*. Op. cit. Pàg. 2.

⁵ Anònim: *Compendio historial*. Op. cit. Pàg. 3

⁶ Camós, Narciso: *Jardín de María plantado en el principado de Cataluña Enriquecido con muchas imagenes de esta Celestial Señora; que como Plantas Divinas descubrió en él milagrosamente el Cielo, y adornado con tanta muchedumbre de Templos, y Capillas dedicada a su Santissimo Nombre, que son entre todas mil treinta y tres*. Girona, 1772.

Tampoc Enrique Flórez no hi veurà sinó un,

*“primor de soberano Artifice, que sembró de multitud de bosques, la montaña, haciendo brotar arboles sobre las mismas peñas, y el suelo está bordado de flores, y variedad de hiervas siempre verdes”*¹.

Sobre aquest tema, una qüestió interessant de retenir és que el nombre de plantes que viuen en aquest llit ecològic va anar augmentant a mesura que passava el temps. Hem vist que de primer no se n'esmenta cap de forma concreta, després només es parla d'unes quantes que s'identifiquen. Doncs bé, si el *Compendio* diu que hi ha més de cinc-centes plantes, Guillaume Bowles parlarà de més de 200 espècies d'arbres, arbustos i plantes, que desapareixen a mida que es va guanyant altura². El *Diccionario geográfico-estadístico* (1827) de Sebastián de Miñano³ parla igualment de més de dues-centes espècies. Mig segle més tard, l'*Album pintoresch-monumental* seguirà parlant de la vegetació esplèndida, espontània i variada que hi creix⁴.

El gran salt qualitatiu es troba en obres com la *Guía diamante* de García del Real, el viatge de Swinburne⁵ o la *Guía* de Richard Ford⁶:

*“Vue de loin la montagne parait très aride, cependant elle renferme plus de cinq cent espèces de plantes salutaires, dont plusieurs médicinales (...) Il n'y a ni trou ni ouverture où il ne pousse quelque arbuste ou quelque plante, c'est que l'air dans cette montagne produit en abondance les germes de la vie et de la santé”*⁷.

La *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* (vers 1896) parla de més de vuit-centes plantes diferents⁸, mentre la *Guía López* eleva el nombre per sobre de 820⁹. I és que ja se sap, Maria n'és l'hortolana! Tot plegat fa la impressió que siguem davant d'una carrera imparabile, a veure qui la diu més gran. Però aquesta carrera havia de tenir la seva fi. L'any 1904 el botànic Joan Cadevall¹⁰ publicava un treball sobre les plantes d'existència dubtosa en què afirmava que s'havien descrit en aquest massís un conjunt d'espècies que en realitat no hi vivien. Cadevall, un cop que ha visitat Montserrat i després de més de trenta anys de recórrer les muntanyes dels rodals, parla d'un total de 256 espècies dubtoses. Tot això sense tenir en compte una sèrie d'altres plantes que, per les seves condicions ecològiques, mai no hi haurien pogut viure, estudi aquest que deixa com

¹ Florez, H *España sagrada* Op cit Pàg 37

² Bowles, Guillaume *Introduction a l'histoire naturelle et a la géographie physique de l'Espagne* Op cit 402

³ Miñano, Sebastián de *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, dedicado al Rey nuestro señor* Madrid, Imp de Pierart-peralta, 1827

⁴ ACEC *Album pintoresch-monumental de Catalunya* Op cit Pàg 6

⁵ “The apothecary of the house has a list of four hundred and thirty-seven species of plants, and forty of trees” (Swinburne, Henry *Picturesque tour through Spain* London, W Sharpe, 1823 Pàg 39 Hi ha edicions de 1779 El viatge va fer-se entre 1775-1776)

⁶ Ford, Richard *Manual para viajeros por Cataluña y lectores en casa* Madrid, Ediciones Turner, 1983 Pàg 75 Parla també de més de cinc-centes espècies

⁷ García del Real, L *Montserrat Guía Diamante* Op cit Pàg 216

⁸ P S *Reseña histórica para un Album de vistas de Montserrat* Op cit Pàg. 4

⁹ *Guía de España y Portugal* Barcelona, E López, 1898 (Guías López)

¹⁰ Cadevall y Diars, Juan *Plantas citadas en Montserrat de existencia dudosa* Saragossa, Manano Escar, tipógrafo, 1904 (Memoria publicada en el *Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales*)

a objecte d'un altre petit treball. Amb tot, però, volem remarcar el fet que actualment s'accepten com a pròpies de la regió més d'un miler d'espècies¹. Ara bé, això no vol dir que la seva importància es degués al seu nombre, sinó a una altra cosa.

Si volem saber una mica més sobre aquest tema, haurem d'indicar que les plantes, de molt antic, han tingut poders terapèutics reals o suposats, i virtuts estètiques més o menys reconegudes. Però en el cas de Montserrat, aquesta insistència sobre les plantes, el seu nombre i diversitat i l'aparença enjardinada del massís, bé val que ens hi aturem encara un bon moment. La primera parada la farem un altre cop acompanyats de Lluís Montegut.

4. 3. 3 - El mite culte de l'origen de Montserrat

En la seva obra dedicada a Montserrat, Montegut va escriure dues pàgines essencials que va titular "Réflexion sur la description du Mont-Serrat". En elles llegim que,

"Ce qui nous en paroît est, qu'ordinairement Dieu a donné la préférence aux lieux élevez, qu'il a voulu operer ses plus grands Mysteres, & les faire servir comme des degrez pour nous approcher de lui (...). Il semble que cette portion de l'Univers qui s'éleve & s'approche du Ciel, nous doit servir d'exemple pour élever nos coeurs de ce côté là, où est notre veritable patrie, & que comme l'air y est plus pur que dans les lieux enfonsez, nous y devons chercher la pureté du corps & de l'ame qui nous est necessaire pour nous conduire vers Dieu".

"Il semble que les Payens ont eu quelque connoissance de ces veritez, lorsqu'ils on feint le temple de la vertu sur une haute montagne où l'on grimpe au travers des précipices avec beaucoup de difficulté, quoiqu'il semble que leur emploi devoit demander un accès plus facile; tant il est vrai que l'on ne trouve les grandes & belles choses que sur les lieux élevez. C'est pour cela que le Mont-Serrat est couvert de belles fleurs: & si se rochers sont le simbole de la penitence & de la mortification, l'odeur & la beauté de ces rares plantes qui croissent au milieu de ce desert, nous marquent l'excellence des vertus & des bones oeuvres qu'elles produisent; mais toutes ces idées de grandeur & d'élevation se doivent associer avec l'humilité qui est le fondement du Christianisme, aussi la providence de Dieu y fait reverer l'Image de la sainte Vierge qui n'est que de bois, pour nous faire souvenir que ce n'est que par la bassesse & l'infirmité que l'on peut s'élever a la possession de la gloire. C'est un mélange bien difficile; mais qui se trouve heureusement accompli sur le Mont-Serrat, où l'on voit d'un côté la fragilité & le néant de la creature figuré par l'Image de bois, & de l'autre les grandeurs où l'humilité a élevé la sainte Vierge par les prodiges & les miracles qu'elle y opere tous les jours par le pouvoir & le credit que ses prieres ont auprès de son fils, c'est le plan general de ce

¹ Segons Josep Nuet i Josep M Panareda, "El nombre d'espècies espontànies que hem pogut comprovar que es fan o que s'han trobat a Montserrat és de 1 042. Si a aquest nombre, hi afegim les plantes de categoria inferior a l'espècie, la xifra puja a 1 149 plantes" (Nuet Badia, J & Panareda, J M. *Flora de Montserrat* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991-1993 Vol 3, pàg 147). Volem agrair al senyor Josep Nuet aquesta informació

saint Lieu, où Dieu a voulu confondre la vanité du monde & du siècle, y faisant voir la sainte Mere sous une figure humiliante pour la recompenser aussi-tôt d'un nombre infini de graces & de benedictions, avec des marques le plus éclatantes de gloire & de grandeur”¹.

Per a Montegut, les muntanyes són llocs de contacte amb la divinitat -tal com havien entès els pagans- i és per aquesta mateixa raó que Montserrat és plena de plantes agradables. Ara bé, ¿d'on treu Montserrat aquest sentiment sagrat? Doncs, diu Montegut, del fet que aquest massís és el símbol de la penitència i de la mortificació de Jesucrist. Per a ell, i per molts altres autors de la seva època, Montserrat és una muntanya agradable, alhora que un indret sant; una muntanya feta a imatge de llocs sagrats profundament arrelats a la cultura occidental que després estudiarem. Només hem de veure com el seu nom li ve del fet que,

“(...) perdió la forma, y entereza que Dios le avia dado quando le criò sin quebrantamiento alguno, y desde aquel no imaginado accidente, quedò desfigurado, y hecho trozos”².

Montserrat havia estat criada lletja com les altres muntanyes, però arran del sentiment que va mostrar en el moment de la mort de Jesús al Gòlgota,

“Quedò el cuerpo deste monte peregrino, y extraño por extremo, diferente del rostro que antes tenia; pero no deteriorado, sino mejorado mucho, y fue como morir feo, para resucitar hermoso; que parece quiso el Padre Eterno vestir sus desnudezes en premio al sentimiento que mostrò en la muerte de su Hijo, con sobrepuestas galas que no tuvo, ni le dieron en su primera condicion; porque si antes a los que le miravan se mostrava tan aspero, que aun habitarlo los animales fieros, se juzgava por dificultoso, quanto mas lo seria para los hombre, que son Politicos, y sociales? Assi pues aora examinada la calidad de las peñas, se halla que son jaspes, y que con poco cuidado se topa con lo fino, y el marmol negro se descubre a las raizes, y faldas de la montaña. Las cumbres en lo alto se rematan al modo, y forma de piramides; y puede con ella Cataluña hacer callar a las de Egipto (...) porque estàn en tal compostura, y disposion, que parecen caños de organos, guardando sus altos, y baxos, y a los que la miran desde lexos, parece una fortissima Ciudad rodeada de grandes torreones, y valuartes, formados de ducientas peñas, tan cortadas, y rompidas unas de otras, como si las huvieran abierto, y dividido con otros tantos militares petardos, en cuyas aberturas con poca tierra se crian flores diferentes, yervas medicinales, y muchos robustos robles, que buscando el alimento, de que necessitan para conservar la vida vegetativa, rompen las peñas, añadiendo a las cisuras milagrosas que he dicho, las que sabe hazer la naturaleza por si sola, con que queda dividio de los otros montes”³.

¹ Montegut, L. *Histoire de Notre-Dame du Mont-Serrat* Op cit Pàg- 16-17

² Argaz, G de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 3

³ Argaz, G de *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 3

En aquest text, Argaiz conjumina l'explicació bíblica amb les lleis científiques per explicar la morfologia de la serralada. Un altra opinió en el mateix sentit és la d'Enrique Flórez:

“Para esto formó Dios la estrechura de esta maravillosa obra con tan raro artificio, tal orden y concierto, que unos riscos dejan lugar para subir a otros, interponiendose algunos para gozar de todos, y finalmente con auxilios del arte se llega hasta la cumbre, no sin fatiga, pero tambien con recreo: porque sobre la maravillosa vista de la tierra (donde las montañas parecen como valles) hallan en los mismos riscos otro primor del soberano Artifice, que sembró de multitud de bosques, la montaña, haciendo brotar arboles sobre las mismas peñas, y el suelo está bordado de flores, y variedad de hiervas siempre verdes. Aparecen los riscos, como divididos con sierra, y por eso le llaman Monteserrado, ò Monserrate”¹.

Miquel Muntadas també era molt clar en aquest tema: les teories científiques no estaven en contradicció amb la llegenda etiològica sobre de la formació i la morfologia de la muntanya:

“No contradiciendo por consiguiente estas teorías ni á la ciencia, ni á la historia, y enalteciendo por otra parte nuestras creencias religiosas, confesemos franca y abiertamente, dicen: Que la Montaña de Montserrat debe su forma actual al terremoto y demás fenómenos que contra ó sobre todas las leyes de la naturaleza sufrió el mundo al espirar Jesucristo en el Calvario”.

“Confesémoslo franca y abiertamente: Montserrat ha llorado el deicidio, y su dolor ha partido sus rocas”².

De manera que els viatgers i els científics acabaven alabant Déu en veure que en aquesta muntanya, que semblaria estèril, hi havia tants arbres i plantes, perquè “(...) aquí hay algo mas que la naturaleza (...)”. Montserrat adquireix ben clarament la categoria d'ecosímbol, una construcció social i física -és a dir, medial- que serviria per recordar fets importants: com diu un sonet que fa al·lusió a la divisió de les penyes de Montserrat durant la mort de Crist, escrit per Antoni d'Armengol i d'Aymerich, baró de Rocafort i acadèmic de l'Acadèmia de Barcelona:

*“Vemos de Monserrate la Sagrada
Montaña, al golpe cruel estremecida,
Aun oy en tanta Roca dividida,
Para eterna memoria acreditada”³.*

¹ Florez, H *España sagrada* Op cit Pàg 37

² Muntadas, M *Montserrat, su pasado, su presente y su porvenir* Op cit. Pàg, 17 i 18

³ Citat per Serra y Postius, Pedro *Epítome histórico* Op cit SP

En aquesta muntanya es veu i recorda constantment la mà de Déu perquè, segons els autors que estem estudiant, no s'hi donen les condicions adients per al creixement de la vegetació. Però, amb tot, aquesta hi és abundant: de manera que, davant la manca d'explicacions a aquesta diversitat floral i vegetal, les plantes aromàtiques i ornamentals hauran extret les seves característiques d'algun fet sobrenatural. Possiblement ho són mercès a la gràcia de Maria. En aquest context, les plantes de Montserrat mereixen un estatus a part i esdevenen emissàries dels poders sagrats del cel. Perquè els autors s'acorden a considerar que,

*“Exceden los favores que allí comunica al Cielo, a la muchedumbre de saludables plantas que adornan su distrito. Este es el sitio donde la fe alcanza quanto conviene a quien pide, donde la Reyna de los Angeles a correspondencia de afectuosos cultos dispensa el consuelo para todos los trabajos (...)”*¹.

Aquesta idea arriba fins al segle XIX: la *Guia de Montserrat* de Víctor Balaguer inclou un anunci de les *Pildoras de Montserrat*, unes pastilles que aprofitaven les virtuts de les plantes montserratines, segons l'empresa anunciant, el laboratori del doctor Joaquim Font i Farrés especialment pensat per estudiar i analitzar les plantes de Montserrat. Després de deu anys de treballs, les curacions són extraordinàries. Diu l'anunci:

“La popularidad que en todas partes tienen los medicamentos del Montserrat, de este monte catalan, sagrado por su destino, maravilloso por su forma y altamente importante para la salud del género humano, recomendados por tantos facultativos como á remedios seguros y eficaces para combatir con seguridad tantísimas enfermedades, y su grande consumo por otra parte, es el testimonio mas elocuente del aprecio que el público les dispensa”.

Aquest text el signa el mateix Font i Ferrés, metge que no troba el perquè aquestes plantes curen, a menys que l'explicació sigui que,

*“(...) las plantas aromáticas que vegetan y florecen en el Montserrat tienen una virtud especial, un verdadero quid divinum, muy en armonía con el privilegiado destino que el dedo de Dios señaló á aquellas fragosidades portentosas que acercan la tierra al cielo, sublimando la piedad del alma y restituyendo la salud al cuerpo”*².

Fins ara ja hem analitzat el discurs que explicava que la morfologia de Montserrat era agradable i que intentava trobar-hi explicacions. Remarquem aquest fet: que Montserrat era agradable, perquè és històricament molt excepcional per a aquell moment històric. A més, el massís era cobert per plantes profitoses o amb virtuts estètiques que també treien els seus valors de la relació directa amb la divinitat. Evidentment, aquest

¹ Corbera, E de *Cataluña ilustrada* Op cit Pàg 436

² L'anunci es troba en Balaguer, Víctor *Guia de Montserrat y de sus cuevas* Barcelona, Imp Nueva, de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1857 Pàg 181-188

discurs era potenciat, o si més no cregut a fe cega, pels membres de la clerecia, els quals no s'estaven de qualificar aquest indret com un lloc agradable, com veurem. Més endavant també ens haurem de preguntar perquè això era d'aquesta manera. Però de moment hem de continuar fent via pel camí que més enrere hem insinuat de l'aigua com a element protopaisatgístic.

4. 3. 4 - L'aigua com a element protopaisatgístic

En diferents indrets al llarg del nostre repàs de la representació de Montserrat ja ha anat sortint la potencialitat paisatgística de l'aigua. L'aigua verdeja les plantes que fan esdevenir bella la muntanya, però l'aigua de per si també és agradable. En aquest sentit el tema ja estava en Jeroni Pau quan deia que Montserrat era regada per salts d'aigua. També Francisco de Diago presentava la muntanya en qüestió com “(...) *regalada de las aguas de muchas christalinas fuentes (...)*”¹. Remarquem que són moltes les cites que parlen de l'aigua de Montserrat, unes afirmant que n'és rica; les altres dient que, d'aigua, n'hi ha poca, a no ser en el subsòl. Tantes que un viatger estranger, Henry Swinburne, a la darrereria del segle XVIII, amarat de llegir els autors que parlen en aquests termes, en arribar a la muntanya s'adona que no hi ha grans bèsties a causa de la manca d'aigua i que, a més,

“(...) *this [l'aigua] in summer is a terrible inconvenience, and gives the lye to the florid descriptions I have read of the purling streams and beautiful cascades tumbling down on every side from the broken rocks*”².

L'aigua, doncs, no era tanta com alguns havien dit i no podia donar lloc a grans cascades. Aquest tema és molt important perquè, a nivell general, aquest compost d'oxigen i hidrogen en estat líquid era un dels elements més importants del sentiment paisatgístic, no tant perquè fes verdejar el medi ambient, sinó que en ella mateixa, l'aigua potenciava l'estima per certs indrets naturals, especialment si era una aigua que es trobava en moviment. En aquest sentit, Antonio Yepes deia que els rierols que queien de la muntanya de Montserrat augmentaven el cabal del Llobregat després d'haver “*recreado la vista*”³ dels peregrins. Per a Pujades l'exuberància de la vegetació cridava l'atenció pel fet que no hi havia aigua a la muntanya i, seguint Yepes, afirmava que corrien diferents rierols a la part inferior de la muntanya que,

“(...) *despues de haber fertilizado y dado abundancia á lo bajo de la montaña, recreando la vista y el cuerpo de los cansados caminantes, acrecientan el caudal del rio Llobregat*”⁴.

En aquest context, Serra i Postius sentirà “*gusto á la vista*” i “*horrores al oído*” només de veure els salts d'aigua que es despenyen pel torrent de Santa Maria en dies de

¹ Diago, F de *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona* Op cit. Pàg. 69

² Swinburne, Henry *Travels through Spain, in the year 1775 and 1776 In wich several monuments of roman and moorish architecture are illustrated by accurate drawings taken on the spot* Londres, P Elmsly, 1779 Pàg 59

³ Yepes, A *Crónica general de la orden de San Benito* Op cit Pàg 172

⁴ *Cronica universal del Principado de Cataluña* Op cit. Llibre XII cap XIV Pàg 367

pluja¹. Els mateixos salts que presentaven “(...) *el golpe de vista mas seductor y pintoresco que darse pueda*” a Víctor Balaguer².

Com hem vist, el tema de la vegetació és indestriable del de l'aigua tot i que és cert que l'aigua en ella mateixa és un dels elements paisatgístics per excel·lència. Anotem que també fou un dels primers històricament parlant. Fins al punt que el no massa paisatgista Francisco de Zamora trobarà al llarg d'una de les seves sortides una cascada d'aigua “*graciosa*” i un saltant “(...) *que forma un objeto agradable*”³. D'aquesta manera, al costat dels seus interessos com a gestor de l'estat, Zamora demanarà en el seu qüestionari si en els pobles enquestats hi ha “(...) *despeñaderos profundos o montes de grandes cortaduras naturales, caídas de agua, hermosos puntos de vista, y otras cosas dignas de verse*”⁴. Els salts d'aigua eren per a Zamora una de les coses dignes de veure's. Cal deixar clar, però, que aquesta és l'única preocupació d'ordre protopaisatgístic que surt en la seva enquesta. No oblidem que som a la fi del segle XVIII i que els models que feien agradables les muntanyes anaven per altres camins que, dit de passada, eren més acceptats de tothom.

Per entendre aquests models hem de dir que, d'altra banda, la descripció de Montserrat acostumava a acompanyar-se generalment de la representació del massís en tant que ciutat o murada, un altre tòpic que ens interessa desenvolupar i que, aparentment, tenia poca relació amb els que hem vist fins ara. Però, amb tot, la relació era clara i important, com veurem més endavant.

4. 3. 5 - Montserrat, una ciutat emmurallada

Com a primer pas en aquest repàs de la descripció de Montserrat en tant que ciutat, ens interessa dir que l'edat moderna va ressaltar moltes vegades l'ordre, fins i tot la simetria, que composava la muntanya de Montserrat. El primer text que repassarem serà el de Jeroni Pau:

*“De l'exterior, però, és composta de roques abruptes i foradades pertot arreu a tall de graons i de serra i en un ordre tal que fa pensar que la mateixa naturalesa, amb una obra hàbil, o el creador del món, va aixecar la mateixa muntanya que mostra no sé quina mena d'esperit sagrat, pel seu molt cèlebre culte”*⁵.

D'entrada, doncs, la muntanya és o sembla aspra, però vista de més a prop els nostres autors hi descobriren un ordre intern. Recollim, un cop més, les paraules de Pere de Burgos:

“La aspereza desta montaña es grande, y a los que la miran de lexos, parece cosa muy fatigosa, y espantable, y que parece imposible poder

¹ Serra y Postius, Pedro *Epitome histórico* Op cit Pàg 6

² Balaguer, Víctor *Guia de Montserrat y de sus cuevas* Barcelona, Imp Nueva, de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1857. Pàg 18

³ Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit Pàg 81, 84, 160, 184 i 185

⁴ “Respuesta al interrogatorio del Sr D Francisco de Zamora por lo concerniente al corregimiento de Barcelona” en Zamora, F de *Diario de los viajes hechos en Cataluña* Op cit.

⁵ Pau, J *Obres* Op cit

andar por ella: empero con todo esto es tanta la hernosura en la orden, y compostura della, que el deleyte que tienen en la mirar, y contemplar andando por ella, les quita otro qual quier trabajo, y fatiga que les da su aspereza, y trabajosas subidas”.

En Pere de Burgos veiem ben clarament que aquest ordre permet la representació de la muntanya en tant que ciutat o fortalesa:

“Y no solamente las arboledas y verduras hazen hermosa, y deleytable esta montaña, mas aun las mesmas peñas en su assiento y compostura tienen tanta hermosura, que deleytan los ojos de los que las contemplan. Porque por muchas partes se levantan unas rocas tan altas, que no parecen sino torres de alguna ciudad puesta en alto, y a la parte de la tramontana estan de tal manera tajadas las peñas que parecen ser una muy fuerte cerca de alguna grande ciudad”¹.

En el mateix sentit que estem estudiant, una mica més tard, Antoni Brenach, en el seu poema, voldrà també cantar la simetria d'una muntanya,

*“Semblant a una ciutat que és enrondata
de murs fortíssims o torrelles altes
i amb negra fossa els enemichs allunya,
així Sàxia, de tots els qui l'admiren
lloada, té, com la ciutat, murades
i nombrosos marlets; es fa erectívola
amb torrelles i amb mates atalaies
eriçades, els murs traspassa i guaita
les enlairades torres. Assorgeixen,
de les plantes del Llobregat jussantes
fins a mitja Muntanya, murs que espalmen
per la gran mole fesa de ses roques:
d'aquí estant, cap amunt, altra renglera
s'enfila amb penyes prominents, vençuda
així mateix per un tercer alcàcer;
i al capdamunt, en desgavell harmònic,
els miradors encimbellats s'aixequen,
mentre de flors i herbei tot ho agença
una vernal forest encisadora,
que amb sacre fogolleig els cors ablama
i a pensaments del cel els arravata”².*

A imitació de Brenach, el literat Cristóbal de Virués també reprendrà el tema de la forma urbana de Montserrat i dirà:

¹ *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat.* Op cit Pàg 1.

² Brenach, A. *Saxia* Op. cit. Pàg. 12.

*“Cual famosa ciudad puesta en la raya
Del enemigo reino poderoso,
Donde mil torres y atalayas haya
Sobre un asiento altísimo y hermoso,
Y que entre el cerco, torre y atalaya
Se muestre el alto templo suntuoso,
La casa principal, los capiteles,
Las almenas, las cruces y pineles;
Así parece desde lejos vista
La sierra, porque están los riscos puestos
Con tal concierto, que uno de otro dista
Casi a nivel en la altura y puestos:
Engañan al juicio y a la vista
Que parecen por arte estar dispuestos,
Y por entre ellos ver con varias luces
Templos, almenas, capiteles, cruces.
Están las peñas como si aserradas
O partidas a mano hubiesen sido,
Menos o más en partes levantadas,
Según menos o más hayan crecido”¹.*

Al segle XVI, el tema de la disposició ordenada de la muntanya serà reprès per Jeroni Jorba². També Pedro Medina, en *Grandezas y cosas notables de España*, obra publicada a Alcalà, l'any 1595 afirmava:

“Parecen sus riscos, y peñas tan hermosas, como si se mirasse una Ciudad edificada en una grande altura, y mui cercada de Torres, y Murallas. Es tan alta, y pedregosa, que parecen sus riscos ser nubes puestas en el aire cerca del Cielo de la Luna”³.

Fent un pas més endavant i intentant passar de les descripcions a les explicacions del perquè d'aquest tòpic, direm que amb el manuscrit de Jeroni Pujades ja podem començar a entendre una mica la raó d'aquesta manera de representar-se Montserrat, perquè aquesta “*belleza del orden*” la “*(...) puso Dios en él por medio de la comun madre naturaleza (...)*”⁴, i així va escriure d'ella:

“Deléitase en extrema manera la vista de los que de lejos miran esta santa montaña, descubriéndose tan rodeada y coronada de altísimas y empinadas rocas que en forma piramidal parece se suben y se elevan casi hasta las estrellas; divisándose como una vistosa ciudad puesta en eminente lugar y rodeada de altas torres, particularmente si se mira por la

¹ Farnelli, A “Poesía del Montserrat” Op cit. Pàg 135

² Jorba, Hieronymo de *Descripcion de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* Barcelona, Apud Hubertum Gotardum, 1589

³ Citat per Serra y Postius, P *Epitome histórico* Op cit També en parla el *Compendio historial* Op cit

⁴ *Cronica universal del Principado de Cataluña* Op cit Llibre XII cap XIV Pàg 367

parte de la tremontana ó norte, que sus cortadas peñas y tallados riscos parecen una cortina ó lienzo de alguna bien fortalecida ciudad sita en aquel alto”¹.

La forma de ciutat de la muntanya, segons aquest tòpic, fa bella Montserrat. Cal que remarquem, però, que aquesta idea no és patrimoni d'un sol autor, sinó que la metàfora de la ciutat serà emprada més endavant per Argaiç, Juan de Campos², Josep Vicente del Olmo, Manuel Marcillo (el qual utilitza alhora les imatges del jardí i de la ciutat), Francisco de Ortega, el *Compendio historial*, la *Historia verdadera* d'Hilario Santos Alonso o Enrique Flórez. Tot seguit incloem els textos dels autors que acabem d'enumerar:

“(…) porque están en tal compostura, y disposion, que parecen caños de organos, guardando sus altos, y baxos, y a los que la miran desde lexos, parece una fortissima Ciudad rodeada de grandes torreones, y valuartes, formados de ducientas peñas, tan cortadas, y rompidas unas de otras, como si las huvieran abierto, y dividido con otros tantos militares petardos, en cuyas aberturas con poca tierra se crian flores diferentes, yervas medicinales, y muchos robustos robles, que buscando el alimento, de que necessitan para conservar la vida vegetativa, rompen las peñas, añadiendo a las cisuras milagrosas que he dicho, las que sabe hazer la naturaleza por si sola, con que queda dividido de los otros montes”³.

“(…) parece a los que de lexos le miran un Regio Alcazar, y Fortaleza circuida de fuertes torreones, tiene de circunferencia quatro leguas, su cumbre tal vez se esconde entre las nuves, y mirados de ella los Montes circunvezinos parecen una muy espaciosa Campaña, y a sus peñascos, que de lexos se juzgan asperos, y inaccessibles el arte les ha hecho tan amenos, y agradables, que solo se comparan bien con el Tempe de Thessalia”⁴.

“Es tan alta, y pedregosa, que parecen sus riscos ser nubes puestas en el ayre, cerca del Cielo de la Luna. Y aunque dà grande trabajo subiendo a ella, quitase con el deleyte de mirar, y contemplar la orden, y compostura que ay. Es cosa maravillosa, ver entre los riscos, y piedras, las frescuras, y arboledas que ay, que no parecen sino unos compuestos jardines. Parecen los riscos, y peñas tan hermosos, como si se mirasse una Ciudad edificada en grande altura, y muy cercada de torres, y murallas”⁵.

¹ *Cronica universal del Principado de Cataluña* Op cit. Llibre XII, Capítol XIV Pàg 368

² Campos, J de *Descripcion general* Op cit pàg 3

³ Argaiç, G *La perla de Cataluña* Op cit Pàg 3

⁴ Olmo, Josep Vicente del *Nueva descripcion del Orbe de la tierra* Valencia, 1681 Pàg 459

⁵ Marcillo, M *Crisi de Cataluña* Op cit. Pàg 30

*“Es la Ciudad de Dios deste Hemisferio
De Monserrate la encumbrada pira,
Cuya grandeza en su mayor misterio,
En un inmenso Monte el alma mira”*¹.

*“Se descuella sobre todos los demás montes en el Principado de Cataluña. Singularizase, no solo entre los del Principado, sino tambien entro todos los del Orbe, por su elevacion sobervia, por su admirable figura, que, mirada de lexos, parece una Ciudad inexpugnable, rodeada de grandes Torres; y por la amenidad frondosa de tanta variedad (passa de 500) de plantas medicinales, y de arboles muy robustos, que hermosa, y deliciosamente le visten”*².

*“Deleita en extremo la vista de los que de lexos miran esta Santa Montaña, descubriendola tan rodeada, y coronada de altissimas, y empinadas rocas, que en forma pyramidal parece se suben, y elevan casi hasta las Estrellas, dividiendose como una vistosa Ciudad puesta en eminente lugar, y rodeada de Torres: principalmente si se mira por la parte de Tramontana, ó Norte, que sus cortadas peñas, y riscos parecen una cortina, ò lienzo de alguna bien fortalecida Ciudad rodeada, fita en aquella admirable altura”*³.

*“Toda la montaña es una roca, en forma como piramidal, pero laboreada por la mano omnipotente con tal variedad, y configuracion de las peñas, que no se sabe si es Alcazar de Torres, y Baluartes sobre un monte, si Ramillete compuesto de montañas, ò montañas en forma de Ramillete. La multitud de peñascos escabrosos promete que el Artifice tiró a formar un sitio inacceible a los hombres, espantoso a la vista, libre de que nadie le pise: pero el divino poder, y fin altísimo a que le ordenó su providencia, dispuso que el horror de las peñas ablande corazones facinerosos, y cada risco sirva como de Castillo inconquistable, donde los apartados de la tierra puedan batir las fuerzas del Infierno”*⁴.

Aquesta imatge també serà represa al segle XIX, entre altres per Víctor Balaguer, Martí i Cantó⁵ (que segueix Flórez) o Fors de Casamayor, que la comparará amb un edifici gòtic:

[Montserrat], *“Si por su altura es soberbio, por su forma es maravilloso y admirable. Diríase, al mirarle de lejos, una ciudad inespugnable*

¹ Ortega, Francisco de *Poema heroico* Op cit Pàg 98

² Anònim *Compendio historial* Op cit Pàg 2

³ Santos Alonso, Hilano *Historia verdadera de la aparicion de nuestra Señora de Monserrate, y los condes de Barcelona, con los sucessos estraños y maravillosos de la Infanta Doña Riquilda, y el Emitaño Fr Juan Guarín. Sacada de muchos, y graves autores, como el Dr Serra, Puyadas, Diago, Domenech, y otros Historiadores del Principado de Cataluña* València, Emp de Agustin Laborda, 1772 Pàg. 8

⁴ Florez, Henrique *España sagrada* Op cit Pàg 36

⁵ Martí y Cantó, J *Més líric de Maria o los cancioneros de Montserrat* Op cit Pàg 24

rodeada de un cinturón de fuertes torres por encima de las cuales descuellan las labradas agujas de sus templos y los airosos obeliscos de sus plazas”¹.

“A partir del Monasterio, pelada del todo la montaña, forma en varios paisajes, picachos y peñoles á manera de las almenadas torrecillas de un edificio gótico, que algunos escritores han comparado á un juego de bolos. Desde luego se manifiesta como impenetrable é inaccesible por su extraordinaria figura, y aún parece de cerca que se aleja la esperanza de poderla reconocer cual se desea”².

Montserrat és com una ciutat i per això es pot dir que és bella, podem concloure de tot el que hem repassat en les darreres pàgines. Però puntualitzem que la imatge de la ciutat que estem tractant tenia poc a veure amb un conjunt d'edificis i carrers a nivell físic. Es tracta, més aviat, d'una relació analògica per la via de la transcendència amb un mite més general que tot seguit estudiarem.

Abans de fer-ho, però, puntualitzem que la utilització del model arquitectural de la ciutat en la literatura montserratina no és un fet estrany ni excepcional, perquè els frares del segle XII, com diuen MacDannell & Lang³, promogueren un concepte urbà de cel, en què la cultura era més important que la natura i on la imatge de la ciutat de Jerusalem esdevingué model paradigmàtic. Analògicament, també l'infern s'urbanitzà al dos-cents italià, passant de ser una regió vasta i d'espais indefinits i il·limitats a convertir-se en una ciutat subterrània⁴. Jean-Pierre Nardy ens explica que aquesta tendència, que encara perdura en la cartografia moderna, no es deu a una dificultat tècnica, sinó més aviat a una “(...) *perception originale de la montagne (...) selon laquelle les volumes montagneux sont figurés en imitant des formes architecturales (tours, arcs, porches, etc.) et en intriquant étroitement reliefs naturels et constructions humaines*”⁵. Però el cas montserratí és qualitativament diferent, perquè aquesta forma urbana “(...) *baixava del cel, procedent de déu, abillada com una nívia adornada per al seu espòs*”⁶, és a dir que estava lligada transcendentment a un altre mite molt més estès.

Resum:

La percepció del món geogràfic és una qüestió de tòpics. En el cas del Montserrat modern, aquests es poden resumir dient que la muntanya es troba sola enmig de Catalunya, sembla un jardí perquè, tot i que no tingui aigua, sempre és verda.

També hem vist que les qualitats de les plantes montserratines, que són vistes com una cosa agradable i útil, deriven directament de la presència divina sobre una muntanya que ja ha estat captada com a protopaisatge. Com hem vist, la seva morfologia es deu al sentiment que Montserrat va experimentar durant la mort de Jesucrist.

¹ Balaguer, V *Guia de Montserrat* Op cit. Pàg 17

² Fors de Casamayor, Francisco de Paula *La estrella del Montserrat* Op cit Pàg 8

³ MacDannell, Colleen, Lang, Bernhard *Historia del cielo* Madrid, Taurus, 1990 Pàg 113

⁴ Camporesi, Piero *La casa dell'eternità Un viaggio appassionante nell'Europa cristiana tra le rappresentazioni dell'inferno e i prodigi dell'ostia* Milano, Garzanti Editori, 1987 Pàg 24

⁵ Nardy, J-P “Cartographies de la montagne, de l'edifice divin au bas-relief terrestre” in *Images de la montagne* Op cit Pàg 77-79

⁶ Apocalipsi 21 1

Dos nous tònics que ja hem repassat, la forma simètrica i la visió en tant que ciutat del massís, ens han de permetre plantejar, en el proper capítol, el model protopaisatgístic del Montserrat modern, un model els traços del qual no només trobem en aquest massís.

4. 4 - El paradís com a model protopaisatgístic

Aquest capítol vol donar coherència a tots els tòpics que s'han repassat en l'anterior i intentar demostrar que hi havia una única imatge general que donava a veure Montserrat com a lloc bell. Si recordem el que dèiem força enrere, jardí i paradís foren igualats des de l'edat mitjana i ja avancem que aquest darrer va ser el model que els autors estudiats tenien en ment per representar-se la muntanya dels cent cims.

Segurament ha arribat l'hora de plantejar el model que va permetre la representació de la muntanya -especialment de Montserrat- com a protopaisatge¹ durant l'edat moderna. Començarem dient que diferents autors dels que hem estudiat -Marès, Beuter, Virués, Ortega², etc.- utilitzen la imatge bíblica del paradís per representar-se Montserrat o altres indrets muntanyencs (aquest és especialment el cas de Núria). Així, Virués afirmava de forma contundent que a Montserrat calia dir-li “*un paraíso*”.

Tot i que textualment el *Gènesi* no digui que el paradís sigui una muntanya o a sobre d'una muntanya, els quatre rius que en surten així ho suggereixen. D'altra banda, el profeta Ezequiel posa el jardí de l'Edèn sobre un mont brillant de gemmes³. Tot plegat va permetre que durant els primers segles del Cristianisme i durant tota l'edat mitjana el paradís fos concebut en aquests termes. “*Il monte paradisiaco s'immagina altissimo sopra tutti gli altri monti della terra (...)*”⁴. La creença més estesa en fa un lloc no massa gran cenyit per un mur, a voltes sòlid, a voltes de flames. Dins d'aquest espai limitat hi havia un jardí (l'Edèn) amb moltes plantes i arbres, jardí en què regna una primavera perpètua, no torbada pel vent ni per les tempestes.

*“Regna nel beato giardino una perpetua primavera; non mai turbata da venti e da procelle. Il cielo, che spande sorpr'esso un lume sette volte più chiaro che non sia quello del nostro giorno, ma scompagnato da ogni fastidiosa caldura, non vi patisce nube alcuna, e mai non lo ingombra la notte. Nè mai per l'aria dolcissima si riversa grandine o pioggia, nè mai vi s'ode il pauroso fragore del tuono e l'orrendo schianto della folgore. Tiene il luogo un'altissima quiete, una pace serena e sacra, ignote affatto a chi vive quaggiù”*⁵.

¹ Entès en el sentit que ens proposa Alain Roger, com ha quedat definit al principi d'aquest treball.

² “*La aspereza del sitio en lo eminente/ Paraísos permite á sus solares./ Que sibrotan (sic) las flores al contento./ Con el azada rinden al sustento*”. (Ortega, Francisco de *Poema heroico* Op. cit. Pàg. 109.)

³ Profecia d'Ezequiel (28, 13-14) “*Eres un model de perfecció, ple de seny i de bellesa acabada; habitaves a l'Edèn, el jardí de Déu, i pedres precioses de tota mena ornaven el teu mantell: robí, topazi i diamant, crisòlit, ònix i jaspí, safir, turquesa i beril le (.) feies estada a la muntanya sagrada dels déus, on passejaves entre pedres de foc*”.

⁴ Graf, Arturo: *Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo* New York, Burt Franklin, 1971 (Edició original de 1892-93) Vol. 1, pàg 16
Sobre el tema del paradís Vegeu també Gaster, Th H : *Mito, leyenda y costumbre en el libro del Génesis*. Barcelona, Barral, 1973.

⁵ Graf, A . *Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo*. Op. cit. Vol. 1, pàg 22

En el mateix sentit, fent un resum del model que els conqueridors castellans –i, en menor mesura, portuguesos- tenien per descodificar Amèrica del Sud, Sergio Buarque ha escrit:

“Siempre los mismos elementos que durante toda la Edad Media se habían presentado como distintivos del paisaje del Edén o que parecían denunciar su proximidad: primavera perenne o temperatura siempre igual, sin la variedad de estaciones que se encuentran en los climas europeos, bosques frondosos, sabrosos frutos y prados fértiles, eternamente verdes o salpicados de flores multicolores y olorosas, surcados por copiosas aguas (usualmente cuatro ríos, según el patrón bíblico), sea en un lugar elevado y escarpado, sea en una isla escondida, con desconocimiento de la muerte o la enfermedad o mal alguno”¹.

A grans trets, aquests són els tòpics que varen permetre descriure el paradís terrestre, tòpics per als quals, amb molta freqüència, el paradís també va ser imaginat no tant com un jardí, sinó més aviat com una ciutat emmurallada o un castell emmerletat, imatge aquesta que es vincula a un altre passatge bíblic: el de la Jerusalem celestial². Amb el que hem dit fins ara ja hauríem de començar a pensar que aquesta descripció del mite del paradís ens ajudarà a entendre la representació de Montserrat a l’edat moderna. A més, el paradís havia de ser saludable, ni les malalties ni la mort no podien penetrar-hi. També es creia que les plantes aromàtiques, les espècies i els bàlsams venien del paradís o d’un lloc proper a ell, fet que els feia participants de la seva condició. En alguns casos l’Edèn conté també un riu de pedres precioses: or, argent i gemmes³, talment com es trobaven en la Jerusalem celestial⁴.

“Le piante del Paradiso non abbisognavano di nessuna coltura; e benchè mai non le bagnasse la pioggia, serbavansi sempre verdi e fresche, e recavano sullo stesso ramo il fiore appena sbocciato e il frutto già maturo. Tutti i poeti concordemente lo affermano”⁵.

En aquest moment ens podem aturar i demanar-nos si parlem de Montserrat o del paradís. La nostra resposta hauria de ser que els nostres autors, en tot cas, parlen globalment i representen localment. El paradís es localitza a Montserrat, a Núria, a l’horta de València, etc., però alhora és a l’orient, a Sudamèrica on els exploradors el cerquen pel seu or... De fet, el paradís és un model de la vida fàcil, placentària, rica, apacible; una esperança, una representació sense cos que es materialitza en indrets concrets⁶. Quelcom

¹ Buarque de Holanda, Sergio *Visión del paraíso Motivos edénicos en el descubrimiento y colonización del Brasil* Caracas, Biblioteca Ayacucho, 1987 Pàg. 227

² “Molto sovente il Paradiso fu immaginato, nel medio evo, non più come un giardino propriamente, ma come una città chiusa, o come un castello, cinto di buone mura, fornito di torri e provveduto di porte, e così si vede rappresentato in molti manoscritti e in parecchie carte. Tale fantasia si lega, senza dubbio, () alla descrizione che della Gerusalemme celeste si legge nell’Apocalissi” (Graf, A. Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo Op cit. Vol 1, pàg 19)

³ “Era naturale che nel Paradiso terrestre si ponessero tutte le ricchezze e tutti gli splendori l’oro, l’argento e le gemme vi dovevano essere in abbondanza” (Graf, A. Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo Op cit. Vol 1, pàg 38)

⁴ Graf, A. Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo Op cit. Vol 1, pàg 39

⁵ Graf, A. Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo Op cit. Vol 1, pàg 31

⁶ “Los primeros santos se retiraron del mundo, e imaginaban que con sus clareos de los bosques recreaban el paraíso terrenal, reafirmando el domnio completo sobre toda vida que existió antes del Pecado (Glacken, Clarence J) *Huellas en la playa de Rodas*

que és aquí i allà sense ser localitzable enlloc. El paradís *fa de (proto)paisatge* perquè, com ell, posa imatges als llocs sense ser els llocs en ells mateixos. Paisatge i paradís transcendeixen la realitat i transformen la natura en una altra cosa, encara que mai no deixi de ser la mateixa natura. I és que, com diu Artur Graf,

“Molti di quelle descrizioni sono documenti assai notabili del carattere che venne assumendo nei primi secoli del cristianesimo e nel medio evo il sentimento della natura. La natura vi è idealizzata conformemente a una immaginazione di bellezza e di giocondità sovrammondana, (...)”.

“Il Paradiso terrestre diventava un prototipo di bellezza e suscitava altre immaginazioni affini, e di esso si ricordavano quanti poeti prendevano a descrivere luoghi di delizie e di felicità”¹.

En el mateix sentit d'equiparar la representació del paradís amb la imatge medieval de natura s'expressa Paul Morris:

“For the last two millennia the text of the Garden of Eden (Gen. 1.26-3.24) and the traditions of its interpretation have provided the rarely disputed basis from which our explanations of the nature and status of humankind have been derived. Our primary relationships -between man and woman, humanity and deity, and humanity and nature- have been defined by our understandings of this biblical text. Our conceptions of perfection and our experiences of imperfection have been delineated, understood and explicated in terms of the Genesis story”².

El paradís, en un món prepaisatgístic, va servir com a sumatori de tòpics capaç de donar a veure una realitat transcendent i alhora agradable i amena. En una cultura catòlica no reformada va esdevenir una forma pertinent de descodificar el medi ambient com a lloc estèticament bell i agradable. Posant-se entre natura i cultura, la imatge del paradís va servir per ajudar a treure algunes muntanyes catalanes del silenci secular en què es trobaven, els va donar una imatge agradable i va permetre un dels canvis més radicals en la representació ecosimbòlica del medi ambient. Anotem ja que aquest canvi medial, que es produí en l'Europa moderna després de l'humanisme, només serà matisat, en el cas català, pel desenvolupament d'una nova mediança muntanyenca a la segona meitat del segle XIX.

La creença en el paradís no fou només un fet medieval. L'historiador Jean Delumeau afirma que fins als segles XVI-XVII no es va abandonar la creença en l'existència d'un paradís terrestre; després d'aquell moment, la literatura o l'art dels jardins el van representar amb una força renovada, encara que fos en un context menys crèdul³. Fou, també, el moment en què la cartografia començà a orientar-se al nord, no deixant

Barcelona, Ediciones del Serbal, 1996 Pàg 106)

¹ Graf, A *Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo* Op cit Vol 1, pàg 41-42

² Morris, Paul “A walk in the Garden Images of Eden” in Morris, Paul, Sawyer, Deborah (ed) *A walk in the Garden Biblical, iconographical and literary images of Eden* Sheffield, JOST Press, 1992 (Journal for the study of the Old Testament supplement series, 136) Pàg 21-38

³ Delumeau, Jean *Une histoire du paradis Le jardin des délices* Mesnie-sur-l'Estrée, Edt Fayard, 1992 Pàg 153

creure que el paradís pogués existir¹ (els antics mapamundis medievals en lloc d'orientar-se al nord s'orientaven a l'est, perquè allà es trobava el paradís). Bo i que a l'edat moderna la creença en l'existència del paradís terrestre entrà en crisi, com demostra Sergio Buarque², els motius edènics foren encara omnipresents en la conquesta sudamericana, especialment en la zona d'influència castellana. Res d'estrany, doncs, que fins llavors alguns indrets muntanyencs, com és ara el cas de Núria o de Montserrat, s'ajustessin a aquesta descripció d'origen bíblic.

El paradís és, doncs, el model que buscàvem i que permeté a alguns autors moderns representar-se aquests llocs en termes quasi paisatgístics. D'altra banda, la imatge de la Jerusalem bíblica, rodejada de muralles, era aplicable especialment a la morfologia de Montserrat, tot i que Francesc Marès no va tenir cap problema per afirmar que la capella de Núria està posada enmig de les muntanyes i, "(...) *apar, que sia una representació de la santa Ciutat de Hyerusalem, de la qual diu David, que estava circuída de Montanyas (...)*"³.

*"La amenitat, gentilesa, y hermosura de aquellas Montañas de Nuria apenas pot declararse ab la ploma; porque no pot dirse ab ella lo que apenas podrán distinguir, ni especificar ab la vista los qui las veuhen; sols com ha admirats de las perfectas obras de naturaleza, dihuen, que se esmerada ella per glorias de Maria Santissima en esmaltar la terra ab florestas de tan varios, y diferentes colors, de tanta suavitat, y gentilesa, que forman un viu retrato del **Paradís Terrenal**"⁴.*

Aquesta imatge del paradís terrestre, com ja hem dit, es completava amb la representació de la Jerusalem celestial que la *Bíblia* presenta de la següent manera:

"Va dur-me, doncs, en esperit dalt d'una muntanya molt alta, i em mostrà Jerusalem, la ciutat santa, que baixava del cel, procedent de Déu, i tenia la glòria de Déu. La seva claror semblava la d'una pedra preciosa, com pedra jaspí cristal·lí. Tenia una muralla molt alta amb dotze portes, i a les portes, dotze àngels, i uns noms gravats, que són els de les dotze tribus dels fills d'Israel: tres portes a llevant, tres a tramuntana, tres a migdia, tres a ponent (...) La ciutat és quadrada (...)"

"Va mostrar-me després el riu d'aigua de la vida, transparent com cristall, que sortia del setial de Déu i de l'anyell. Al mig del carrer gran, a banda i banda del riu, creix l'arbre de la vida, que fa fruit dotze vegades, és a dir, cada mes dóna el seu fruit, i les fulles de l'arbre són d'ús medicinal per a les nacions"⁵.

¹ Delumeua, Jean. *Une histoire du paradis*. Op. cit. Pàg. 95.

² Buarque de Holanda, Sergio. *Visión del paraíso. Motivos edénicos en el descubrimiento y colonización del Brasil*. Caracas, Biblioteca Ayacucho, 1987.

³ Marès, F.: *Historia y miracles de la sagrada imatge de nostra Senyora de Núria*. Op. cit. Pàg. 4.

⁴ Marès, F.: *Historia y miracles de la sagrada imatge de nostra Senyora de Núria*. Op. cit. Pàg. 12.

⁵ Apocalipsi, 21-22.

La utilització d'aquests models va ser afavorida pel context conegut com a Contrareforma. En aquest sentit, l'humanisme va tenir una força menor i va ser incapaç de trencar definitivament amb el món religiós. Això va fer que la natura es convertís en un vel que ocultava o disfressava Déu¹. Un exemple ben clar el trobem en Vives, autor que, com ja hem vist a l'inici d'aquesta recerca, havia considerat la natura com la casa o el temple de Déu².

Si la natura manifestava la voluntat de Déu, llavors es podien entendre els capricis naturals que existien en el món, o les coses sense vida, com podia ser una font d'aigua dolça en el mar. Aquestes *meravelles* no es podien considerar com a miracles, sinó com l'efecte de la cura de la natura a guarnir el món per al gaudi humà. D'aquí la morfologia esquerdada del massís montserratí i la seva singularitat (una singularitat morfològica i alhora simbòlica).

Com diu el professor Garrote Pérez, la natura era un pas vers Déu i, per tant, calia mantenir-s'hi en contacte el màxim possible. De manera que,

*“Nuestros clásicos invitaban constantemente al hombre a permanecer en contacto con la naturaleza. Reflexionar sobre el hombre y sobre la naturaleza debía ser la tarea de todo ser humano consciente del ambiente en que vivía”*³.

*“Esta obsesión de descubrir a Dios a través de la naturaleza vertebró el pensamiento de la época y va directamente encaminado a destruir cualquier idea pagana y atribuir a la naturaleza el papel creador de Dios”*⁴.

En aquell context, la meditació sobre la naturalesa era una necessitat per a qualsevol persona, perquè a través de l'admiració de les meravelles naturals, arribaria a conèixer una mica millor a Déu, que n'era l'autor, i a estimar-lo més profundament, diu el professor Garrote Pérez. D'aquesta manera, un món formós, ordenat i compost acabava essent un cant lloant Déu i per això, en qualsevol moment i per motius insignificants, els nostres poetes i pensadors, tanmateix com els homes de ciència, es dedicaren a alabar Déu, com ja havia fet notar Américo Castro. En aquest context, la diferenciació entre miracle i meravella quedava una mica apaivagada, però en qualsevol cas la interpretació del fons de les coses naturals restava velada per al món dels sentits i calia anar a cercar-la en un més enllà transcendent que era més important que la realitat immanent d'aquest món. Aquesta manera d'entendre la natura ha arribat a grans trets fins a Torras i Bages, per a qui la natura era com un temple on se sentia la religió⁵ i, des d'aquest punt de vista, no ens ha d'estranyar que persones que pensaven com ell contribuïssin sobremanera a la nova definició de *muntanya catalana* que es va bastir a la segona meitat del segle XIX.

¹ Garrote Pérez, F *Naturaleza y pensamiento en España en los siglos XVI y XVII* Salamanca, Universidad de Salamanca, 1981

² “Este mundo es como una casa suya, o más bien como un templo El lo creó de la nada, bello y adornado como está de donde los griegos les pusieron un nombre que significa adorno” (Citat per Garrote, F *Naturaleza y pensamiento en España* Op cit Pàg 75)

³ Garrote Pérez, F *Naturaleza y pensamiento en España* Op cit Pàg 87

⁴ Garrote Pérez, F *Naturaleza y pensamiento en España* Op cit Pàg 88

⁵ Torras i Bages, J “La glorificació de l'art del Pagès” in *L'església i el Regionalisme i altres textos (1887-1899)* Barcelona, Edicions la Magrana, 1985 Pàg 125-126 Edició original de 1897

A un nivell estructural hem d'adonar-nos que s'ha plantejat en diverses ocasions la relació entre l'alpinisme i l'espirit protestant, un tema sobre el qual Philippe Joutard ha revingut l'any 1988 per concloure que “*Avant d'être une invention protestante, la montagne est une invention humaniste*”¹. El cas de Montserrat ho mostra a bastament. Dins del món contrareformat es disposava d'un conjunt de models o d'imatges per convertir la muntanya en un protopaisatge en el sentit que Alain Roger fa servir aquest concepte. Inquisidors, teòlegs, doctors en filosofia, rectors i altres càrrecs poc suspects utilitzaven aquestes imatges paradisiàques per desxifrar algunes muntanyes, especialment Montserrat. Però el cas de Francesc Marès i Núria ens deixa veure clarament que, un segle després del final del concili de Trento, era possible aplicar aquestes mateixes imatges a l'alta muntanya. La nostra interrogació esdevé, doncs, saber per què aquestes imatges no es varen difondre més i per què es va haver d'esperar fins al segle XIX. La resposta, ens sentim obligats a confessar-ho, encara no la tenim.

D'altra banda, resulta clar que es podia parlar de la muntanya en termes paisatgístics per molt que aquesta, com en el cas de Montserrat, presentés formes enrevessades, laberíntiques o que la seva climatologia fos adversa. La paradoxa és que la muntanya que no produïa horror va ser Montserrat i no altres cims de formes més arrodonides, on els penya-segats són menys evidents. La pregunta clau esdevé com podia ser que Montserrat no espantés aquells escriptors. Perquè res de natural no hi ha en l'estima de la muntanya, i potser encara menys en la de Montserrat. Possiblement la resposta estigui en la mateixa muntanya, a dos terços del cim: en el monestir; però també en la mateixa muntanya i el seu caràcter físicament excepcional. D'una banda, la vida cultural que girava al seu entorn, la seva anomenada i les visites constants dels pelegrins haurien ajudat a fer conèixer Montserrat. Per això, amb l'alenada humanista del segle XVI català, la mateixa comunitat benedictina podia interpretar i descodificar en una altra clau aquella muntanya que abans havia estat horrible. Res estrany, ans al contrari, que les imatges per parlar i embellir Montserrat puguin les seves arrels en el món bíblic. Si alguns eremites havien mostrat interès pels seus llocs de retraïment², per què no l'havien de mostrar els nostres monjos benedictins?

Però, d'altra banda, segurament que va ser la morfologia estranya del massís allò que va fer pensar en explicacions especials a la seva forma. Montserrat era físicament diferent i, per tant, calia que tingués una explicació diferent de la seva aparença: per això hem dit que l'explicació a perquè aquesta muntanya no espantava alguns dels seus visitants es trobava també en la mateixa muntanya. Però ni una ni altra, ni cultura ni natura, no eren suficients per donar naixença a aquest sentiment protopaisatgístic: varen caldre ambdues. Una nova cultura i una mateixa forma física que abans era horrible i perillosa: una nova ecosimbologia, és a dir, una nova mediança.

Sobre aquest punt -el perquè Montserrat i no un altre lloc- sabem que, a mitjan segle XVIII, una acta de visita al monestir de Montserrat establia que els frares ermitans que pugessin “(...) a la Montaña a recrearse (...)” assistissin als actes conventuals, se subjectessin al pare vicari “(...) y escusen el andar por la Montaña, y guarden el recogimiento tan propio de su estado”³.

¹ Joutard, Philippe “La haute montagne, une invention protestante?” in *La haute montagne Vision et représentations* Grenoble, Centre Alpin et Rhodanien d'ethnologie, 1988 (*Le monde alpin et rhodanien*, 1-2/1988) Pàg 132

² Vegeu l'antologia d'Anthony Kenny *Mountains An anthology* Op cit Especialment pàg 9-45

³ Zaragoza Pascual, Ernesto “Actas de visita del monasterio de Montserrat” *Studia Monastica*, vol 16 Fasc 1 Abadia de Montserrat, 1974 Pàg 410

Som davant de tot just quatre mots que, en la seva brevetat, ens informen de la relació dels frares amb la muntanya. Montserrat era utilitzada, en aquell segle XVIII, com a lloc d'esplai per als monjos, com es veu en el fet que Swinburne anoti que “*At la Trinidad, the next cell, the monks by turns go up to pass a few days in summer by way of recreation*”¹. Va ser en aquest context que, una dotzena d'anys més tard, es va publicar el *Compendio historial*. Aquesta obra, com ja hem vist una mica més enrere (4.1.1), tot i que molt breument, exposa que les muntanyes en general causen horror, excepte la de Montserrat. Segurament la clau d'aquesta afirmació es troba en l'interès que els monjos tenien per la muntanya com a lloc d'esbarjo i la utilització que en feien. És cert que el seu autor no va voler donar un contingut paisatgístic a la seva afirmació (ja ho veurem més endavant, 5.3.1), però no ho és menys que, fixant un tòpic que altres modificarien lleugerament, va obrir la porta a aquesta nova sensibilitat. Montserrat havia esdevingut la muntanya protopaisatge de l'excepció. Una nova cultura s'afrontava a la mateixa realitat física que, en ser-li aplicat un nou discurs, esdevenia un text diferent i, per tant, una nova muntanya. Montserrat havia esdevingut bell canviant i no canviant; essent ella mateixa i una altra cosa alhora.

Ara bé, el procés que duu els tòpics continguts en el *Compendio* a ser redefinits en termes paisatgístics només seria una mostra d'un procés molt més general en què els llocs i els mots, tot conservant la forma, canvien el valor: sense deixar de ser una muntanya irregular, abrupta, punxeguda, Montserrat esdevé agradable, mirable; *paisatge*, en una paraula. És el pas de l'ecologia al símbol, en un món ecosimbòlic en què no hi ha distància possible entre “realitat” i representació. No es tracta d'un simple canvi de mentalitat, d'una interpretació de la “realitat” en altres termes, com alguns positivistes plantegen; es tracta de l'enfrontament a una “realitat” nova, ecològicament “immutable”, o millor immutada. La cultura interpreta la natura, però aquesta no retorna mai en forma “natural” sinó passada pel sedàs de la primera. Així, els espais geogràfics se'ns presenten amb un sentit *aparentment* autònom, quan en realitat són llocs de (des)memòria col·lectiva. Cal que remarquem que aquests llocs d'alta significació no són només el fruit d'una convenció social; no podem creure que els llocs no parlin, que només siguin parlats i que ens retornin un significat projectat des de la societat. No només afirmem que hi ha llocs que ens parlen, sinó que som nosaltres mateixos els qui ens parlem a través de l'entorn. En cas contrari, els llocs només ens “informarien” a través de casualitats; i no es pot parlar d'una “invenció” a partir del no-res. Aquesta concepció dels llocs seria la deserció del pensament o una estratègia comercial exitosa. Res no s'inventa del no-res, sinó del caos. Un lloc com ara Montserrat s'“inventaria” a partir de la percepció del lloc, però aquesta percepció seria suggerida pel mateix lloc: certs indrets són objecte de simbolització amb més freqüència per a determinades cultures, perquè aquestes cultures “necessiten” fer peu en aquests llocs.

Resum:

En aquest capítol hem vist que la imatge del Montserrat modern derivava transcendentalment de la del paradís terrestre. Estem davant d'un cas de representació del

¹Swinburne, Henry *Travels through Spain, in the year 1775 and 1776 In wich several monuments of roman and moorish architecture are illustrated by accurate drawings taken on the spot* Londres, P Elmsly, 1779 Pàg 59 Swinburne, Henry *Picturesque tour through Spain* London, W Sharpe, 1823 Pàg 40

món real basat en la transcendència d'aquest per arribar a un estadi diferent, potser superior.

Aquesta representació és molt important per a l'estudi que estem duent a terme perquè va ser la que va permetre parlar en termes de bellesa i d'amenitat d'una muntanya catalana quan gairebé totes les altres eren ignorades o temudes. En aquest sentit, Montserrat va fer, tres-cents anys abans que la majoria de muntanyes catalanes, el salt cap al paisatge i cap a una representació més immanent de la realitat geogràfica.

5 - Cinquena part: *La nova mediança de la modernitat*

Un cop estudiat *l'en tant que* de la relació mediambiental durant l'edat moderna, ha arribat el moment de començar a pensar en l'evolució d'aquesta forma de representació a mida que ens anem acostant al segle XX. En aquest sentit, el capítol 5.1 fa una petita exposició sobre les vies més evidents d'entrada del sentiment paisatgístic en la societat catalana i estudia a fons el món del productivisme agrari com a possible font que -per una via o altra- hagués pogut tenir un vincle amb l'estima del món natural. Aquest apartat s'acompanya de l'estudi de dues figures molt importants quant a la implantació de la festa de l'arbre i dels plantejaments repobladors dels boscos i acaba amb un apartat dedicat a estudiar el primer cas català de defensa d'un bosc davant l'anunci de la seva tala.

El capítol 5.2 estudia el sorgiment de *l'en tant que* paisatgístic en l'àmbit del món científic català, especialment entre els primers naturalistes. El fet que alguns dels primers científics catalans contemporanis fossin clergues i que el Seminari Conciliar de Barcelona es dediqués a l'estudi de la geologia ens durà a plantejar-nos la importància que el tomisme va tenir en la Catalunya de la darrereria del segle XIX i com aquesta actitud ajuda a entendre la participació eclesiàstica en el món excursionista i la connivència amb aquest fet social.

Els capítols 5.3, 5.4 i 5.5 estudien el canvi que es va produint de la imatge de *la muntanya* moderna a la contemporània, canvi per al qual el procés de dessacralització de la realitat va ser essencial.

